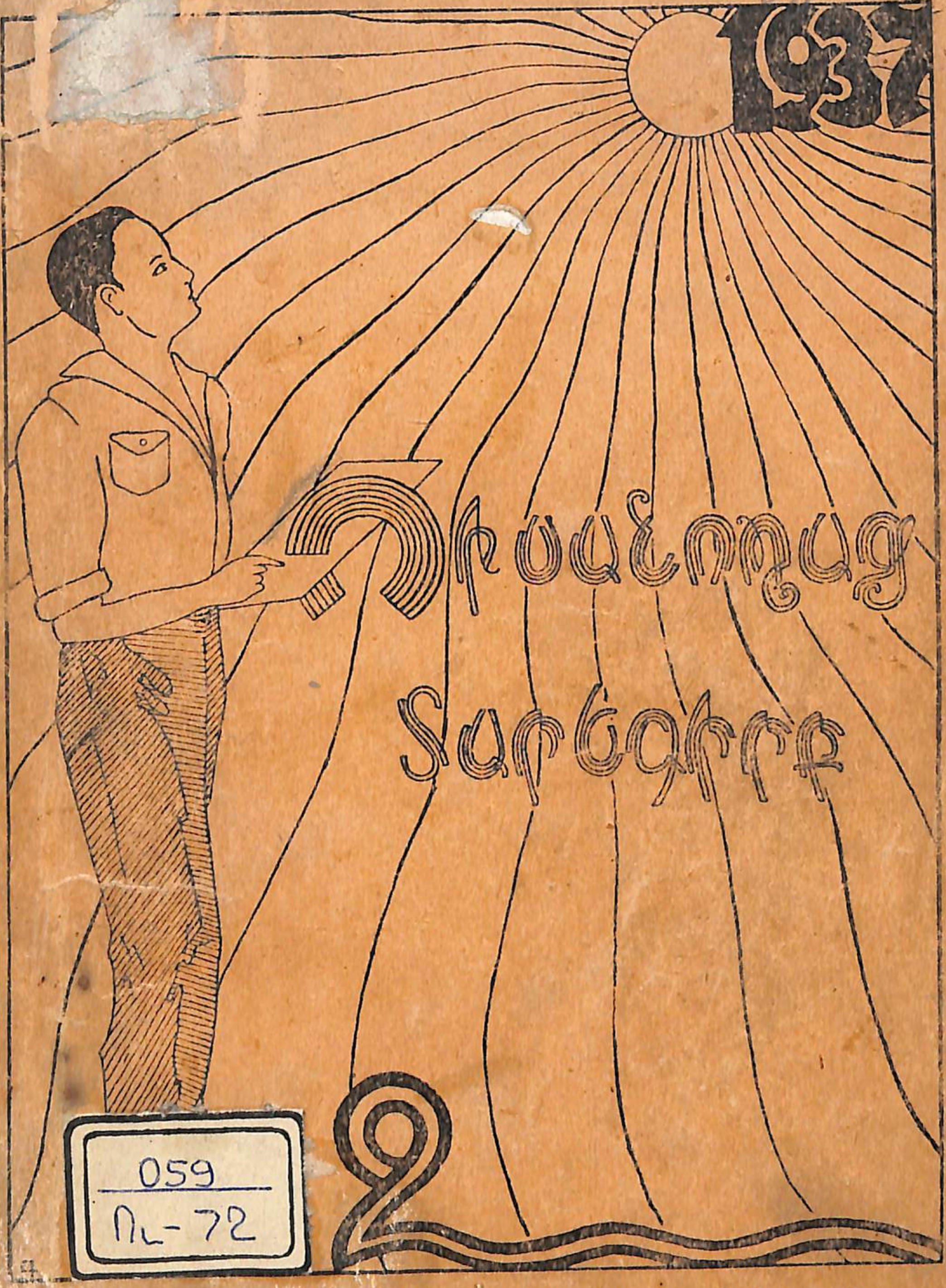

059
Ու-72

Տպարան Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ Rue Nahr (St. Michel) Beyrouth

059
Ռ-72
06 JUN 2009

ՀՐԱՏ. «ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ԹԻՒ 2

ՈՒՍԱՆՈՂԱՑ ՏԱՐԵԳԻՐՔ

1937

Բ. ՏԱՐԻ

«ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ» ՀՐԱՏ. ԸՆԿ.
1936
BEYROUTH (R. L.)
Asso. «NOR SEROUNT» Publication

ՏՊԱՐԱՆ
Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ
Պէյրութ

27.08.2013
14295

1064-89

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

ՈՒՍԱՆՈՂԱՑ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ

Ուսանողաց տարեցոյցի Ա. Հատորը լոյս ընծայուեցաւ 1936ին նուիրուած Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան անծանօթ զինուորի յիշատակին, որ ինկաւ գաղափարի ճամբուն վրայ:

Թէեւ մեծ ջանքեր թափուեցան Ուսանող ընկերներու կողմէ բայց, այդ բոլոր աշխատանքները չկարողացան պէտք եղած չափովը արդիւնաւորուիլ: Այսուհանդերձ ան պիտի մնայ որպէս յիշատակարան գաղափարի այն մարտիկներուն որոնք Հայկական դատին, Հայ ազատագրութեան համար ինկան:

Այս տարի կը յուսանք թէ ան նոր թափով Հնչակեան գրականութեան մէջ պիտի պահէ իր որոշ տեղը:

Ուսանողաց Տարեգիրքի Բ· հատորը նուիրուած է ընկեր «Վանիկ»ի յիշատակին. որը Ս· Դ. Հնչակեան Ուսանողական միութիւններու անմահ կազմակերպիչը ու առաջնորդն էր եւ մահուամբ լուսաւոր գիծ մը ձգեց իր ետին:

Ընկ. Վանիկ այն մեծ տիտաններուն կը պատկանի որոնք կերտեցին Հնչակեան Դպրոցը:

Ուսանողաց Տարեցոյցի երկրորդ հատորը իր մէջ պիտի բովանդակէ ընկերաբանական, բանաստեղծական, գրական բաժիններ, որոնց մէջ

պիտի տեսնենք անցեալի տխուր եւ փառաւոր պատկերը, մասամբ յուշերէ քաղուած, մասամբ անցեալի գրականութենէն վերատպուած։

Արդի Ուսանողութիւնը շատ քիչ բան գիտէ անցեալէն, գրեթէ ամէն ինչ մութի մէջ ծածկուած կը մնայ. անցեալը լոյս աշխարհ բերելու նպատակաւ, անցեալ պատմութիւնը նոր սերունդին հրամցնելու մարմաջով ուսանողական միութիւնը նուիրուած է խոշոր զոհողութեան.

Անոր յառաջադրած այս նուիրական գործը պիտի արժանանայ Ապագայ պատմագրին անաչառ գնահատանքին։

Ուսանողաց Տարեցոյցի երկրորդ հատորին մէջ մի փնտռէք Արուեստը իր հմայքով, իր գեղեցկութեամբ, մի փնտռէք հանոյքը, անոր ցուցադրած զմայլանքը, այլ ատոր մէջ փնտռեցէք կեանքը, որ կապուած է հայկական ճգնաժամային հերոսական պայքարին։

Ուսանողաց Տարեգիրքի Ա. Հատորը լոյս տեսաւ տնտեսական խիստ ծանր պայմաններու տակ. եւ այդ պատճառաւ արժանացաւ կարգ մը գնահատութիւններու, իսկ թերութիւններուն համար արժանացաւ արդար քննադատութեան։ Որքան բաղդաւոր ըզգացին ինքզինքնին հրատարակիչները կարդալով քննադատականն եւ քաջալերական տողերը։

Ուսանողական միութիւնը իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ թէ քննադատողներուն եւ թէ գնահատողներուն։ Քանզի մէկուն մտրակումը ինքզինք աւելի ուղղելով եւ միւսին ժպիտէն քաջալերուած ահա երկրորդ տարին աւելի խնամուած հրապարակ կուգայ։

Ուսանողական միութիւնը՝ Ա. հատորը ձեռնարկած պահուն գանձին մէջ ոչ մէկ սանթիմ ունէր. սակայն սրտերուն եւ հոգիներուն մէջ՝ բռնկող կրակ մը միայ։

Գանկերու մէջ ծնունդ առնող հզօր կամքը, որ շարունակութիւնն է անդարձօրէն բաժնուող գաղափարի մեծ վարպետներու գրչին, լեզուին ու բազկին մէջ գոյութիւն ունեցող աննըկուն կամքին, կրցաւ յաղթանակել բոլոր դըժուարութիւնները։ Ուսանող ընկերներու այս պողպատեայ աշխատանքը ցոյց կուտայ Ս. Դ. Հնչակեան Վերազարթնումին Արշալոյսը։

Օ՛ն, ուրեմն ուսանող ընկերներ կէս դարու գաղափարական կեանքի ու արեան մարտիրոսներու հոգիները ձեզ կը տեսնեն. դէպի գործ, դէպի յաղթանակ։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՁՕՆ

Ընկ. ՎԱՆԻԿԻ

Ս. Դ. Հնչակեան-կ. Պօլսոյ Ու. Միութեան անմահ առաջնորդ ընկերոջ, որ անմահացաւ քսան ընկերներով Սուլթան Պայազիտի հրապարակին մէջ բարձրացող կախաղաններուն վրայ։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ընկ. Գեղամ Վանիկեան
— Վանիկ —
Ծնած՝ Վան 1889
զոհ քսան կախաղանի 1915
Պօլիս

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ

1 Ուր. 1897 Ընկ. Ճանկիւլեան կաղատի Աքէայի բանտէն։

1905 Ճապոն գրաւեց Բորթ-Արթիւրը

1935 Հացի քարթերու ջնջումը Խորհ. Միութեան մէջ։

2 Շաբ. 1918 Խ.Մը. կը ճանչնայ Ֆինլանտիոյ անկխ.

3 Կիր. 1935 Հայաստանի քիմիական ֆաքիւլթէի անդրանիկ շրջանաւարտները։

4 Բշ. 1935 Երկրաշարժ Պոլսոյ մէջ։

5 Գշ. 1918 Գանձակի մէջ Մուսավաթականներ կը կոտորեն Ռուս համոյնավար զինուորներ։

1921 Խորհ. Հայաստանի համալսարանի բացման հրաման։

6 Դշ. 1932 Բացում Դիլիճանի ելեկտրակայանի։

7 Եշ. 1911 Պարսկաստանի Ս. Դ. Կուս. հիմնադրութիւնը Հնչակեան Կուս. աշխատանքով։

1920 Մահ բանաստեղծ Վահան Տէրեանի։

8 Ուր. 1920 Ընկ. Արտ. Բամուզճեան ժեն.-Կուրոյէն կը գնահատուի։

9 Շաբ. 1935 Հայաստանի խորհուրդներու 8-րդ համագումար։

10 Կիր. 1930 Մ. Նալպանտեանի 100-ամեակի տօնակատարութիւնը Երեւան։

1934 Ֆրանքօ-Խորհրդային առեւտ. դաշնագրի ստորագրումը։

11 Բշ. 1935 Հայաստանի Կոմ. Գիւղատնտեսական Վարժարանի անդրանիկ շրջանաւարտներ։

12 Գշ. 1922 Ժընէվի Խորհրդաժողովին մասնակցելու հրաւէր Խորհ. Միութեան։

13 Դշ. Կարդացէք «Երիտ. Հայաստան»ը

14 Եշ. 1918 Վ. Ի. Լենին կը ստորագրէ Հայաստանի Ազատագրութեան հրամանը։

15 Ուր. 1841 Ծնունդ Պօլ Լաֆարգի (Քուպա) Սանթիակօ. յայտնի ընկերվարական։

1919 Կառլ Լիպքնեխտ և Ռ. Լիւքսէնպուրկ կ'սպաննուին Գերմանիոյ մէջ։

1935 Բացում Երեւանի Գրողն. Համալսարանի։

16 Շաբ. 1931 Ա. Քրտական մանկավարժարանը կը բացուի Հայաստան։

17 Կիր. 1929 Ոճրագործ դաշնակցական գնդակի զոհ ընկ. Ս. Տխրունի։

18 Բշ. 1919 Խաղաղութեան վեհաժողովի բացումը՝ Բարիզ։

1928 Ընկ. Ս. Տխրունի կաթմոսի բանտէն կ'արձակուի։

19 Գշ. 1918 Սահմ. ժողով Սովիէթ ներկայացուցիչ.

20 Դշ. Կարդացէք «Նոր Երկիր»ը

1793 Լուի ԺԶ-ի Գլխատումը։

21 Եշ. 1872 Մահ բանաստեղծ Պ. Դուրեանի։

1924 Մահ Վ. Դ. Ո. Ն. Լենինի։

22 Ուր. 1905 Ջարը Բեդեսպուրկի մէջ կը ջարդէ բանուորները (Կարմիր կիրակի)

23 Շաբ. 1863 Լեհական ապստամբութիւն։

1930 Մահ՝ Ս. Դ. Հնչ. ընկ. Շմաւոնի՝ Թիֆլիզ։

24 Կիր. 1919 Իսլանտա անկախ։

25 Բշ. 1934 Բարիզահայ գաղութի բողոքի մեծ միթինկ դաշնակ տեռորներու դէմ։

26 Գշ. 1909 Հնչ. ղեկավարութեամբ Ռաշտի ապըստամբութիւնը՝ Պարսկաստան։

1910 Հնչ. Ծրագիրը կը վաւերացուի Թուրքիա։

1922 Հայ Կոմկուսի Ա. Համագումարը։

27 Դշ. 1859 Ռուսահայ Թատրոնի Ա. ներկայացումը Մոսկուա։

1924 Լենինի Թաղումը։

28 Եշ. 1915 Մահափորձ Եասեանի դէմ հնչակեաններու կողմէ։

1918 Կարմիր բանակի կազմութեան հրաման։

29 Ուր. 1912 Ընկ. Դ. Անդրէասեան կախաղան կը բարձրանայ Թէհրան։

1923 Բանւորական Ա. ֆաքիւլթէի բացումը Երեւան։

30 Շաբ. 1649 Անգլիոյ Շարլ Թագաւորը կը գլխատուի որպէս ժողովրդի թշնամի։

1922 Հայաստանի Խորհուրդներու Ա. համագումարը։

31 Կիր. 1864 Գերեվաճառութեան վախճանը։

1866 Ծնունդ Ռ. Ռօլանի 1936՝ եօթանասնամեակը։

1921 Հայաստանի գետ, լիճ, ջուր, ջրանցքներու պետականացումը

1887 — 1937

Պատրաստուեցէք Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան Յիսնամեայ Յոբելեանին:

1 Բշ. 1793 Ֆրանքօ-Անգլ. պատերազմը։
1896 Հնչ. ղեկվ. «Զէյթուն» կ՚ապստամբի։

2 Գշ. 1903 Վարդգէսի մանուկ Խաչիկ Սէմէրճեան տէրօրի կ՚ենթարկուի։

3 Դշ. Կարդացէք «Պոլքանեան Մամուլ»

4 Եշ. 1909 Գերմանիոյ Վայմար քաղաքին մէջ կը գումարուի Սահմանադիր ժողովը։

5 Ուր. 1904 Ռուս ճապոնական պատերազմը։
1923 Գ. Միջազգայինը Հնչ. կուսակցութեան Հայ. Պրոլէտարիատի բացառիկ ներկայացուցիչը ըլլալը կը հաստատէ։

6 Շաբ. 1934 Արիւնահեղ ցոյցեր Բարիզի մէջ ազգայնականներու և. արքայականներու կողմէ:

7 Կիր. 1869 Ծնունդ Յ. Թումանեանի, Դսեղ (Լօռի)։

8 Բշ. 1921 Մահ՝ Ռուս անիշխանական Կրոպատկինի։
1924 Իտալիա կը ճանչնայ Խ. Միութիւնը։

9 Գշ. 1924 Նախիջեւան կը հռչակուի անկախ ինքնավար հանրապետութիւն։
1927 Ընկ. Ա. Մանուկեան՝ զոհ թշնամիին։

10 Դշ. 1918 Խ. Ռուսիա պատերազմը վերջացած կը յայտարարէ։

11 Եշ. 1921 Լոռիի գիւղացիութիւնը կ՚ապստամբի Վրաստանի մենշեվիկ կառավարութեան դէմ:

12 Ուր. 1922 Հիմնադրութիւն Պէյրութի Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ուս. Միութեան։
1924 Ցոյց և գործադուլ Ֆրանսայի մէջ։

13 Շաբ. 1922 Հիմնադրութիւն Դամասկոսի Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ուս. Միութեան։

14 Կիր. 1861 Ծնունդ վէթերան գործիչ ընկ. Սապահ-Գիւլի՝ Ջահուկ գիւղը Նախիջեւան։

15 Բշ. 1935 Ֆրանսայի կրթական նախարարութիւնը կ՚արտօնէ հայ լեզուն պաքալօրիաի քննութեանց մէջ։
1917 Տապալում Զար Նիքօլա Բ.ի։

16 Գշ. 1930 Ս. Դ. Հնչ. Կուս. քառասնամեակի տօնակատարութիւն Ուայթիսֆիլի մէջ։

17 Դշ. Կարդացէք «Կայծ»ը։

18 Եշ. 1921 Դաշնակ արկածախնդրութիւն Խորհ. Իշխանութեան դէմ։

19 Ուր. 1915 Տարտանէլի ռմբակոծում։

20 Շաբ. 1925 Բացում Նոր Բայազիտի Ջրաելեկտրակայանի։

21 Կիր. 1914 Վէրտէօնի պատերազմ։
1919 Բանուոր. յեղափոխ. շարժում Պուտաբէշտի մէջ։

22 Բշ. 1840 Ծնունդ մարքսիստ տեսաբան Օկիւստ Պէպէլի- Գօլօնիա։
1927 Ընկ. Ալէքսանդր Տ. Վարդանեանի ուսուցչ. և հասարակական գործիչի 25ամեայ յոբելեան Ղազվինի մէջ։

23 Գշ. 1920 Կիլիկիոյ ականաւոր փաստաբան Հաճընցի ընկ. Կ. Զալեան Հաճնոյ գայմագամ կը նշանակուի։

24 Դշ. 1931 Մահ՝ Երուանդ Լալաեանի։

25 Եշ. 1921 Խորհրդայնացում Վրաստանի։

26 Ուր. 1918 Թէքքէ Տէլհաի կռիւը Կարին։
1932 Դաշնակ գնդակին զոհ կ'երթայ Մ.Մարուքեան։

27 Շաբ. 1846 Ֆրանսական Բ. Հանրապետութիւն։

28 Կիր. 1915 Գերմաններ հրետանի կը գործածեն։
1919 Հմայեակ Արամեանց տէրօրի կ'ենթարկուի ընկ. Ս. Վահագնի խումբին կողմէ։

1 Բշ. 1934 Մահ՝ Թ. Թորամանեանի. ճարտարա-
պետ՝ Հայաստան։

2 Գշ. 1918 Պրէսթ-Լիթովսքի դաշինք՝ Ներկայ Լե-
նին և Թրօցքի։

3 Դշ. 1861 Ստրուկներու ազատութիւն՝ Ռուսիա։

4 Եշ. 1905 Թիֆլիզի մէջ մեծ ցոյց։ Մասկց. Հնչ.
կուսակցութեան։
1922 Հայաստան կ'ընդունի նոր ուղղագրթ.

5 Ուր. 1913 Սպանութիւն Յունաս. Եորկիոս Թագ.ի

6 Շաբ. 1920 Բանւոր. մեծ ցոյցեր Եւրոպայի մեծ քա-
ղաքներու մէջ Խ. Միութեան ի նպաստ։

7 Կիր. 1893 Տէոր Աշըգեան պատրիարքի դէմ՝ Հըն-
չակեաններու կողմէ։

8 Բշ. 1910 Կանանց Միջազգային Օր։

9 Գշ. 1820 Խուժանը կը գրաւէ Սպանիական գահը։
1936 Մահ ընկ. Գ. Թահմազեանի՝ Բարիզ։

10 Դշ. Կարդացէք «Զարթօնք»ը։

11 Եշ. 1925 Մահ՝ Չին մեծ յեղափոխ. Սըն-Եաթ-Սընի

12 Ուր. 1917 Ռուս. Փետրվարեան Յեղափոխութիւնը։

13 Շաբ. 1866 Վիէննայի ժողովուրդը կ'ապստամբի։

14 Կիր. 1889 Մահ Կ. Մարքսի՝ Լոնտոն։
1909 Վէթերան ընկ. Սապահի այցը Իզմիր։

15 Բշ. 1894 Կախաղան կը բարձրանայ ընկ. Մօրուք
(Ժիրայր) Եօզկատի մէջ։

16 Գշ. 1918 Խաղաղութեան Դաշնագիր։

17 Դշ։ Կարդացէք «Բառերի և Եզրերի Բա-
տըրութիւնը»։ Սապահ

18 Եշ. 1871 Բարիզի մէջ կը հռչակուի Կոմիւնան։
1912 Մահ Գ. Սունդուկեանի (հեղ. «Պեպօ»ի)։
1936 Մահ՝ Վէնիզէլոսի Բարիզ։

19 Ուր. Կարդացէք «Սօցիալիզմ և Հայրենիք»
Ա. և Բ. հատոր Սապահ։

20 Շաբ. 1928 Ընկ. Ս.Տ. Գաբրիէլեան կ'ընտրուի Ս.Խ.
Հայաստանի Ժողկոմխորհի Նախագահ։

21 Կիր. 1916 Ձերբակալում Նիքոլա Ռոմանոֆի։
1919 Խորհրդայնացում Հունգարիոյ։

22 Բշ. 1925 Օդանաւային արկածի զոհ կ'երթան
Միասնիկեան, Աթարբէկեան, և այլն։

23 Գշ. 1923 Մահ՝ Յովհ. Թումանեանի։

Հէ՜յ ճամբաներ, ճամբաներ, Անծի՜ր ու ճին
ճամբաներ,
Ովքե՞ր անցան ձեզանով, ո՞ւր գնացին ճամ-
բաներ։

24 Դշ. 1930 Ինքնաշարժի զոհ՝ Ժողկոմխորհի տեղա-
կալ Ս. Սարգիսեան։

25 Եշ. Կարդացէք «Նաիրի» Ամսագիրը։

26 Ուր. 1921 Ստորագրում Թրքօ-Խորհրդ. դաշնագրի։

27 Շաբ. 1924 Երեւանի մէջ կը տօնուի Դերասան Մա-
նուէլեանի գործունէութեան 30-ամեակը։

28 Կիր. 1915 Սեբաստիոյ մէջ կը ձերբակալուին Հնչ.
Գործիչներ Գր. Գարամանուկեան, Գասապ
Ճէլլատ, Պայտար Յովհաննէս և այլն։

29 Բշ. 1826 Ծնունդ Վիլհէլմ Լիպքնէխտի՝ Մարքսի
գործակից.
1869 Ծնունդ Մաքսիմ Կորքիի։

30 Գշ. 1933 Պէյրութի Հայկ. Բէմբի մոխրացումը։

31 Դշ. 1824 Նաբոլէօն Էլպա կղզին կ'աքսորուի։

1937 ԱՊՐԻԼ 1937

1 Եշ. 1927 Ընկ. Ս. Տխրունի կը ձերբակալուի Հալէպ։
1929 Լիբ. Հնչ. Անդրանիկ Պատգ. Ժողովը։
2 Ուր. 1921 Կարմիր Բանակը կը մտնէ Երեւան։
3 Շաբ. 1920 Ընկ. Ս. Շահէն Ատանա կը հասնի։
4 Կիր. 1895 Ընկ. Գոլոզ 15 տարի կը բանտարկուի։
1912 Թիթանիք մեծ նաւը կ'ընկղմի։
5 Բշ. 1915 Սեբաստիոյ մէջ ձերբակալութ. Հնչ. Գործիչ ընկերներ Ս. Մուրատ, Տէվէ Տիգրան եւլն.
6 Գշ. 1917 Միացեալ Նահանգները կը մասնակցին Ընդհ. Պատերազմին։
7 Դշ. 1921 Դաշնակները կը փախին Զանգեզուր։
8 Եշ. 1915 Զէյթունի տեղահանութիւնը։
1915 Վանի Բանտին մէջ կը խողխողուին ընկ. Բ. Բրուտեան, Տանթէեան, Սօլաքեան եւլն։
9 Ուր. 1922 Դաշնակ գնդակին զոհ կ'երթայ ընկ. Ց. Իսկէնտէրեան՝ Սուէտիա։
10 Շաբ. 1870 Ծնունդ Նիքոլա Լենինի, Վոլկայի Սիմպերսկ քաղաքը։
11 Կիր. 1825 Ծնունդ Գերման մեծ Սօցիալիստ Ֆր. Լասսալի։
12 Բշ. 1860 Գերման Սոցիալ Դեմոկրատ Բան. Կուս. կը հիմնուի։
13 Գշ. 1866 Մահ Միքայէլ Նալպանտեանի։
14 Դշ. 1849 Հունգարիա կապստամբի Աւստրիոյ դէմ։
15 Եշ. Սօցիալիզմ և Հայրենիքի Ա. հատորը ունի՞ք, կրնա՞ք զրկել մեզի։
16 Ուր. 1935 Արուեստի Երիտ. Ողոմպիատ Երեւան։
17 Շաբ. 1922 Նամիսլլոյի ԳերմանեւԽորհրդային դշնգ.
18 Կիր. Կարդացէք. ընկ. Սապահի Պատասխանատուները։
19 Բշ. 1882 Մահ՝ հռչակաւոր գիտուն Տարուինի։
20 Գշ. 1935 Կարմիր ձիուն կը տեղայ Կարսի մէջ։

1937 ԱՊՐԻԼ 1937

21 Դշ. Կարդացէք ընկ. Սիրվարդի «Ուխտաւորի մը Նամակները»։
22 Եշ. 1921 Թուրք զօրքը կը յանձնէ Լենինականը։
23 Ուր. 1920 Ս. Դ. Հնչ. Ատանայի Ուս. Միութիւնը կը կազմուի։
1935 Մահ՝ Տիգրան Մուշեղեանի Երեւան։
24 Շաբ. 1915 Կ. Պոլսոյ Հայ Մտաւորական. աքսորը։
1935 Աթէնքի մէջ կը գնդակահարուի զոր. Փափուլաս։
25 Կիր. 1920 Դաշնակիցները կ'առաջարկեն Վիլսընի՝ ընդունիլ Հայաստանի մանտան։
1935 Բացում Մոսկուայի Մէթրոյին։
26 Բշ. 1867 Լոյս կը տեսնէ Մարքսի Կապիտալին Ա. Հատորը։
27 Գշ. 1904 Դաշնակներու կողմէ կ'սպաննուի ընկ. Մհեր Մանուկեան (Կոլիցինի տեռօրիստ.)
1935 Ա. Բեմագրութիւն «Անուշ» օփերէթի։
28 Դշ. 1928 Մահ՝ Հնչ. Վեթերան գործիչ, մարքսիստ տեսաբան ընկ. Ս. Սապահի։
29 Եշ. 1920 Խորհրդայնացում Ազրբէյջանի։
30 Ուր. «Ուխտաւորի մը Նամակներ»ը ստանալու համար դիմել՝

E. K. Sirvart 137 Sumnit St
East Providence R.I.

1 Շաբ. 1889 Բ. Միջազգային Ա. Համագումարը.
Մայիս 1 կը հռչակէ՝
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԲԱՆՈՐԱԿԱՆ ՕՐ։
2 Կիր. 1923 Դաշնակներու գնդակին զոհ ընկ. Ս.
Մարտիրեան, Սուէտիա։
1935 Ստորագրութիւն Ֆրանքօ-Խորհրդային
Դաշնագրին, Բարիզ։
3 Բշ. 1915 Ընկ. Պետ. Գայֆաճեան իր 29 ընկեր-
ներով կը նահատակուի։
4 Գշ. 1930 Հնչ. Քառասնամեակի տօնակատարու-
թիւնը Նիւ-Եորքի մէջ։
5 Դշ. 1818 Ծնունդ Կառլ Մարքսի։
1821 Մահ Նաբոլէոն Ա.ի։
1935 Վէնեզէլոս մահուան կը դատապարտուի
ի բացակայութեան։
6 Եշ. 1922 Տումէր կ'սպաննուի Կորկուլօֆէն։
7 Ուր. 1917 Գերմաններ կ'ընկղմեն Ամերիկ. Լեվիա-
թան նաւը։
8 Շաբ. Կարդացէք, Հնչ. Կեդ. օրկան «Հնչակ»ը։
9 Կիր. 1905 1903 «Երիտ. Հայաստան»ի Ա. Թիւը
լոյս կը տեսնէ Պոսթըն։
10 Բշ. 1867 Ծնունդ ընկ. Օհան Գասպարեանի՝ Բա-
լու.
1871 Ֆրանսա կորսնցուց Ալզաս-Լօրէնը։
11 Գշ. 1895 Սասնոյ ապստամբութիւնը Հնչ. Կուս.
ղեկավարութեամբ։
12 Դշ. 1904 Տրապիզոնի մէջ կախաղան կը բարձ-
րանայ ընկ. Համբարձում Խողեան։
13 Եշ. 1919 Ընկ. Սապահ Սամսոն կը հասնի։
14 Ուր. 1771 Ծնունդ Ռոպէրթ Օվէնի։
1894 Սիմոն Պէյ Մաղսուտեան տէօրի կ'են-
թարկուի Հնչակեաններէն։

15 Շաբ. 1930 Մահ՝ Բեւեռախոյզ Նանսէնի։
16 Կիր. Կարդացէք, ընկ. Շահէնի «Կարկառուն
Կամարները»։
17 Բշ. 1789 Ֆրանսական մեծ յեղափոխ. կ'սկսի։
18 Գշ. 1908 Հերոս ընկ. Մուրատ Ամերիկա կերթայ։
19 Դշ. 1923 Խ. Հայաստանի զինուորական վարժա-
րանը Ա. շրջանաւարտները կուտայ։
20 Եշ. 1935 Հ. Պարպիւս յուշագիր մը կը ներկայա-
ցընէ Ժընեւ՝ Հիթլէրի ոճիրներուն մասին։
21 Ուր. 1891 Մահ ընկ. Վարդան Գալուստեանի։
22 Շաբ. 1915 Իտալիա Դաշնակիցներու կողմը կանց-
նի և պատերազմ կը յայտարարէ։
23 Կիր. 1935 Բացում աշխարհի ամենամեծ Անդրագ-
լանտեանի «Նորմանտիա»ի։
24 Բշ. 1935 Երկու գլուխ Հիթլէրի տապարին տակ։
25 Գշ. 1935 Մուսոլինի Լիվորնոյի մէջ ձերբակալել
կուտայ պատերազմի դէմ ցոյց ընող 120
բանուորներ։
26 Դշ. 1918 Վրաստան ինքզինք «անկախ» հան-
րապետութիւն կը հռչակէ։
27 Եշ. 1907 Գէորգ Ջաուշ Սուլուխի կռուին մէջ
կ'իյնայ Ռուբէն Փաշայի ընկերասպան
գնդակով։
28 Ուր. «Աւա՜ղ Փառաց Անցաւորի»
29 Շաբ. «Կարկառուն Կամարներ»էն օրինակ մը
ունի՞ք Կրնա՞ք մեզ ղրկել։
30 Կիր. 1916 Կրօնշդատի խորհուրդը ամբողջ իշխա-
նութիւնը ձեռք կ'առնէ։
31 Բշ. 1851 Ծնունդ Լեժէն Փուանիէռի- Ֆրանսացի
Սօցիալիստ։
1918 Մահ Մարքսիստ տեսաբան Գ. Պլեխա-
նովի։

1 Գշ. 1915 Հնչակեան Ղուկասի ղեկավարութեամբ Շապին Գարահիսարի հերոսամարտը։
2 Դշ. 1800 Նաբոլէօն Ալպեան լեռները կ'անցնի։
3 Եշ. 1918 Անդրկովկասի 3 անկախ հանրապետութիւնները խաղաղ. դաշինք կը կնքեն։
4 Ուր. 1676 Ամերիկեան անկախութիւն։
5 Շաբ. 1921 Անկուսակ. կիներու Ա. համագմ. Երեւան։
6 Կիր. 1893 Հնչ. Կուսը. կարգիլէ եկեղեցւոյ մէջ Աշըգեան Խորէն պատրիարքի անուան յիշատակութիւնը։
7 Բշ. 1903 Հնչակեան օրկան «Վերածնունդ»ը լոյս կը տեսնէ Ռուսճուքի մէջ։
8 Գշ. 1893 Գաղատիոյ դատավարութիւնը, Հնչ. հերոս Ջէլլօ և իր ընկերները մահուան կը դատապարտուին։
9 Դշ. 1936 Մահ Մաքսիմ Կորքիի– Մոսկուա։
10 Եշ. 1921 Անդրկովկասի ներկայացուցիչները Փէտէրասիոնի դաշնագիր մը կ ստորագրեն Բարիզի մէջ։
11 Ուր. 1935 Յունիս 11-14 Երեւանի մէջ հռչակուած է դպրոցական տօն։
12 Շաբ. Կարդացէք, Հնչակեան բոլոր մամուլները։
13 Կիր. 1935 Արագած կը մեկնի միջատաբան Փրօֆ. Ռիսաբով։
14 Բշ. 1911 Կեսարիոյ մէջ ընկ. Սապահ ճառ մը կը խօսի Միւթէսարիֆի ներկայութեան։
15 Գշ. 1915 Սուլթան Պայազիտի (Պօլիս) հրապարակին վրայ կախաղան կը բարձրանան քսան Հնչակեան տիտաններ։
16 Դշ. 1905 Ռուս Բ. Դումայի ցրուում և Ս. Դէմոկրատ երեսփոխաններու ձերբակալումը։
17 Եշ. 1893 Սասուն կ'ապստամբի Հնչ ղեկավարթ.

18 Ուր. 1815 Վաթէրլօի ճակատամարտը։
19 Շաբ. 1924 Վիեննայի Միջազգային Ցուցահանդէսին կը մասնակցին 6 Խորհր. Հայաստանեան նկարիչներ։
20 Կիր. 1935 Ժընեւ, Աշխ. Միջազգ. Համաժողովը ընդունեց շաբաթական 40 ժամուան աշխատանքի օրինագիծը։
21 Բշ. 1936 Դաւադիր Դաշնակցութեան տէռորին զոհ գնաց ընկ. Տիգրան Թաղէոսեան-Պէյրութ։
22 Գշ. 1918 Ընկ. Ալ. Տէր Վարդանեան իր 10 ընկերակիցներով յանձն կ'առնէ պատանդ երթալ Թաւրիզ մնող Թրք. իշխն. մօտ Հայ գաղութը փրկելու համար։
23 Դշ. 1848 Բարիզի մէջ բանւորական ապստամբ.
24 Եշ. Հոն ուր կախաղաններն են ճօճում ազատութիւնն է ման գալիս, ուր մեռելներն են ննջում Յարութիւնն է մօտալուտ։
25 Ուր. 1935 Երեւան կ'այցելէ ամերիկահայ երիտ. գրող Ուիլեըմ Սարոյեան։
26 Շաբ. 1935 15-րդ Տարեդարձ Թաթարիստանի ազատագրման և Խորհրդայնացման։
27 Կիր. 1921 Կարմիր Բանակը կը մտնէ Զանգեզուր։
28 Բշ. 1914 Աւստրիոյ գահաժառանգի սպաննութիւնը Սարայեւօի մէջ։
29 Գշ. 1919 Վերսայլի խաղաղութեան դաշինքը։
Կարդացէք, ընկ. Ս. Շահէնի «Քսան Կախաղանները» և բեմադրեցէք։
30 Դշ. 1868 Ծնունդ Գումգափուի ցոյցին ղեկավար ընկ. Ն. Լուսիկեանի։ (Սեբաստիա)

1 Եշ. 1936 Մահ՝ Ցայտնի դերասան Աբէլեանի, Երեւան։
2 Ուր. 1892 Մահ՝ Գամառ Քաթիպայի՝ Նոր Նախիջ.
3 Շաբ. 1911 Մահ՝ նախկին Հնչ. մանկավարժ Ղ. Աղաեանի՝ Թիֆլիզ։
4 Կիր. 1903 Կէմէրէկցի Հնչ. գործիչ ընկ. Տէօտէ Թութիկեան կախաղան կը բարձրանայ։
5 Բշ. 1908 Մահ՝ երիտ բանաստեղծ Մ. Մեծարենցի։
6 Գշ. 1918 Դաշնակ տեռորիստներ կ'սպաննեն Հ. Առաքելեանը՝ Թիֆլիս։
7 Դշ. 1903 Տէռօր վեթերան ընկ. Ս. Սապահի դէմ Պոսթըն։
8 Եշ. 1909 Պարսկական Սահմանադրութիւն։
9 Ուր. 1936 Մահ՝ Տ.Տ. Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսի Անթիլիաս-Պէյրութ։
10 Շաբ. 1893 Հնչ. Ջէլլօ իր ընկերներով կը կախուի Էնկիւրիի մէջ։
11 Կիր. 1935 Խ.Ս.Հ.Մ. կ'առաջարկէ իր, Ճարոնի և Մանչուրիոյ մասնակցութեամբ սահման. յանձնախումբի մը կազմութիւնը։
1936 Անձնասպան Խ. Հայաստանի Կոմկուսի Ընդհ. քարտուղար Ա. Խանճեան Երեւան,
12 Բշ. 1909 Կ. Պոլսոյ մէջ կը գումարուի Ս.Դ. Հնչ. Կուս. Զ. Պատգամաւորական ժողովը։
13 Գշ. 1933 Մահ՝ Գրագէտ Նար-Դոսի (Մ. Յովհաննէսեանի) Երեւան։
14 Դշ. 1789 Պասթիյլի առումը, Ֆրանս. Ազգ. Տօն։
15 Եշ. 1809 Պոլիս Հնչակեան մեծ ցոյցը Գումգաբուի ընկ. Ճանկիւլեան ցկեանս բերդարգելութեան կը դատապարտուի։
16 Ուր. 622 Մուհամմէտի փախուստը։
1914 Գերման պրոլէտ. գրող Է. Տօլլէր բերդարգելութեան կը դատապարտուի։

17 Շաբ. 1935 1500 Ասորիներ Մուսուլէն կը տեղափոխուին Սուրիա։
18 Կիր. 1935 Թուրք վարչապետն ու արտաքին գործավարը Հայաստան կ'այցելեն։
19 Բշ. 1935 Ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ կ'անուանուի Պ. Թորոսեան։
20 Գշ. 1885 Մարսէյլի մէջ լոյս կը տեսնէ «Արմենիա» օրաթերթը։
21 Դշ. 1906 Ա. Պետ. Դումայի ցրումը։
22 Եշ. 1931 Մահ՝ ընկ. Աճէմ Մանուէլի Շիքակօ։
23 Ուր. Կարդացէք, ընկ. Ասօի -Վահէն- «Դատաստանը»։
24 Շաբ. 1923 Լօզանի դաշնագրի ստորագրումը։
1915 Հնչ. Զ. Փունդի հրամանատար ընկ. Ավչարեան Բասէնի կռուին մէջ կը զոհուի.
25 Կիր. 722 Ն.Ք. Ողիմպիական խաղերը կ'սկսին։
1925 Ռէյսնի Հնչ. Մ. Ճիւղը «Հնչակ» թրաքթէօրը կը նուիրէ Խ. Հայաստանի։
26 Բշ. 1935 Լիւքսէմպուրկ կը ճանչնայ Խ.Ս.Հ.Մ.
27 Գշ. 1934 Միացեալ Ճակատ Ֆրանսայի Սոցիալիստներու և Համայնավարներու միջեւ։
28 Դշ. 1794 Ռոպէսփիէռ կառափնատ կը դրկուի։
1914 Համաշխարհային պատերազմը կ'սկսի (Աւստրիա-Սերպիա)։
1920 Հնչ. խումբը կը քանդէ Տօրաք-Եէնիճէ-Պօզանթի գծին կամուրջը։
29 Եշ. 1914 Ժան Ժորէս գնդակահար։
30 Ուր. 1919 Հունգարիոյ մէջ կը տապալի Խ. Իշխնը.
31 Շաբ, 1920Թ. Միջազգայինի գերեզմանը կը փորուի։

1 Կիր. 1791 Ֆրանս. Ա. Սահմանադրութիւնը։
1914 Գերմանօ-Ռուս պատերազմը։
1918 Անգլ. բանակը կը գրաւէ Դամասկոսը։
2 Բշ. 1934 Մահ՝ Մարաջախտ Հինտէնպուրկի։
3 Գշ. 1871 Ծնունդ Քարլ Լիպքնեխտի։
4 Դշ. 1814 Անգլիա պատերազմ կը յայտարարէ Գերմանիոյ դէմ։
1920 Մահ՝ Հնչ. հերոսախումբի ղեկավար ընկ. Սամուէլ Զավուչի։
5 Եշ. 1789 Աւատապետութեան ջնջում Ֆրանսա։
6 Ուր. 1915 Կեսարիոյ մէջ կը կախուին ընկերներ Մուրճեան, Զարուկեան իրենց 6 ընկերն.
7 Շաբ. 1919 Հռչակում Էրզրումի Ս.գգ. Ուխտի։
8 Կիր. 1935 Մահ բանաստեղծ և թատերագիր Շիրվանզադէի։
9 Բշ. 1926 Սելանիկի մէջ Դաշնակ գնդակին զոհ կ'երթայ Պետ. Ադամեան։
10 Գշ. 1914 Գերմանիա կը գրաւէ Պելճիքայի մայրաքաղաքը։
11 Դշ. 1935 Ցոյցեր Գերմանիոյ մէջ սննդեղէններու սղութեան համար։
12 Եշ. 1889 Ծնունդ ընկ. Ցիլ. Մատաղճեանի Թոմարզա։
13 Ուր. 1913 Մահ՝ Օկիւստ Պէպէլի՝ Ցիւրիխ։
14 Շաբ. 1917 Չինաստան պատերազմի կը մասնակցի։
15 Կիր. 1769 Ծնունդ Նափոլէոնի։
1906 Ընկ. Ս. Եսայեան կ'ազատէ Սուլթանի ճիրաններէն։
16 Բշ. 1895 Հնչակ. կոմիտէ կ'սպաննուի Սէնէքէրիմ Ուզուրլեանը։
17 Գշ. 1935 1057 Զբօսաշրջիկներու աստղաձեւ արշաւը՝ դէպի Արագածի կատարը։

1937 ՕԳՈՍՏՈՍ 1937

18 Դշ. 1934 Օդանաւային Օր Խ. Հայաստանի մէջ։
19 Եշ. 1905 Ռուսական Տուման կը հաստատուի։
20 Ուր. 1935 Հսկայ ցոյցեր Բարիզի մէջ։
21 Շաբ. 282 Քրիստոնէից վերջին հալածանքը։
1916 Մահ՝ ընկ. Գր. Գըլըճեանի-Կիլիկիոյ գործիչներէն Տրապոնի մէջ։
22 Կիր. 1935 Համաշխարհային խաղաղութիւնը կը վտանգուի Մուսոլինիի առած քայլով։
23 Բշ. 1572 Ս. Բարթողիմէոսի ջարդը (Բարիզ՝ Բողոքականններ)։
1910 Քորէա թերակղզին Ճափոնի կը կցուի։
24 Գշ. 1935 Անգլ. և Ֆրանսացի 8000 հակաֆաշիստ մտաւորականներ դիմում կը ներկայացնեն Ժընեւ՝ արգիլելու համար Մուսոլինիի արշաւը դէպի Հապէշ։
25 Դշ. 1918 Հալէպ կը գրաւուի Անգլ. Բանակէն։
26 Եշ. կարդացէք ընկ. Ասօի «Դիւցազնուհին»
27 Ուր. Մահ՝ Զօր. Անդրանիկի Քալիֆորնիա։
28 Շաբ. 1749 Ծնունդ Կէօթէի՝ Գերմանիա։
1914 Սպանդ. Ազատ Ռստանիկի Նորաշէն։
29 Կիր. 1929 Շաբաթը 5 օր Ռուսիոյ մէջ։
30 Բշ. 1935 Մահ՝ Հանրի Պարպիւսի՝ Մոսկուա։
31 Գշ. 1864 Մահ՝ Սոցիալիստ Ֆր. Լասալի։
1918 Թուրքիա կը յանձնուի Դաշնակիցներուն։

1 Դշ. 1920 Արեւելեան ազգաց համագումարը Պագուի մէջ։
Լիբանանի անկախութեան օր։

2 Եշ. 1872 Լահէյի Քոնկրէսը՝ ներկայ էր Մարքս։

3 Ուր. 1935 Հանդիսաւոր թաղում Հ. Պարպիւսի Մոսկուայ։

4 Շաբ. 1935 Միջազգ. Համաժողով Բարիզ Հապէշիստանի պաշտպանութեան համար։

5 Կիր. 1905 Ռուս. Ճափոն. պատերազմը։

6 Բշ. 1868 Պրիւքսէլի Քոնկրէսը։
1914 Մառնի ճակատամարտը։

7 Գշ. 1913 Ս.Դ. Հնչ. Երդ. Պատգ. Ժողովը Քէօսթէնճէի մէջ (Ռումանիա)։
1932 Մահ՝ ընկ. Ս. Կէօզիւբեանի Ռումանիա։

8 Դշ. 1893 Հնչակեան օրրան Մարզուանի արիւնալի կռիւը։

9 Եշ. 1919 Պոլսոյ մէջ լոյս կը տեսնէ Հնչ. օրաթերթ «Երկիր»ը։

10 Ուր. Հնչակեան պատմութիւնը կարդալ ու՛ սորվիլ կը նշանակէ Հայկական պատմութեան 3 չորրորդը սորվիլ։

11 Շաբ. 1935 Անգլիա Ժընեւի կը յայտնէ թէ կը յարի հաւաքական ապահովութեան։

12 Կիր. 1912 Ընկ. Սապահ Բ. անգամ Փ. Հ. կ'այցելէ։

13 Բշ. 1920 Ատանայի մէջ կը բացուի Հնչ. Կեդրոն. Վարժարան։

14 Գշ. 1935 Լիթֆինովի մեծ ճառը Ժընեւի Ազգաժողովի մէջ։

15 Դշ. 1918 Թուրքերը կը գրաւեն Բագուն։ 3 օր կը ջարդեն հայերը։

16 Եշ. 1935 Հակապատերազմեան միջազգային մեծ միթինկ Պրիւքսէլի մէջ։

1937 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1937

17 Ուր. Կարդացէ՛ք, Հնչ. Տէրվիշ «Փարամազ»ի «Պաքօ»ն։

18 Շաբ. 1895 Պապը Ալիի Հնչ. մեծ ցոյցը Պոլիս։

19 Կիր. 1933 Համահայաստանեան Սպարտակիատներու Օր։

20 Բշ. 1918 Գնդակահարում Բագուի 26 Կոմիւնարներու։

21 Գշ. 1908 Անմահն Ժիրայրի մասունքները կը թաղուին հայոց գերեզմանոցը։
1931 Հաճնցի ընկ. Գասպարեան զոհ դաշնակներու գնդակի Պուէնօս-Այրէս։

22 Դշ. 1792 Ա. Հանրապետութիւն Ֆրանսայի։

23 Եշ. 1935 Եթովպիա կ'ընդունի հինգերու առաջարկը։

24 Ուր. 1935 Պերլինի մէջ մեծ ցոյցեր անօթութեան դէմ։

25 Շաբ. 1923 Կարսի Հաշտութեան Ժողովը։

26 Կիր. 1916 Մահ՝ Սուրէն Սպանդարեանի. Սիպեր.

27 Բշ. 1924 Մահ՝ Ազգ. Գործիչ Մ. Փորթուգալեանի Մարսէյլ։

28 Գշ. 1864 Ա. Միջազգայինը կը հիմնուի Լօնտօն։

29 Դշ. 1918 Պուլկարիա կը յանձնուի Դաշնակիցներուն։
1929 Մահ՝ բանաստեղծ Յ. Յովհաննէսեանի, Երեւան։

30 Եշ. 1926 Գերման Բանուորական Պատուիրակներու այցը Երեւան։

1 Ուր. 1895 Հնչակեան ղեկավարութեամբ Զէյ-
թունի Ապստամբութիւնը։

2 Շաբ. 1935 Մուսոլինի 20000 զօրքով կը յարձակի
Եթովպիոյ վրայ։

3 Կիր. 1935 Ֆաշիստ օդանաւերու ռմբակոծման Ա.
զոհերը Եթովպիոյ մէջ։

4 Բշ. 1792 Բոնվանսիոնը կը յայտարարէ Թագա-
ւորութեան վախճանը Ֆրանսայի մէջ։

5 Գշ. 1934 Գործադուլ Սպանիոյ մէջ։

6 Դշ. 1925 Լոքառնոյի Ուխտի ստորագրումը։

7 Եշ. Կարդացէ՛ք ընկ. Ս. Շահէնի «Կարմիր
Աղջիկը» և բաժանորդագրուեցէք։

8 Ուր. Կարդացէ՛ք անմահն ընկ. Ճանկիւլեանի
«Յիշատակներ Հայկ. Ճգնաժամէն»ը։

9 Շաբ. 1924 Մահ՝ Ռուս բանաստեղծ Բրիւսովի։

10 Կիր. 1923 Գիւղացիական Ա. Համագումար Մոս-
կուայի մէջ։

11 Բշ. 1933 Ոճրագործ դաշնակց. գնդակին զոհ ընկ.
Միհրան Աղազարեան՝ Պէյրութ։

12 Գշ. 1924 Մահ՝ Անաթօլ Ֆրանսի։

13 Դշ. 1913 Առաջին թղթատար սաւառնակը կը
գործածուի։
1921 Կարսի Դաշնագրի ստորագրութիւնը։
Անդրկովկասի, Ռուսիոյ և Էնկիւրիի իշ-
խանութեանց միջև։

14 Եշ. Կարդացէ՛ք, Անմահն ընկ. Սաֆոյի «Նո-
րագոյն Սահմանադր. Իրաւունքը»։

15 Ուր. 1895 Հնչակեան ղեկավարութեամբ Շ. Գա-
րահիսար կը դիմադրէ թուրք յարձակմանց։

16 Շաբ. 1794 Առաջին հայաթերթը «Ազդարար» լոյս
կը տեսնէ Հնդկաստանի Մատրաս քաղա-
քին մէջ։

17 Կիր. 1934 Ֆրանսայի Լիլ քաղաքը կ'ընդունի
Բաղդարչաւի խումբ մը։

18 Բշ. 1895 Զէյթունի Հնչ. ապստամբ. ժամանակ
թուրք պահակազօրքը 600 հոգի յանձնը-
ուեցաւ- Հնչակեաններուն։

19 Գշ. 1903 Վերակազմեալները տեռորի կ'ենթար-
կեն ընկ. Ս. Նազարբէկը, Զուիցերիա։

20 Դշ. 1926 Մահ՝ Իօժէն Տէպսի՝ Ամերիկայի բան.
ւորութեան Տանթօնը։

21 Եշ. 1935 Մահ՝ Կոմիտաս Վարդապետի (Սողոմոն-
եան) Բարիզ։

22 Ուր. 1920 Հնչ. գործիչ Մ. Գոյեան զոհ կ'երթայ
դաշնակ գնդակին։

23 Շաբ. 1929 Ցանկարծամահ՝ Ժողկոմխորհի տեղակալ
Ազգանազ Մռավեան, Երեւան։

24 Կիր. 1931 Ֆրանսայի Հ.Օ.Կ.Գ. Պատգ. Ժողովը։

25 Բշ. 1929 Երուսաղէմի ընկերները կը հիմնեն
Հայկական Միութիւնը։

26 Գշ. 1903 Լոնտոնի մէջ տեռորի կ'ենթարկուին
ընկ. Համբ. Որսորդը և Սագունի։

27 Դշ. 1935 Դաշնակները Էշրէֆիէ (Պէյրութ) թաղի
մէջ Հ.Մ.Մ.ի մարզիկներուն վրայ կրակ
կը բանան։

28 Եշ. 1928 Մահ՝ ընկ. Կ.Կէօքտէրէլեանի Եթովպիա։

29 Ուր. 1923 Անքարայի Ազգ. Ժողովը կը յայտարա-
րէ «Թուրքիոյ Հանրապետութիւնը»։

30 Շաբ. 1905 «Հոկտեմբեր 17 Մանիֆէստը» (ցարի)։

31 Կիր. 1923 Մահ՝ Հնչ. գործիչ Կ. Գանտրեանի Գա-
հիրէ։

1 Բշ. Կարդացէ՛ք, ընկ. Սիրվարդի «Հնչակեան Տարեգիրքերը»։

2 Գշ. 1914 Ռուսիա պատերազմ կը յայտարարէ Թուրքիոյ դէմ։

3 Դշ. 1918 Յեղափոխութիւն Գերմանիոյ մէջ։

4 Եշ. 1933 Մահ՝ Ճարոն մեծ յեղափոխական Բաթաւեամալի, Մոսկուա։

5 Ուր. 1885 Ծնունդ Սոցիալիստ Է. Տէպսի։

6 Շաբ. 1920 Մարաշի ջարդին մէջ կը զոհուի Հնչ. Գործիչ Փրօֆ. Սամուէլեան։

7 Կիր. 1917 Խ. Ռուսիոյ Տարեդարձը։

8 Բշ. 1917 Հողի Պետականացման հրամանագիր, (Ռուսիա)։

9 Գշ. 1830 Ծնունդ Մ. Նալպանտեանի։
1918 Վիլհէլմ Բ. կայսր գահնկեց։

10 Դշ. 1927 Խ.Ս.Հ.Մ. Բարեկամներու համագումարը Մոսկուա։ 10-ամեակի առթիւ։

11 Եշ. 1918 Ընդհ. Զինադադար։
1918 Աւստրիոյ կայսեր հրաժարումը։

12 Ուր. 1917 Յեղափոխական բանակը կը ջախջախէ Սէրէնսկիի բանակը Ցարկոյէ Սէլօի մօտ

13 Շաբ. 1918 Խ. Ռուսիա չեղեալ նկատեց Պրէսթ-Լիթովսքի դաշնագիրը։

14 Կիր. 1932 Մահ՝ Գրադէտ Լէօյի։

15 Բշ. 1925 Գ. Սունդուկեանի Ծննդեան 100ամեակը։

16 Գշ. 1933 Խ.Մ.ը կը ճանչցուի Մ.Նահանգներէն.

17 Դշ. 1929 Կարմիր Բանակը կը գրաւէ Մանչուրիան։

18 Եշ. 1918 Օմսքի (Սիբիր) կառավարութիւնը Կոլչակը դիկտատոր անուանեց։

19 Ուր. Կարդացէ՛ք, Ս. Խ. Գեղօֆեանցի «Թող

փաստերը Խօսին»։

20 Շաբ. 1920 Ազգ. Դաշնակցութեան Ա. Ժողով. Ժընեվ. 45 ազգ։

21 Կիր. 1923 Հայ Կինօի Բաժնետիրական ընկերութեան կազմութիւնը Երեւանի մէջ.

22 Բշ. 1799 Նաբոլէօն ինքզինքը կայսր կը հռչակէ։

23 Գշ. 1927 Հոկտ. Յեղափոխութեան զոհերու թաղումը - Մոսկուա։

24 Դշ. 1926 Մահ՝ Քրասինի, Լոնտոն։

25 Եշ. 1918 Ֆրանսա կը գրաւէ Սթրազպուրկը։
1936 Ռուսիոյ Նոր Սահմանադրութեան վաւերացման օր։

26 Ուր. 1935 Մահ՝ Շահէ Արք. Գասպարեանի Երեւան։

27 Շաբ. 1917 Գերմանիա համաձայնեցաւ Խ. Ռուսիոյ զինադադարի պայմաններուն։

28 Կիր. 1820 Ծնունդ Ֆրէտէրիք Էնգէլսի։

29 Բշ. 1393 Հայկ. Թագաւորութեան վախճանը։
1920 Հայաստանի Խորհրդայնացումը։
1935 Մահ՝ Փրօֆ. Մարտ. Պուճիգանեանի Պօսթըն։

30 Գշ. 1922 Միջ. Կարմիր Օգնութեան հիմնուիլը Մոսկուա։

1 Դշ. 1934 Քիրով կ'սպաննուի Լենինկրատի մէջ։
2 Եշ. 1920 Ա. Խատիսեան կ'ստորագրէ Ալէքսան-
դրապոլի դաշնագիրը Թուրքիոյ հետ։
3 Ուր. Օգնեցէք Հայաստանի վերաշինութեան։
4 Շաբ. 1917 Ա. Միասնիկեան զինուոր-հրամանա-
տար կ'ընտրուի արեւմտ. ճակատի Ռուս
կարմիր զօրքերէն։
5 Կիր. 1923 Հայաստանի Ա. Բանուորագիւղացիական
թերթ՝ Հ.Կ.Կ.Կ. Պիւրոյի օրկան «Կոմու-
նիստ»ի Ա. թիւը լոյս կը տեսնէ։
6 Բշ. 1920 Հայերէնը պետական լեզու կը համար-
ուի։
7 Գշ. Կարդացէ՛ք, անմահն ընկ. Սապահի
«Փոքր Հայքի Ցիշատակները»։
8 Դշ. Կարդացէ՛ք. ընկ. Բ. Ցարութիւնեանի
«Այգաբացը»։
9 Եշ. 1917 Անգլ. Բանակը Երուսաղէմը կը գրաւէ։
10 Ուր. 1934 Կը շարունակուի Կրան-Շաքոյի պատե-
րազմը, Բարակուայի և Պոլիվիոյ միջեւ։
11 Շաբ. 1934 12000 Սպանիացի կիներու աղերսագի-
րը բանտարկեալներու ազատագրութեան
համար։
12 Կիր. 1918 Պատերազմ դաշնակ Հայաստանի եւ
Վրաստանի միջեւ։
13 Բշ. 1887 Պոլսոյ մէջ կը ձերբակալուի իբր յեղա-
փոխ. Գ. Իսակիւլեան և իր երկու ընկեր-
ները։
14 Գշ. Կարդացէ՛ք, Ա. Բիւրատի «Ըրլտըղէ
Սասուն» վէպը։
15 Դշ. Կարդացէ՛ք. ընկ. Ա. Գալֆաեանի «Զօ-
մագլուն»
15 Եշ. 1689 Անգլ. Փառլամէնթը կը ճանչնայ «Ի-

րաւունքի Աղերսագրերու օրէնքը»։
17 Ուր. 1925 Համամիութենական ընդհ. Վիճակա-
գրութիւն։
18 Շաբ. 1920 Լուկաշին կ'ստորագրէ Հայաստանի հը-
նութիւններու պաշտպանութեան հրամա-
նագիրը։
19 Կիր. 1905 Մոսկուայի Ընդհ. Գործադուլը կը
փոխուի զինուորական ապստամբութեան։
20 Բշ. 1934 Մահ հռչակաւոր գիտուն Ն.Ե. Մառի։
21 Գշ. Բեմադրեցէք ընկ. Շահէնի «Հայաստա-
նի Հարսանիքը»։
22 Դշ. 1894 Տոստոեւսքի «Սարսափելի Վիպասանը»
գլխատուելէ ազատ։
23 Եշ. 1929 Մահ՝ ընկ. Ռուբէն Խան Ազատի. Թավ-
րիզ։
24 Ուր. 1933 Դաշնակ տէօրի զոհ կ'երթայ Ղեւոնդ
Արք. Դուրեան, Նիւ-Եօրք։
25 Շաբ. 1934 55-րդ Տարեդարձ Ստալինի։
26 Կիր. 1933 Մահ Խ. Ռուսիոյ Լուսժողկոմ. Անա-
թոլ Լունաչարսքիի Ֆրանսա։
27 Բշ. Կարդացէ՛ք, ընկ. Վ. Զուգասըրղեանի
«Ազատութեան Արշալոյսը»։
28 Գշ. 1873 Ծնունդ Մարքսիստ տեսաբան և Հնչ.
Գործիչ ընկ. Անդր. Կէօնճեան-Ստաքազար։
29 Դշ. 1934 Քիրովի սպաննիչ Նիկոլայեւ և իր 13
մեղսակիցները կը գնդակահարուին։
30 Եշ. 1923 Երեսնամեակ Յ. Յակոբեանի։

1937 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1937

31 Ուր. 1917 Ֆինլանտան կ'անջատուի Ռուսիայէն։
1936 Մահ Հին Տարիի։

ՏՕՆԱՑՈՅՑ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ	ԱԶԳ.
Կաղանդ 1 Յունվ. Ուր.	Նահատակաց Ապրիլ 24
Ծնունդ 6 Յունվ. Դշ.	Բանւորական Մայիս 1
Անուանակոչ. 13 Յունվ. Դշ.	Խ. Հայաստան Նոյ. 29
Տեառնդառաջ 14 Փետ. Կիր.	
Ս. Սահակ 30 Յունվ. Շաբ.	
Վարդանանց 4 Փետ. Եշ.	ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ
Բարեկենդան 7 Փետ. Կիր.	Ֆրն. Հանրպ. Յուլ 14
Աւետում.	Լիբ. Հանրպ. Սեպ. 1
Ծաղկազարդ 21 Մրտ. Կիր.	Զինադադար Նոյ. 11

Զատիկ 7 Ապրիլ Դշ.
Համբարձում 6 Մայիս Եշ.
Հոգեգալուստ 16 Մայիս Կիր.
Ելն ի Վիրապ Լուս. 29 Մայիս Շաբաթ։
Գիւտ Նշխարաց 12 Յունիս Շաբաթ։
Վարդավառ 4 Յուլիս Կիրակի։
Վերափոխմ Աստուածածնայ 15 Օգոստոս Կիրակի։
Խաչվերաց 12 Սեպտեմբեր Կիրակի։
Վարագայ Խաչ 26 Սեպտեմբեր Կիրակի։
Թարգմանչաց Տօն 9 Հոկտեմբեր։ Հաբաթ։
Գիւտ Խաչ 24 Հոկտեմբեր Կիրակի։
Տօն Ընծայման 9 Դեկտեմբեր Հինգշաբթի։
Ս. Յակոբ 12 Դեկտեմբեր Կիրակի։

ԱՄԻՍՆԵՐՈՒ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ	ՀՌՈՎՄ		ԱՐԱԲ	ՀՐԷԱԿԱՆ
Նաւասարդ 30	Յունվ.	31	Քանուն սանի	Թշրի 29-30
Հոռի »	Փետ.	28	Շուպաթ	Խեշուան 29.30
Սահմի »	Մարտ	31	Ատար	Քասլեւ 29-30
Տրէ »	Ապրիլ	30	Նիսան	Թեբեթ 30
Քաղոց »	Մայիս	31	Այար	Սիբաթ 30
Արաց »	Յունիս	30	Հազիրան	Ադար 29.30
Մեհական »	Յուլիս	31	Թէմմուզ	Վէադար 29
Արեգ »	Օգոստ.	31	Աբ	Նիսան 30
Ահեկան »	Սեպ.	30	Էյլուլ	Եար 29
Մարերի »	Հոկտ.	31	Թէշրին Ավվալ	Սիվան 30
Մարգաց »	Նոյեմ.	30	Թէշրին Սանի	Թամուզ 29
Հրոտից »	Դեկտ.	31	Քանուն Ավվալ	Աբ 30
				Իլուլ 9
Աւելեաց 5				

1064-89

ՏՈՄԱՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՏՈՄԱՐՆԵՐԸ ԵՐԵՔ ՏԵՍԱԿ ԵՆ

Ա. Կէս Լուսնային. — Հին Յոյներ, Մակեդոնացիք, Հռովմէացիք (մինչեւ Յուլիոս կեսար), ընիկ Հնդիկ-ներ, Չինացիք, Ճարոններ, և Մոնկոլներ կը գործածեն. Քրիստոնէական տօներէն ոմանք կէս լուսնային տարուան վրայ հիմնուած են։

Ամիսները կ'սկսին ու կը վերջանան լուսնային երեւոյթով. Տարին 12 ամիս կ'ունենայ, բայց հարկ եղած ժամանակ տարեգլուխը զարնան գիշերհաւասա-

րին բերելու համար 13 երդ, ամիս կ՚աւելցնեն, 19 տարուան մէջ 7 անգամ կը պատահի։

Հայ եկեղեցւոյ շարժական տօները այս տօմարին գործածութեան հետեւանքն են։

Բ. Լուսնային Տոմար.— Կը գործածեն Չինացիք, Թուրքեր, Արաբներ։ Տարին 354 օր 8 ժամ 48 վայրկեան 34 երկվայրկեան է։ Արեգակնային տարիէն 11 օրուան չափ պակաս։ Լուսնին ընթացքին վրայ չափուած է։

Գ. Արեգակնային Տոմար.— Տարին 365 օրէ կը բաղկանայ և կը բաժնուէր 12 ամիսներու 30-ական օրէ և Աւելեացէ մը 5 օրէ։

Այժմ 12 ամիս 30-31 օրէ։

Գիշերահաւասարէ գիշերահաւասար անցած ժամանակը առնուած է իբր հիմ, որը կը բաժնուի 265 օր 5 ժամ 48 վայրկեան 47 երկվայրեան 33...

Արեգակնային տօմարին տարին նոյնը օրը կըսկսի, մինչդեռ լուսնային տօմարինը 33 տարին անգամ մը նոյն օրուան կը հանդիպի։

Բ. ԶԱՆԱԶԱՆ ԱԶԳԵՐՈՒ ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բաղդեական.— Արեգակնային.1460 տարի մէկ չըրքան՝ 2464 տարին լման տարի մը աւելցնելով քառորդ օրուան սխալը կը սրբագրեն։

Հայկական.— Արեգակնային. 12 ամիս 30 ական օր և ամիս մը Աւելեաց 5 օր։

Ց.Տ. 552 Ներսէս Բ. Բագրեւանդացիի օրով հաստատուեցաւ Զատկական հինգ հարիւրամեակը, որով 532 տարին անգամ մը Զատիկը նոյն կերպով կը յաջորդէր։ 1084 ին ընդունուեցաւ 4 տարին անգամ մը Աւելեաց 6 օրի վերածելու սովորութիւնը։

Հայկական թուականը կը հաշուեն Ն.Ք. 4,5 հինգ հարիւամեակէն, այսինքն 2381 էն որով այս

դարուն թուականն է 4497։

Հրէական.— Լուսնային, 19 տարին անգամ մը Արեգակնային նոյն կէտին վրայ։

Երկու տարի ունէին- Սրբազան (Փարնան գիշեռախաւասարին) Քաղաքային (Սրբազանին է, ամբաւէն)։

Պարսկական.— Արաբական Լուսնային տարին է Ց.Տ. 651էն սկսեալ։ Տարին 12 ամիս և աւելեացի բաժին մը ունէր։

Օրերու մէջ խտիր կը դնէին, տասնըչորրորդ օրը՝ սխտորակեր կը կոչէին՝ Դեւերուն դէմ պաշտպանուելու համար. օրերէն ոմանք՝ ձախորդ, ոմանք յաջող էին։

Յունական.— Աթենացիները տարին 12 լուսնային ամսի բաժնած էին. որպէսզի լուսնային տարին Արեգակնային տարիին հանդիպի՝ հետեւեալ կարգադրութիւնները ըրին։

Ա։ Ութեակի շրջան- Կալիսդրատէս Ն.Ք.Ջ. դարուն, Տարին 354 օր էր, որով 11 կամ 12 օր պակաս արեգակնայինէն։ Ութը տարին անգամ մը յառաջացած 90 օրը կը վերածէին Աւելեացի մը 3 ամսէ բաղկացած։

Բ. 19 Տարուան շրջան, Մեթոն աստղաբաշխը Ն.Ք. 431ին Արեգակնային Յունիս 21 յաջորդող լուսնի օրը համարեց առաջին օրը։ Այս շրջանը կը պարունակէ 6940 օր, 235 ամսով, որոնց եօթը միջանկեալ են։ Այս շրջանի թուականը որոշելու համար Քրիստոսի թուականէն 1 հանելէ ետք 19 ով բաժնելու է։

Հռովմէական.— Նախապէս 10 ամիս ունէին մար-

տէն սկսելով։

Յուլիոս Կեսարի օրով ընդունուեցաւ 364,25 օրուան գրութիւնը, չորս տարին անգամ մը նահանջ ընելով։ Ասկէ յառաջացած պզտիկ սխալը սրբագրելու համար Գրիգոր ԺԳ. Պապը 1582ին հոկտ. 5ը ցատկեցուց հոկտ. 15ի և ընդունեց 4ով բաժանական տարիներու նահանջ ըլլալը՝

Արաբական.— Լուսնային է. 354 կամ 355 օրէ բաղկացած։

C. ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ

Ա. ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՍԿԻԶԲԸ

1 Ստեղծագործութիւն՝	ըստ	Աստուածչ. Ն.Ք.	4004
2 Բիւզանդական	»	Ադամի ստեղծ »	5509
3 Արաբական	»	Ջրհեղեղ »	3102
4 Հնդկական	»	Արիակ. արշաւ »	3101
5 Նահապետաց	»	Աբր. կոչումէն »	1921
6 Ողոմպիական	»	Ողոմպիական խաղերու հաստատումէն Ն.Ք.	772
7 Հռոմէական	»	Հռոմի հիմնդր. »	754
8 Աղէքսանդրեան	»	Մեծն Աղէքսանդ. »	332
9 Սելեւկեան	»	Աղէքսանդրի պետութեան բաժանումէն	311
10 Յուլեան	»	Յուլ. Կեսարէն Ն.Ք.	46
11 Սպանիական	»	Հռոմի Սպանիոյ տիրելէն Ն.Ք.	38
12 Քրիստոնէական	»	Քրիս. Ծնունդէն Հռոմի հիմնարկութեան 754 թուականէն	
13 Վկայից	»	Դիոկղէ. հալած Յ.Տ	282
14 Հիճրէթի		Մուհամմէտ. փախ. »	622
15 Հանրապետական		Ֆր. Ա. Հասարակպ. »	1792

Բ. ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ

1. Կառուցումներ.—

Ն.Ք. 1650 Համուրապի (օրէնսդիր Քաղդէաստանի) առաջին ջրանցքը։

Ն.Ք. 287 Պտղոմէոս կը հիմնէ Աղէքսանդրեան մատենադարանը։ կը շինէ փարոսը՝ Թարգմանել կուտայ Հին Կտակարանը, (Եօթանասնից)։

Ն.Ք.Գ Դար. Հռոդոսի արձանը։

» Անդրոնիկոս Հռոմի մէջ կը հիմնէ թատրոնը։

Ն.Ք.Ա. Դար. Հռոմի մէջ կը կառուցուին Կոլիսոնն ու Պանթէոնը։

Յ.Տ.Բ. » Դանուբի Վիթխարի կամուրջը։ Պոնտոսէն Գաղիա զինուորական ճամբայ։ Կոլիսոն մը 50000 հանդիսականներու։

» Դ. » Ս. Պոլինոս Զինաստանէն Եւրոպա կը բերէ զանգակահարութիւնը։

1250 Ռոպէրթ Սորպոն կը հիմնէ համանուն համալսարանը։

1538 Լօյօլա կը հիմնէ Ճիզուիթներու ընկերութիւնը։

1636 Ռիշլիէօ կը հիմնէ Ֆրանսական Ակադեմիան։

1793 Տիտըրօ Համայնագիտարանը կը պատրաստէ 20 տարիէն։

2. Քաղաքներու Հիմնարկութիւններ.—

Ն.Ք. 1600 Փիւնիկեցիք Սիդոն և Բիբլոս (Սայտա և Ճիպէյլ)։

» 886 Պիգմալիոնի քոյրը կը հիմնէ Կարկեդոնը։

Ն. Ք. 753 Հռովմի հիմնարկութիւնը։
» 670 Բիւզանս՝ Արգոսցի՝ Բիւզանդիոնը։
» 331 Կը հիմնուի Աղէքսանդրիան։
Ե. Տ. 1690 Մեծն Պետրոս կը հիմնէ Փետրոկրատը,
(Լենինկրատ)։

3. Գիտական Եւ Աշխարհագրական Գիւտեր.—

Ն. Ք. 1117 Ուանկ՝ Չինական ինքնակալը՝ առա-
ջին դիտարանը։ Չինական կողմնացոյցը։
» 870 Կլէօփանդէս՝ Կորնթացի միագոյն նը-
կարը։
» 713 Բուլարգոս՝ Ցոյն՝ բազմագոյն նկարը։
» Գ. Դար. Եգիպտացիք կը հնարեն ջրաժամացոյցը։
Չինացիք մետաքսէ թուղթը։
Եւմինէս կը գտնէ մագաղաթը։
Արքիմիթէս կը կատարելագործէ մեքե-
նագիտութիւնը և մաթեմաթիքը։
Արիսթոփանէս Շեշտի և կէտադրու-
թեան եղանակը կ'որոշէ,
Ն. Ք. Ա. Դար. Օտին՝ Սքանտինաւիացիներուն կը
սովրեցնէ բանաստեղծթ. և արուեստ։
Ե. Տ. Դ. Դար. Հիպատիա Եգիպտացի իմաստասիրու-
հին Օդաչափը գտաւ։
Կոստանդինոսի մայրը կը գտնէ Խաչա-
փայտը։
530 Շերամը Չինաստանէն Եւրոպա կը փո-
խադրուի։
Պապիրոսին տեղ թուղթը կ'սկսի գոր-
ծածուիլ։
640 Արաբները հողմաղացը կը հնարեն։
1200 Ֆրանսացիք կողմնացոյցը կը գործածեն
1290 Սալվուինօ Տէյլի Արմատի՝ Ֆիօրէնցա-
ցի՝ կը հնարէ ակնոցը։

1240 Թիթեղի գիւտը Գերմանիոյ մէջ։
1294 Ռօճէր Պաքըն՝ Անգլիացի վանականը
վառօդը։
1304 Ֆլավիօ Ճիօյա տ'Ալմալֆի՝ Իտալացին՝
կը կատարելագործէ կողմնացոյցը։
1456 Կիւթէնպէրկ՝ Մայանսցի՝ տպագրական
մամուլը կը գտնէ և կը տպէ Ս. Գիրքը։
1485 Տիազի Բարեյուսոյ գլուխը՝ Աֆրիկէ։
1492 Քրիստափոր Գոլոմպոս՝ Սան Սալվատոր։
1609 Գալիլէոս՝ ծանրութեան օրէնքը։
Նեւտոն՝ Ձգողութեան օրէնքը։
1610 Գալիլէոս հեռադիտակով կը նշմարէ ա-
րեւուն բիծերը։
1618 Հալուէ՝ Անգլիացի՝ արեան շրջանը։
1628 Տրէպէլ, ջերմաչափը կը հնարէ, Ռօմիւր՝
կը կատարելագործէ։
1643 Թօրիչէլլի օդաչափը։
1767 Մանելու գործիք Անգլ. Ճէյմս։
1781 Շիլոյի (Ֆրանսա) մէջ կը շինուի շոգե-
շարժ մեքենան։
1781 Հէրշէլ՝ Ուրանոս մոլորակը։
1792 Բամպակին կուտը մաքրելու գործիք Ա-
մերիկա,
1879 Ելեկտրական լամբերու գիւտը։
1804 Սղագրութիւնը կ'սկսի Ֆրանսայի մէջ։
1807 Ֆիլթըն (Ամերիկա) շոգենաւը։ Անգլիոյ
մէջ վայրաշարժը։
1832 Լիօնէն Սէնթ-Էթիէն (Ֆրնս) Երկա-
թուղիի փորձ։
1880 Հեռախօսի գիւտը։
1881 Ձայնագրի գիւտը։

4. Օրէնսդրութիւններ.—

Ն. Ք. 1489 Տասնաբանեայ պատուիրանքը։
» 885 Լուգուրկոսի օրէնքները։
» 624 Դրակոն՝ Աթենացի՝ Դրակոնեան օրէնքները։
» 449 Հռովմէական օրէնսդրութեան առաջին յիշատակարանը,
Ց. Տ. 484 Նուարսակի Դաշնագրութիւնը, Վահան Մամիկոնեանի պայմաններուն հիման վրայ։
1. Քրիստոնէութիւնը Հայոց օրինական կրօն։
2. Հաւասարութիւն և արդարութիւն պաշտօնական ընտրութեանց ատեն։
3. Ամբաստանութիւններուն և զրպարտութիւններուն հաւատք չընծայել այլ լուրջ դատական քննութիւն:
1205 Անգլիոյ օրէնքներու հիմնագիրը կըստորագրուի, որով կ՚երաշխաւորուի ժողովուրդին անձեռնմխելիութիւնը, ստացուածքի իրաւունքը, կրօնական և քաղաք. իշխանութիւններու սահմանում։
1776 Կը խմբագրուի Ամերիկեան օրէնսդրութիւնը:
1804 Ֆրանսական քաղաքական օրինագիրքը կը հրատարակուի։
1936 Կոմմիւնիստական Սահմանադրութիւն

5. Պետութիւններու Հիմնակութիւններ.—

714 Տանիմարքայի Թագաւորութիւնը։
843 Վէրտէօնի դաշինքով Մեծն Կարոլոսի

Թագաւորութիւնը կը բաժնուի Իտալիոյ, Ֆրանսայի և Գերմանիոյ Թագաւորութիւններուն։
1307 Սուլթան Օսման Ա. կը հիմնէ Օսմանեան կայսրութիւնը։
1370 Լէնկթիմուր՝ Սմրղանտի մէջ՝ ինքնակալութիւն կը հիմնէ։
1479 Ռուսական կայսրութիւնը։
1609 Հոլանտայի անկախութիւնը։
1789 Ֆրանսական Ա. Հասարակապետութիւն
1817 Վէնէզուէլլա անկախ։
1817 Սերպիա անկախ։
1832 Յունաստանի անկախութիւն։
1833 Պելճիքա անկախ։

6. Պատերազմներ.—

Ն. Ք. 490 Մարաթոնի ճակատամարտը։
Ց. Տ. 451 Վարդանանց պատերազմը։
736 Շարլը Մարթէլ Արաբներուն կը յաղթէ
1095 Ա. Խաչակրութիւնը։
1338 Հարիւրամեայ պատերազմը։
1453 Կ.Պոլիս կը գրաւուի Ֆաթիհ Սուլթան Մուհամմէտէն։
1618 Երեսնամեայ պատերազմը (կաթոլիկ-բողոք. իշխաններու միջեւ)։
1854 Ֆր. Անգլ. և Օսմ. պատերազմ Ռուսիոյ դէմ։
1859 Ֆր. Անգլ. Արշաւ Չինաստան։
1866 Աւստրօ- Բրուսիական պատերազմ։ 14 հոկտ.ին Վենետիկ կը կցուի Իտալիոյ։
1867 Կարիպալտի կ՚արշաւէ Պապին երկիրը
1870 Ֆրանքօ Բրուսիական պատերազմ։
1896 Իտալօ Եթովպիական պատերազմ։

1899 Պօէրական պատերազմ։
1905 Ռուս Ճաբոնական պատերազմ։
1912 Պալքանեան պատերազմ։
1913 Իտալօ Թրքական պատերազմ։
1914 Համաշխարհային պատերազմ։
1935 Իտալօ Եթովպիական պատերազմ։

7. Ապստամբութիւններ.—
1381 Անգլիոյ ստրուկները կ'ապստամբին։
1499 Զուիցերիոյ ապստամբութիւնը։
1525 Գերմանիոյ մէջ ապստամբութիւն։
1774 Ամերիկեան ապստամբութիւն։
1860 Ռուս ստրուկներու ապստամբութիւն։

8. Զանազան.—
Ն. Ք. 776 Ողիմպիական խաղերը
620 Թալէս՝ Միլիտացի՝ Եգիպտացի քուրմերէն գիտութիւն սորվելով Յունաստան կը դառնայ։
400 Նահանջ Բիւրուց Քսենէփոն Հայաստանէն կանցնի։
356 Եւստրատէս կ'այրէ Տիանայի տաճարը։
334 Մեծն Ալէնքսանդր կը լուծէ Գորդեան հանգոյցը։
300 Զենոն կը հիմնէ Ստոյիկեան դպրոցը։
Գ. Դար. Պիւրոն կը հիմնէ Սկեպտիկ դպրոցը։
47 Մասամբ կ'այրի Աղեքսանդրիոյ մատենադարանը։
Տ. Յ. 9 Վարոս կը յաղթուի Գերմաններէն։
33 Քրիստոսի Խաչելութիւնը։
70 Երուսաղէմի կործանումը։
79 Վէսուֆ կը թաղէ Հերքիւլանում եւ Պոմպէա քաղաքները։
301 Քրիստոնէութիւնը Հայկական պետական կրօն։

312 Քրիստոնէութիւնը Յունաստանի պետական կրօն։
325 Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովը.
450 Անգլ. և Սաքսոնները կը հաստատուին Մեծն Բրիտանիա։
451 Հայ Եկեղեցին կը բաժնուի ընդհ. եկեղեցիէն։
Դ. Դար. Քրիստոնէական Գրականութիւնը գագաթնակէտին կը հասնի։
476 Հռովմի կործանումը։
622 Մուհամմէտի փախուստը։
542 Աղէքսանդրիա կը գրաւուի, գրադարանը հրոյ ճարակ կ'ըլլայ։
670 Իսլամութիւնը երկուքի կը բաժնուի. Սիւննի և Շիի։
680 Արաբներ կը կործանեն Հռոդոսի արձանը։
809 Հարուն էլ Ռաշիտ Ջրաժամացոյց կը նուիրէ Մեծն Կարոլոսի։
871 Լօնտօն Մայրաքաղաք։
1066 Նորմանտացիք Անգլիան կը գրաւեն։
1295 Տանդէ՝ Իտալացի՝ Աստուածային կատակերգութիւնը կը հրատարակէ։ Մարքօ Բօլօ Հնդկաստան կ'այցելէ և կը դառնայ Վենետիկ։
1362 Եէնիչէրիները կը հաստատուին։
1431 Ժան Տ'արք կ'այրուի։
1478 Հաւատաքննական ատեաններ կը հաստատուին։
1520 Մակէլլան Փորթուգալցին աշխարհի շրջանը կ'ընէ։

1530 Լուտերականները Բողոքական կը կոչուին։

1561 Նիքօթ. Փորթուգալի Ֆրն. դեսպանը Ֆրանսա կը մտցնէ Ծխախոտը որ բերուած էր Ամերիկայի Թապաքօ կղզիէն ու կոչուած Թապաք։

1572 Ս. Բարթողիմէոսի Ջարդը Բարիզ՝ բողոքականները կը կոտորուին։

1588 Արմատան (սպանիական նաւատորմիղ) կը կործանի։

1793 Ֆրանսուա Թագուհին կը գլխատուի։

1794 Ռոպէսփիէռ կը գլխատուի։

1804 Նաբոլէօն կայսր։

1810 Բարիզը քարիւղով լուսաւորելու Ա. փորձը։

1816 Մոսկուայի հրկիզումը սեպտ. 16։

1835 Առաջին անգամ Սոցիալիզմ բառը կը գործածուի։

1851 Լօնտօնի ցուցահանդէսը։

1855 Մայիս 15 Բարիզի Ա. ցուցահանդէսը։

1861 Իտալական Ա. փարլամէնթը։

1864 Ֆիօրէնցա Իտալիոյ մայրաքաղաք։

1872 Ֆրանսա կը վճարէ 5 միլիառի տուգանքը։

1874 Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը կը բացուի։

1889 Բարիզի համաշխարհային արուեստահանդէսը։

1893 Շիքակօյի համաշխարհային ցուցահանդէսը։

1887 Կը հիմնուի Հնչակեան կուսակցութիւնը։

ՀԱՅՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

A. ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ա. ՀԱՅ ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ԿՐՕՆՔԷՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ա. Զաստուածներ. — Արամազդ գերագոյն աստուած։

Անահիտ Մայր Զգաստութեան։
Միհր արեւ աստուած
Տիր պաշտպան արուեստի։
Աստղիկ ամուսին Վահագնի։
Նանէ Դիցուհի յաղթութեան
Բարշամին տէր երկնի (օտարամուտ)
Վահագն յաղթութեան (քաջութ.)
Գիսանէ
Դէմէտր ոմանք կը մերժեն անոնց գոյութիւնը։
Սանդարամէտ երկրի ոգին։

բ. Զրոյցներ. — (1) Հայերը կը պնդեն թէ «Եկեղեաց գաւառէն Անահիտի արձանը փախցուած տարուած է Կապաթովկիա՝ Ոսկի Կոմանա քաղաքը՝ որը յար և նման էր Եկեղեաց գաւառին»։

Որպէս թէ Դիցուհին փափաք յայտնած է, որ իր նոր տեղը հինին նման ըլլայ։

(2) Վանայ բերդէն դէպի արեւելք լերկ քար մը կայ՝ որ կը կոչուի Մհերի դուռ։ Մհերն ու իր ձին փակուած են Աստուծոյ հրամանաւ։ Հոն «Զարխէ ֆէլէկ» մը որ կը դառնայ երբ կանգնի անիւը՝ Մհեր դուրս պիտի ելլէ և աշխարհը կործանէ։

Դրան եռեւ մեծ գանձեր կան. Մհեր (ոմանք Դաւիթ անունով հսկայ մը) սուրով ճեղքած մտած է իր ձիով և մնացած է։

(3) Եփրատի ընթացքին մէջ տեղ մը կայ որ գետը նեղ ձորի մը մէջ կը սեղմուի։ Այդ վայրը կը կոչուի Գուրգուռ, որ Աստղիկի լոգարանն է եղած ուր գիշերները կ'երթար լոգնալու։ Տարփաւոր կըտրիճներ լերան գագաթը մեծ կրակ մը կը վառեն զայն դիտելու համար։ Աստղիկ այնպէս կարգադրած է, որ ամառ ու ձմեռ այդ վայրը մշուշով ծածկուի և անտեսանելի մնայ։

(4) Երկնէր երկին և երկիր
Երկնէր և ծիրանի ծով
Երկնի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղէգնիկն
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր
Ընդ եղէգան փող ծուխ ելանէր։
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր
Վազէր խարտեաշ պատանեկիկ
Նա հուր հէր ունէր ապա թէ բոց ունէր մօրուս
Եւ աչկունքն էին արեգակունք։

(5) Արտաւազդ հօրը մահուան ատեն անոր զոհուած նուէրներու և անձերու մեծ թիւը տեսնելով կը նախանձի։ Հայրը կ'անիծէ զինք։ Արտաւազդ որսի ելլելով քաջերու ձեռքով կը գլորի Մասեաց վիհը, ուր քարայրի մը մէջ կը կապուի։ Իր երկու շուները կը կրծեն շղթաները որպէսզի դուրս գայ և վերջ տայ աշխարհին, սակայն դարբիններ կիրակի իրիկուն սալը կռանելով շղթան կ'ամրացնեն։

Բ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Ա. Աւանդական, 1 Հայկազեան	2350-870	Ն.Ք.	36 իշխ.
	870-330	«	17 թագ.
2 Արշակունեանց	Ն.Ք. 150-Յ.Տ. 433		28 «
Բ. Պատմական-1 Նախահայ շրջան	885-625	«	14 «
2 Հայ թագաւորութեան սկիզբ	823-220	«	5 «

3 Արտաշէսեան հարստութ.	Ն.Ք.	150-Յ.Տ. 2	12 թագ.
4 Օտար հարստութիւն	Յ.Տ.	2-53	8 »
5 Հայ Արշակունիներ	»	53-429	24 »
6 Հայաստանի մարզպաններ		430-634	35 մզպ.
7 Հայաստանի ոստիկան.	»	654-851	26 ոստ.
8 Բագրատ. հարստութ.	»	885-1045	10 թագ.
9 Ռուբինեանց »	»	1080-1196	8 իշխ.
	»	1196-1375	15 թագ.
10 Թրքական լուծ	»	1375-1918	
11 Դաշնակցական թշուառ.	»	1918-1920	
12 Խորհ. հանրապետութիւն		1920 Նոյ. 29	

Գ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԷՊՔԵՐ ԵՒ ԴԷՄՔԵՐ

Երուանդ Ա. հայ պատմ. թագաւոր	Ն.Ք.	332-201
		190-159
Արտաշէս Ա.	»	149-123
Տիգրան Ա.	»	94-54
Մեծն Տիգրան	Յ.Տ.	287-336
Տրդատ Գ.	»	298-325
Գրիգոր Լուսաւորիչ	»	301
Քրիստոնէութիւնը պետական կրօն	»	361-441
Ս. Մեսրոպ Մաշտոց	»	387-440
Ս. Սահակ Պարթեւ	»	391-414
Վռամշապուհ	»	406
Գրերու Գիւտ	»	436
Աստուածաշունչի թարգմանութիւն	»	451
Վարդանանց	»	484
Նուարսակի դաշինք	»	640
Արաբական Ա. արշաւ		Ը. Դար
Անին (թակաւորին աւան)		885-890
Աշոտ Ա.		1042-1045
Գագիկ Բ.		Ժ. Դար
Անի (պերճ-մայրաքաղաք)		1045
Անին ծախուեցաւ		

Ռուբէն Ա.	1089-1095
Ճենկիզխան	1206-1227
Լեւոն Ե.ի մահը	1393 նոյ. 29
Թիմուրլէնկ	1370-1405
Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքութիւնը	1461
Դաւիթ պէկի մահը	1728
Կ. Պոլսոյ Կաթոլիկ Պատրիարքութիւն	1835
Կիւլխանէ Խաթթը շէրիֆ	1839
Հայ ժողովրդական Ա. յաղթանակ ամիրաներու դէմ	1841 դեկ. 12
Բողոքական Ազգապետարան	1850
Ազգ. Սահմանադրութիւն	1860
Զէյթունի Ա. Ապստամբութիւն	1862
Խրիմեան Հայրիկ պատրիարք	1869
Ապտիւլ Համիտ	1876-1909
Սան Ստէֆանոյի Դաշինքը	1878 մտ. 3
Պերլինի Վեհաժողով	1878
Հնչակեան Կուսակցութիւն	1887
Վիլհէլմ Համիտին կ'այցելէ	1888
Դաշնակցութիւն	1890
Սասնոյ Ապստամբութիւն	1894
Մայիսեան Ծրագիր	1895
Ասայիշ Պիրքէժալ (300000 հայ. կոտորած)	1895
Զէյթունի Բ. Ապստամբութիւնը	1896
Թուրքիոյ Սահմանադրութիւն	1908
Իթթիհատ-դաշնակ համբուրում (Ատանայի կոտորած)	1909
Հայկական պարտադիր անկախութիւն	1918
Խորհրդային Հայաստան	1920

Դ. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Աշխարհագրական Ծանօթութիւններ.— (Քարտէսի կողքին վրայ)

Ա. Խորհրդային Հայաստանը ունի վարչական 9 բաժանում.

1. Երեւանի գաւառ. կեդրոն Երեւան
2. Լենինականի » » Լենինական
3. Էջմիածնի » » Վաղարշապատ
4. Նոր Պայազիտի » » Նոր Պայազիտ
5. Դիլիճանի » » Դիլիճան
6. Զանգեզուրի » » Գորիս
7. Լոռի-Բամպակի » » Ղարաքիլիսէ
8. Դալարագեազ » » Քէշիշքէնտ
9. Մեղրիի » » Մեղրի

Բ. Բնակչութիւն.— 1,250,000

Հայ	1087700
Թուրք Թաթար Պարսիկ	100000
Ռուս	26000
Քիւրտ Եզիտի	19000
Յոյն	10000
Ուքրանացի	3500
Լեհ	900
Հրեայ	500
Վրացի	400
Զանազան	2000

860000 գիւղի մէջ 390000 քաղաքի մէջ
650000 Այր 600000 Կին

Երեւանի բնակչութեան 86,6 առ հարիւր Հայ
11,0 » » Թրք. Պարս.
2,0 » » Ռուս
0,4 » » Զանազան

Գ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն է— Տ.Տ. Խորէն
Կաթ. Մուրատպէկեան.

Ժողովրդական Կոմիսարներու Խորհուրդի Նախագահն է,
Աբրահամ Գուլօեան

Հայաստանի Կոմունիստական Կուս. Քարտուղար...
Կեդրոնական Գործադիր Կոմիտէի նախագահ Սերգօ
Մարտիկեան

Լուսաւորութեան Ժողովրդական Կոմիսար Արտօ
Եղիազարեան

Ցիգկուլտուրայի Գերագոյն Խորհուրդի Նախագահ
Ա. Գալօեան

Դ. Օդի վիճակ.—

Քանի որ չատեր Հայաստան երթալու բուռն փափաք ունին, կ'արժէ որ ծանօթանան անոր օդի վիճակին։

Ստորեւ 1924ին Երեւանի Օդերեւոյթաբանական կայանի տեղեկութիւնները։

Ա.) Ուսանողաց Տարեգիրքը Հնչակեան Գրականութեան չտեմարանը պիտի ըլլայ, եթէ Հնչակեան գրողներ իրենց աջակցութիւնը բերեն այս ձեռնարկին։

Բ.) Ունի՞ք Հնչակեան գրական կտորներ. կրնա՞ք մեզի տրամադրել։

Գ.) Կ'ուզէ՞ք օգնել Ուսանողաց Տարեգիրքին՝ չարժեցէք Ձեր գրիչը։

Տաքութիւն Սանթիկրատով			Անձրեւ	Ամպամածութիւն			Հովեր	
Նուազագոյն	Առաւելագոյն	Միջին	Քառ. Միլիմէթր	Ամպոտ օրեր	Պայծառ օրեր	Մռայլ օր	Արագութիւն մէկ վայրկ. մեթր	Ուղղութիւն
Յնվր.— 6.2	12.8	3.2	10.2	8.0	Անորոշ	Անորոշ	1.5	s.s.vv
Փետր.—3·5	10.5	3.5	20.4	7.7	»	»	2.0	nne
Մարտ—3,5	21.0	8.7	33.9	7. 3	»	»	1.6	nne
Ապրիլ—5.0	24.3	10.0	53.0	6. 1	»	»	2.2	nne
Մայս. +5.1	31.0	17.8	39.2	5. 9	»	»	1.7	nne
Յունիս 15.9	34.3	22.3	20.2	3. 5	1	2	2.1	nse
Յուլիս 11.3	37.4	25.8	11.4	2. 1	2	0	3.1	nne
Օգոստ.13.4	36.7	26.3	0.9	1. 6	20	0	3.3	nne
Սեպտ. 9. 9	35.9	22.0	3.3	2. 7	16	0	2.0	nne
Հոկտ.—2 .0	26.7	13.9	2.4	4. 1	—	9	1.4	nnvv
Նոյբ.— 1. 2	20.5	7.5	14.0	6. 7	8	22	1.3	nne
Դեկտ—15.6	8.0	4.7	3.0	7. 4	0	31	1.0	nnvv

Ե. Խոճր. Հայաստանի Տինարարութեան Պատկեր. —

Աքալին (1920). «Հայաստանը՝ չարչարուած ու լքուած՝ դաշնակիցներու և դաշնակցականներու կողմէ անօթութեան, մերկութեան և ամայութեան դատապարտուած, այս Հայաստանը՝ խաբուած իր բոլոր ձեւի բարեկամներէն, հիմա ինքզինքը Խորհրդային երկիր մը յայտարարելու իրողութեամբ գտած է իր Ազատութիւնը։ Միմիայն Խորհրդային ուժին իտէալը հայութեան խաղաղութեան և ազգային ապաքինում կուտայ։

Եւ հիմա՝ 15 տարի յետոյ՝ Հայաստանի աշխատաւորները՝ Խորհրդային Մեծ Միութեան Ժողովուրդներու եղբայրական ընտանիքին մէջ իրենց խաղաղունեան աճող աշխատանքի մասնակցութեամբ կը հրճուին իրենց գործին այսպիսի ցուցիչ պտուղը։

Հանրապետութեան տասնըհինգամեակին 150000 հարուածային աշխատաւորներ, հաւաքական ագարակայիններ և գործաւորներ ընկեր Ստալինին կը պատմեն թէ այդ շրջանին ինչե՛ր շահած են։

«Հայաստանի բլուրներուն վրայ և հովիտներուն մէջ նոր, երջանիկ և խնդուն կեանք մը կը ծաղկի։ Ընկերվարական արեւը կը փայլի այն երկրին վրայ, ուր դարերով արիւն հոսած էր։

«Վերջապէս մենք կը տեսնենք ցեղային քաղաքակրթութեան աճումը, որ պատճառն ունի Խորհրդային Միութեան բոլոր ժողովուրդներուն հետ կառուցելու ընկերվարական մշակոյթին վրայ հիմնուիլ», կ՚ըսէ Մոլոթով Հայաստանի գործաւորներու ներկայացուցիչներուն։

«Այս աճումը պիտի շարունակուի անվերջօրէն։ Հայկական քաղաքներու և գիւղերուն մէջ ելեքտրական լամբերը կը փայլին։ Ճարտարարուեստն ու գիւ-

ղատնտեսութիւնը աւելի ու աւելի կը յառաջանան, մշակոյթը կը ծաղկի, երջանիկ հանրապետութեան գործաւորներուն կեանքը կը դառնայ աւելի լաւ, աւելի երջանիկ»։

Լենին (1921) «Ելեքտրականացումի մեծ գործերու սկըսեցէ՛ք»։ Հայաստանի Համայնավարները կառուցին ելեկտրական ուժի մեծ ճարտարարուեստ մը։ Դաշնակներու անփառունակ տիրապետութեան շրջանին 1500 քիլօվաթ ուժ կար Հայաստանի մէջ։ այժմ միայն Քանաքեռի հիտրօելեքտրակայանը 88000 քիլօվաթ ուժ ունի, որը շուտով պիտի գործէ։ Նոր հիդրոկայան մը լրանալու վրայ է 260000 քիլօվաթ ուժով։ Սեւան-Զանգուի վրայ կը կառուցուին 10 ելեկտրակայաններ 800000 քիլօվաթ ուժով։

Մինաս Պապեան. Պղնձագործարանի փոխադրութեան սովորական չափանիշն էր 2,5 խորանարդ մէթըր, եւ՝ Ստախանովեան մեթոտով՝ յաջողեցայ 12,5 խորանարդ փոխադրել. այս ձեւով կարելի է մէկ տարուան գործը մէկ ամիսէն լրացնել։

Բոֆանի պղինձի աշխատանքները ամբողջ U. S. S. R, ի (Ընկերվարական Խորհրդային Հանրապետութիւններու Միութիւն) մէջ առաջինն է, որ կրցած է 1935 ի ծրագիրը 2,5 ամսուայ մէջ լրացնել։

Էլինա Աբրահամեան. Իմպերիալիստական ընդհ. պատերազմին որբ մնացի։ Ինձ նման 50000 է աւելի կային։ Խորհրդային իշխանութիւնը մօր պէս գուրգ և կրթեց մեզ։

— 15 տարի առաջ Հայաստանի ճարտարարուեստը ազգային տնտեսութեան 7,9 առ հարիւր մասը կը կազմէր, այսօր հասած է 63 ի, շնորհիւ Անդկովկասեան և այլ Խորհրդային Երկիրներու օգնութեան։

— Հայաստանի Երկրագործներուն հարիւրէն 80ը

հաւաքական գործակցութեան մաս կը կազմեն։
— Ալագեազ լերան տակ կայ Այղըրի լիճը։ Դա-
րերով ջուրը պարապ վազած է, հակառակ որ չուրջը
ամբողջ անապատային չորութիւն կը տիրէ։ Այսօր
ջուրը կը հոսի շրջակայքը, զայն դարձնելով ծաղկաս-
տանի։
— Ջուրը Հայաստանի հոգին է։ 1921ին Լենին
Ուշադրու-
կովկասեան ժողովուրդներուն կը գրէ. «Ոռոգման
թիւն տալ ոռոգումի հարցին, որպէս ամենակարեւոր
հարցը տնտեսութեան»։ Լենինի խօսքը պահուեցաւ
և այսօր անապատային շրջանները կտրատուած են
Ստալին, Սարտարապատ, Շիրակ, Շահումեան և Բոր-
չէվան ջրանցքներով։
Առաջ ջուրը անձնական սեփականութիւնն էր
Առաջ ջուրը անձնական սեփականութիւնն էր
հարուստներուն և կղերականներուն։ Հազար տարի
առաջ՝ 936ին՝ Սօֆիա իշխանուհին Պազարչայէն Դա-
լարագեազ ջուր բերաւ։ Ջրանցքի ընթացքին՝ ապա-
ռաժներու վրայ՝ ծանօթութիւններ գրուած են ցու-
ցնելու թէ որոնք իրաւունք ունին ջուրը գործա-
ծելու։ Սօֆիա իշխանուհին՝ կնոջվազի մէջ եկեղեցի մը
չինեց և ջուրը օգտագործելու իրաւունք Անոր տուաւ։
Զարական կառավարութիւնը, որ ամէն իրա-
ւունք և ածում կ'արգիլէր, երկրին ոռոգումն ալ
խափանեց, 40 տարի պէտք եղաւ Էջմիածնի ջրանց-
քին արտօնագիրը առնելու համար, բայց 1935 ին
Խորհրդային ուժով նոր ջրանցք մը կառուցուեցաւ,
որը 23 գիւղերու ջուր կը հայթայթէ։
— 11 Տարուան ընթացքին Հայաստան տնկած է
8000 հեքթար նոր մրգաստաններ և այգիներ։
— Խորհրդային իշխանութենէն առաջ պահածո-
ներու գործարանը պզտիկ, աղտոտ խանութ մ'էր,
որ տարեկան 500000 տուփ կ'արտադրէր։ Հիմա բո-

լորովին նորոգուած է։ 1934ին 20000000 տուփ պա-
հածոյ արտադրեց։
— Հայաստան հարուստ է Ալպեան մարգագետին-
ներով, այժմ անոնց մէջ կը մեծնան սքանչելի ար-
ջառներ։ Այս մասին գործաւորները կը գրեն.
«Երբ հաւաքական երկրագործութիւնը, վերջնա-
կանապէս յաղթեց, այն ատեն ունեցանք զօրաւոր
ագարակներու դրութիւն մը, որով ցորենազուրկ եր-
կիրը մը դարձաւ ցորենով հարուստ։
— Կար ժամանակ, երբ Պարսիկ Սարտարը իր փա-
րաշներով, Զարը՝ իր Գազաքներով, Դաշնակ Խատի-
սօֆը իր մավզէրիստներով կ'իշխէին Երեւանի վրայ,
1918 ին փողոցները մերկ ու անօթի մանուկներով
ծածկուած էին, դիակները հոս ու հոն կը նեխէին։
Այսօր Խորհրդային Երեւանը բարձրօրէն քաղա-
քակրթուած քաղաք մ'է։ Գործարաններով զարդա-
րուն, հսկայ շինութիւններ կը ծլի, հանրակառք,
ջրաբաշխական խողովակներ, կրթական հիմնարկու-
թիւններ, թատրոններ կը գեղեցկացնեն զայն։ 30000
բնակչութեան տեղ 140000 հոգի կը վայելեն։
Ոչ մէկ անուս մարդ կայ։ Արեւելեան սահման-
ներուն ամենէն աւելի խորհրդային քաղաքն է։
— Ստալին 1920 ին կը գրէր «Փրավտա»յի մէջ,
«Համայնավարները պէտք է համալսարանական կըր-
թութիւնը կազմակերպեն, Ազգային թատրոն, ազ-
գային կրթական հաստատութիւններ, մշակութայի
ձեռնարկներ պէտք է կառուցուին։ Պէտք է ցուցնել
թէ տգիտութիւնը ամենամեծ թշնամին է խորհրդայի
ուժին»։
Հայաստանի բանւորները կրնան հպարտութեամբ
ըսել թէ ընկ. Ստալինի խօսքը ըրած են։ Դարերու
տգիտութիւնը պարտուած է։ Հին Հայաստան ան-

գրագէտ էր, այսօր 94 առ հարիւր համեմատութեամբ ազատուած է։

Ահա դպրոցներու պատկերը։

Ջարի օրով	465 դպրոց 1177 ուսուցչ.	35414 աշակերտ
Դաշնակ. օրով	անյատ անյայտ	15000 »
Խորհուրդներու օրով.		
	810 Տարրական դպրոց	
	348 Կէս միջնակարգ դպրոց	
	44 Միջնակարգ դպրոց	
	1202 դպրոց	175785 »

Պետական համալսարան
Մանկավարժական համալսարան
Բժշկական համալսարան
Երաժշտանոց
Գիւղատնտեսական »
Տեխնոլոկիա »
Անասնաբուծա-Բուժական համալսարաններ.

9 բարձր. դպրոց	4041 աշակերտ
43 Մեքենագիտական վարժ.	7165 »
7 Բանֆակներ	1392 »
Գործարանային աշխատանքային	
Խորհրդային կուսակցական	
Այլ միութենական	1381 »
6 Հեռակա ուսուցման բարձրագոյն հիմնարկութիւն	1100 »

Քանի մը տարուան ընթացքին 4000 է աւելի գիւղատնտես, բժիշկ, ճարտարապետ ընթացաւարտած են։

— Խորհրդային հասարակարգի շնորհիւ գիւղի և քաղաքի միջեւ գոյութիւն ունեցող ֆիզիքական և մտային հեռաւորութիւնը չքացած է։ Գիւղը պզտիկ քաղաք մ'է․ քաղաքը մեծ գիւղ մ'է։

Քաղուած U.S.S.R.ի Փետրվարի թիւէն։

Բ. ԼԻԲԱՆԱՆ
(ՀԻՆ ՓԻՒՆԻԿԷՆ) ԱՆԿԱԽ. 1 ՍԵՊՏ. 1920

1. Աշխարհագրական ծանօթութիւններ.— (Քարտէսը կողքին ներսի կողմը)։

Բաժանումներ.—

Հիւսիսային Լիբանան,
Հարաւային »
Լեռնային »
Պէքաա

ա. Բնակչութիւն.— 862618 համաձայն 1929ի մար-
գահամարին։ Պէյրութ- մայրաքաղաք. 200000 բնակչ։
բ. Լիբանան գիւղագնացներու և զբօսաշրջիկներու
երկիրն է, ոնոնք կը հրապուրուին բնական հմայիչ
տեսարաններով, որ կը կազմուի Միջերկրականի եւ
Պէքաա դաշտին միջեւ երկարող լեռնաշղթայէն։ Ա-
սոր ստորոտը կառուցուած են Թրիփոլի, Ճիպէյլ (Պիպ
լոս), Պէյրութ, Սայտա (Սիտոն), Սուր (Տիւրոս)։

Լեռնաշղթան տեղ տեղ ունի 3000ի մօտեցող գա-
գաթներ (Սաննին. Էլ Արզ), որոնց վրայ յաւիտենա-
կան ձիւնի շրջաններ կան։ Ձիւնի շրջաններուն մօտ
կ'աճին Սողոմոնեան մայրիները։ (Էլ Արզ) Հոն այ-
ցելած են մեծ բանաստեղծներ— Լամարթին, Ռընան,
Թիօպէո։ Ամէն տարի հազարներով այցելուներ կու-
գան ըմբոշխնելու Լիբանանի գեղեցկութիւնները։
գ. Գլխաւոր ակերն են.— Այն Նէպի, Նահր էլ Քէլպ,
Այն էլ Աաէյ, Նէպի Լէպէն, Աֆքա, Այն էլ Տթօ-
րա, Այն էլ Ճէզզին, Այն էլ Սաֆա, Այն Պարուգ.

Այն Սանա (բուժիչ ջուր), Ռաս Իւլ Այն։

դ. Գիւղագնացութեան վայրեր.— Պէյրութէն հեռաւորութիւն, բարձրութիւն և իրենց նշանակելի առաւելութիւնը։ Բոլոր վայրերն ալ ինքնաշարժ կ'երթայ։ Նշանակուած են շոգեկառքի գծին վրայ գտնուողները։

Ապէյ	— 21	քիլոմէթր.	ծովայեաց	650	մէթր
Այնէպ	— 19	»	»	650	»
Այն Զայլթա	43	»	ցամաքային	1200	» (մայրիներ- Այն Սաֆա, Պարուք)
Ալէյ	19	»	ծովահայեաց	850	» շոգեկառք զբօսավայրեր
Պայլպէք	85	»	ցամաքային	1165	շոգեկառք հնութիւններ
Պշարրի	120	»	»	1450	մայրիներ, ակեր, քարայր
Պէյթ Մէրի	17	»	ծովահայեաց	720	
Պէյթ Էտտին	51	»	ցամաքային	900	հին պալատ, բանտ
Պհամտուն	21	»	կէս »	1100	չոր օդ
Պհաննէս	26	»	ծովահայեաց	900	Ապաքինարան
Պիքֆայէ	21	»	»	950	հանքայ. ջուր
Պրումանա	20	»	»	780	
Արայա	12	»	»	600	շոգեկառք
Տարէլ Գամար	45	»	ցամաքային	850	
Տհուր Շուէյր.	26	»	ծովահայեաց	1150	մայրիներ զբօսավայր
Էհտէն.	135	»	»	1450	գեղեցիկ տեսարան
Ֆալուգա	33	»	»	1200	հանքային ջուր
Ճիպէյլ (պիպլոս)		ծովեզերք			հնութիւններ
Նահր էլ Քէլպ	12	»	Պէյրութի ջուր կը հայթայթէ,		շոգեկարք, արձանագրութիւն, քանդակներ, քարայրներ

Համմանա	30	քիլոմէթր	ծովահայեաց	1150	Ջրվէժ, ապաքինարան
Հասրուն	115	»	ցամաքային	1400	տեսարաններ
Ճիզզին	80	»	»	880	Ջրվէժ
Քանչարա	30	»	»	900	
Մռուժ	30	»	»	1100	
Սոֆար	25	»	ծովահայեաց	1250	
Սուքէլ Ղարպ	20	»	»	800	
Զահլէ	53	»	ցամաքային	950	շոգեկ.

Ծանօթ.— Բոլոր այն արտասահմանեան ազգայինները, որ փափաք ունին Լիբանան այցելելու և կ'ուզեն ծանօթութիւններ առնել կամ դիւրութիւններ ունենալ կրնան դիմել խմբագրութեանս B. P. 495 ով։

ե. Լիբանանի Բարձր Գոմիսէրն է Քօնթ տը Մարթէլ
Նախագահն է- Էմիլ Էտտէ։

Լիբանան ունի երեսփոխանական ժողով մը որուն կը մասնակցի մէկ հայ՝ Տիար Վահրամ Լէյլէկեան՝ հակադաշնակ ընտրելին։

(Ցարդ երեք անգամ երեսփոխանական ընտրութիւն եղած է ու երեքին ալ դաշնակները պարտուած են։ Ասիկա կ'ապացուցանէ թէ Ազգային ընտրութիւններու ժամանակ յաջողութիւն գտնող դաշնակները ոչ թէ օրինական ուժով, այլ խարդախութիւններով գլուխ կ'ելլեն և ասիկա պիտի տեւէ մինչև որ պետականօրէն կատարուին այս ընտրութիւններն ալ)։

— Լիբանան ունի 7700 հէքթար ոռոգուած գետին

209000 հէքթ. մշակուած առանց ծառի

63000 » » ծառերով

Լիբանան ունի 131 թրաքթոր
23 կամիոզ մեքենայ
220 հնձող մեքենայ

գ. Դպրոցներ.—

1. Պետական.—

	ԴՊՐՈՑ		ՍԱՆ			
	բրձգ.	նախկթ.	քրիս.	իսլմ.	տրիւզ	տարբ.
	—	137	3589	10760	1136	16
	1	—	142	49	11	3
2. Մասնաւոր.—						
Իսլամ	6	58	24	11336	115	26
Տրիւզ	—	39	—	—	1701	—
Կաթ. Մարօն.	7	261	14564	339	276	4
Յոյն	4	128	6641	412	158	14
Սիւրիացի	1	7	464	32	31	—
Հայ	2	6	895	2	—	—
Որթ. Յոյն	—	123	7628	190	244	12
Սիւրիացի	—	2	199	—	—	—
Հայ	—	54	4449	—	—	—
Ջանաղան	5	24	1498	229	855	320
3. Օտար.—						
Ֆրնս. 7 համլս.	30	281	25926	1342	617	1109
Ամերիկ. 7 »	7	43	2390	973	126	231
Անգլ.	5	29	960	169	358	17
Իտալական	6	5	1086	172	40	42
Դանիական	—	1	135	—	—	—
Գերմանական	—	1	38	10	—	1
Գումար 14 համլս.	74	1219	70648	26105	5670	1800

Քաղուած Տօքթ. Գալիկեանի «Քաղաքակրթութիւն և Կրթութիւն Սիւրիոյ և Լիբանանի մէջ» անգլիերէն մեծածաւալ հատորէն (Գին 1 Սիւր. ոսկի)։

ԾԱՆՕԹ.—

Գաղափար մը կազմելու համար Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան գործունէութեան մասին՝ կարդացէ՛ք,

«ՀՆՉԱԿ»ը Օրկան Կեդր. Վարչութեան
«ԵՐԻՏ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ»ը Օրկան Ամերիկայի Շրջանի:

«Նոր Երկիր»ը Ֆրանսա
«Պալքանեան Մամուլ»ը Պուլկարիա
«Կայծ»ը Հար. Ամերիկայ
«Զարթօնք»ը Եգիպտոս
«Նայիրի»ն Յունաստան:

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿՐՕՆՔԸ

Ներկայիս մարդկութիւնը կ՚ապրի այնպիսի կեանք մը, ուր պարտասած քաղաքակրթութեան շլմորած վիճակը տեսնելով, ցարդ ամուր և հաստատուն կարծուած փառայեղ արձաններու փլրումին հանդիսատեսն ըլլալով, պաշտուած կուռքերու անաւոր ազդեցութեան փխրուն կաւէ շինուած ըլլալու հանգամանքը հասկնալով. մէկ խօսքով՝ երէկի պաշտուած խորաններու խորտակումը, երէկի սրբութեանց շունչերուն բերանը լեցուիլը, աստուածութեանց այրուիլն ու մոխրանալը նշմարելով, քչիկ մը գիտակցութիւն ունեցող ամէն մարդ՝ գլուխը երկու ափերուն մէջ սեղմած կը տարուի խորհելու թէ՝ արդեօք նոր Ջրհեղեղի մը վերջնական վրէժխնդրութեան սահանքները բացուելուն ազդանշաններուն առջեւ չի՞ գըտնուիր։

Կեանքի փիլիսոփայութեան վրայ, ընդհանուր և ամփոփ գաղափար մը ունեցող ամէն խորհող մարդ պիտի կրնայ սակայն շուտով համոզուիլ որ ՀԻՆԻՆ վրայ յաղթական ՆՈՐԻՆ ճանապարհադարձը այսպէս կըսկսի միշտ։ Նոր կրօնքներու ծագումին՝ ծնունդին երկունքները՝ այսպէս եղած են միշտ։

Մարդկութիւնը՝ իր նախնական վիճակին մէջ, բնազդական հարկադրութեամբ՝ Ուժին Կրօնքը փառաբանած է, ընկերային կեանքի հիմքը զօրացնելու իբր միակ բաւարար միջոց նկատելով զայն։

Զափազանցութիւններն ու զեղծումներ՝ պատճառ հանդիսացած են ընկերային կեանքի՝ տառապանքներուն և ցաւերուն։ Վիշտի ծայրագնութեան մէջ հասարակութիւնները ծնած են հաւաքական

ցանկութեանց խտացումն եղող մարմնացումները՝ որոնք Ուժի Կրօնքին տեղ դնել ուզած են Բարութեան Կրօնքը։— Ուժին Կրօնքը՝ ընկլուզած է զայն իր մէջ։

Ուզած են դնել Գեղեցկութեան Կրօնքը։— Ուժի Կրօքը՝ ձուլած, լուծած, քայքայած է զայն իր մէջ։

Ուզած են դնել Արդարութեան և Ճշմարտութեան Կրօնքը։— Ուժի Կրօնքը սակայն, հեգնած է զայն և դիւային քրքիջներով խեղդամահ ընել աշխատած։

Եթէ Ազգերու և մարդկային քաղաքակրթութեան պատմական գնացքը քննելով, ուզենք զարգացման գլխաւոր դարաշրջանները զանազանել, պիտի համոզուինք որ գաղափարապաշտ այս պայքարներու կողքին՝ անընդհատ ու անվհատ կերպով իր շինարար գործը շարունակողն եղած է միշտ, ամէն դարերուն ալ՝ աշխատաւոր պարզուկ և միամիտ ժողովուրդը. տուած է ան իր ճակտին քրտինքը, իր բազուկին ուժը, իր երակներուն ու սրտին արիւնը՝ կեանքն ամբողջ, որով և բեղմնաւորած ու յարատեւօրէն ապրեցուցած և զարգացուցած է կեանքը։

Եւրոփիկ մրցակցութեան հերոսներ անտեսած են ամենուրեք այդ խաղաղ ու աշխատասէր զանգուածը, որը սակայն նախ՝ բնութեան տարրերուն, հողին ու ջուրին դէմ կռուած է, ապա՝ բնութեան ուժերուն դէմ մաքառած և նուաճած է զայն, միշտ 'ի հաշիւ ընկերական բարգաւաճումին և երջանկութեան, դիզելով՝ կուտակելով միլիոնի համբերատարութեամբ իրարու վրայ իր արդիւնաբերութեան բարիքները։

Մինակ այդ զանգուածն է որ վաղուան ան-

ըստուգութեանը մէջ անգամ կորսնցուցած չէ իր ըստեղծագործ հաւատքը։

Մինակ այդ տարրն է որ կը շարունակէ պահել իր շինարար լաւատեսութիւնը։

Անիկա չի ճանչնար, չի խնդրեր կրօնքներու նրբութիւններ, անիկա — պիտի ըսէի կրօնք չունի, այլ — Հաւատքի ժայռացումն է իսկ և իսկ. Բարութիւն՝ գեղեցկութիւն՝ արդարութիւն՝ ճշմարտութիւն բառեր չի ճանչնար, կուտայ իր ընկերոջ երբ այս վերջինը չունի, հիացումով կ՚ըմբոշխնէ բնութեան տեսարանները։ Հողին և ծառերուն ծլարձակումն ու կանաչւորելը կը համբուրէ. անզօրին՝ տկարին ու վիրաւորին կ՚օգնէ միշտ, և իբր ճշմարտութիւն՝ առանց բառերու հետ գործ ունենալու, կը հաւատայ այլամերժ կերպով, բացարձակօրէն Աշխատանքին։ Ահա՛ անոր Կրօնքը, հաւատքներու Հաւատքը։

Աշխատանքը՝ այդ զանգուածին, մեծ Համրին ե՛ւ կրօնքն է ե՛ւ հաւատքը։

Անոր աշխատանքին արդիւնաբերութեամբը մակաբուծային կեանք վարողներն են որ, աշխարհի ներկայ շշմեցուցիչ խռովքին պատճառ կը դառնան։ Ո՛ւշ չէ այլեւս որ այդ մեծ Համրը խօսի սակայն, և կարգն ու խաղաղութիւնը հաստատէ ամենուրեք։ Աշխարհի քաղաքակրթական շարժումներուն խորքը նշմարողները համոզուած են որ ուշ չէ այլեւս։

Աշխատաւոր տարրինն է ապագան, վասնզի անիկա է իւրաքանչիւր մեծ ու փոքր պետութեանց և ազգերու ամուր խարիսխը։ Եւ այդ խարիսխը՝ սկսած է գիտակցիլ. խլրտիլ։

Հայ ազգը՝ իր ամբողջութեամբը գրեթէ այդ զանգուածին տարրերէն է, եթէ դուրս թողունք շատ աննշան թիւ մը մոլորածներու։

*Ատոր համար է որ, հասարակական ամէն հարցի մէջ, մեր քարոզած սկզբունքն եղած է և է՛, ա*մէն ինչ աշխատաւորին հետ եւ աշխատաւորին համար, *որով միայն երաշխաւորուած է ամէն յառաջդիմութիւն.*

Ա. ԿԷՆՃԵԱՆ

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆՈՐ ԻՐԱՒԱԿԱՐԳԻ ՄԸ ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

Այն օրը որ նախամարդը իր ուղին գտաւ աշխարհի թատերաբեմին վրայ երեւնալու, ընկերային իրաւակարգերը գոյութեան իրաւունք ստացան։

Այդ օրէն ի վեր այլազան իրաւակարգեր երեւցած են աշխարհի թատերաբեմին վրայ ու իրենց դերը, միխան կատարելով ի նպաստ քաղաքակրթութեան, մեկնած են անդառնալիօրէն:

Բարբարոսութեան, Ստրկութեան, Աւատապետութեան շրջանները.— իւրաքանչիւրը իր տուրքը տուած է ի նպաստ մարդկութեան, առանց որոնց դժուար թէ այս վերջինը ինքզինքը գտնէր այսքան յառաջացած քաղաքակրթութեան մը գիրկը:

Ինչպէս գործարանաւոր մարմինները, այնպէս ալ ընկերային իրաւակարգերը կը ծնին, կը զարգանան, կը կատարելագործուին ու հասնելով ծերութեան տարիքին կը մահանան: Անոնք ալ, նման գործարանաւոր մարմիններու իրենց ուժեղ եւ հասունութեան շրջանին նոր իրաւակարգի մը սերմերը կը նետեն մարդկութեան մէջ, որ դանդաղ, անզգալիօրէն սաղմնաւորուելով հրապարակ կը նետուի հինին տեղը գրաւելու...

*
* *

Երբ ընկերային իրաւակարգ մը հասած է բարձրութեան մը, ուրկէ այլեւս աւելի վեր բարձրանալու կորովն ու աւիւնը կը պակսի իրեն, անկարող հանդիսանալով յառաջացող մարդկութեան բարօրութեան նըպաստելու, այդ իրաւակարգը կ'սկսի իր վայրէջքը եւ դէպի գերեզման իր գնացքը կ'արագանայ:

Ամէն իրաւակարգ որոշ շրջանի մը մէջ միայն կարող է նպաստել հասարակութեան բարեկեցութեան, այդ շրջանի լրացումէն վերջ կ'ախտաւորուի ան եւ կը դառնայ վտանգաւոր մարդկութեան:

*
* *

Մարդկութեան *Ծառայելու* համար յառաջացած, ստեղծուած իրաւակարգն ալ նման է վերարկուի մը, որ տարիներու թաւալումով կը մաշի, կը հիննայ ու կը դառնայ անգործածելի: Վարպետ դերձակ մը մաշած, փեռեկտուած, այլեւս տիրոջ մերկութիւնը ծածկելու անատակ դարձած վերարկուին վրայ ինչպիսի նորոգումներ ալ կատարէ, անկարող է զայն հնութենէ ազատել, անոր գործածութիւնը տեւականացնել. Ընդհակառակը՝ յաճախ անոր վրայ ձգուած այլազան ու այլանձեւ կարկտանները կ'այլանդակեն զայն, այնպէս որ գործածողը կ'ստիպուի աւելի շուտ մէկ կողմը նետել նոր մը ունենալու համար, որ իր մերկութիւնը ծածկելէ զատ իր մարմնի ձեւաւորութիւնն ալ դրսեւորէ:

Ընկերային իրաւակարգերն ալ երբ կը հիննան, այսինքն՝ երբ այլեւս մարդկութեան երջանկութեան ծառայելէ կը դադրին եւ բոյլ կուտան որ բռնաւորութիւնը թագաւորէ, այդ բռնաւորութեան մէջ գլորող հասարակութիւնը միջոցներ կ'որոնէ անկէ ազատագրուելու։

Իրաւակարգը մարդկութեան համար է, եւ ո՛չ թէ վերջինը առաջինի համար։

* * *

Հին ժամանակներու մէջ երբ հասարակութեան ճնշող մեծամասնութիւնը տնտեսական լաւագոյն պայմաններէ զրկուած էր.— ցուրտը, սովը եւ մերկութիւնը ունէր իրեն անբաժան ընկեր, գլխաւոր պատճառը այն էր որ արտադրութիւնը չափազանց դանդաղ էր ու ապրելու համար անհրաժեշտ բարիքները հազուագիւտ։

Այսօր, արդի կապիտալիստական իրաւարգին տակ, այդպէս չէ սակայն։

Արտադրութիւնը անհաւատալիօրէն արագ է ու առատ: Բայց կրկին մարդկութեան ճնշող մեծամասնութիւնը թշուառութեան մէջ կը տուայտի։ Առատութիւնը երբէք փոփոխութիւն յառաջացուցած չէ աշխատաւորութեան ապրած պայմաններուն մէջ, եւ չպիտի առաջացնէ։

Պատճառը այն է, որ բոլոր արդիւնաբերական միջոցները եւ աղբիւրները — հողերը, հանքերը, գործարանները, եւայլն,— անհատական սեփականութիւններ են, անոնք ինչքան ալ առատ արտադրեն աշխատաւորին ստացածը դարձեալ փշրանք մըն է, առիւծի բաժին կը լեցուի սեփականատէրերու անյատակ գրպանը։

* * *

Կապիտալիստական իրաւակարգն ալ իր միսիան կատարած է յաջողութեամբ իր նախորդներու նման։ Կապիտալիզմը յաջողեցաւ լուծել շատ հին հարց մը, թէ ի՛նչպէս առատ արտադրել կեանքի կարիքները, առանց երկար ժամեր աշխատանքի: Զարգացուց կատարելագործութեան հասցուց մեքենականութիւնը որ կարճ ժամերու աշխատանքով արտադրութեան առատութիւնը ապահովեց, կատարելագործուած մեքենականութիւնը սակայն կապիտալիզմը մահուան անկողնին մէջ նետեց, որ շուտով վրայ պիտի հասնի անհատական սեփականութեան — կապիտալիստական իրաւակարգի մահը...:

* * *

Արդի կապիտալիստական իրաւակարգի տակ ո՛չ մեկ բան կարտադրուի գործածութեան համար, բոլոր արտադրութիւնները շուտով վաճառքի համար են: Գործարարանատէրերը չեն արտադրեր չունեւոր հասարակութեան գործածութեան համար, այլ շահով այլոց ծախելու: Եթէ շահով ծախելու շուկաներ չունենան, բնա՛ւ չեն արտադրեր, կը փակեն գործարանները, հոգ չէ թէ միլիոններ փողոցներու մէջ սովամահ ըլլան։

Արդի իրաւակարգը այլեւս դարձած է վտանգաւոր մարդկութեան: Իր շրջանը լրացուցած, աշխարհի թատերաբեմին վրայ իր տեղը լրիւ կատարած է ազգերու եւ ժողովուրդներու յառաջդիմութեան եւ զարգացման գործին մէջ: Մակընթացութեան յաջորդած է տեղատուութիւնը: Անոր մարմնոյն վրայ մերթ ընդ մերթ կատարուած գործողութիւնները, դատարկուած, ցամքած երակներուն մէջ երիտասարդական արիւն ներարկելու նպատակաւ, միայն հոգեւարքը երկարաձգելու պիտի ծառայեն...:

* * *

Կապիտալիստական իրաւակարգի թատերախաղի վերջին արարուածն է որ կը կատարուի այսօր: Հինի եւ Նորի դերակատարները կ'երեւին թատերաբեմին վըրայ, Հինը ուժասպառ ու կորաքամակ, Նորը երիտա-

սարդ եւ ճուժկու:

Ո՞ր պիտի պարտուի․․․ Ո՞ր պիտի յաղթանակէ․․․:

Դժուա՞ր է նախատեսելը:

*
* *

Նոր Իրաւակարգը — *Սօցիալիզմը*, տառապած մարդկութեան երջանկութիւնը ուսին Արեւելքեն կը ժրպտի արդեն:

Կապիտալիստական իրաւակարգը մահուան անկողնին մէջեն նշմարած է զայն եւ սարսափահար կը դիտէ անոր օրէ օր անող, մեծցող հասակը:

Բովանդակ աշխարհի տառապող մարդկութիւնը անձկանօք կ'սպասէ անոր յաղթական արշաւին:

Կապիտալիզմի աւերներուն մէջեն ծնող այդ Մանուկին — ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻՆ տիրապետութեան համար ինչքա՜ն խոշոր, հերոսական աշխատանք կատարած է ՍՕՑԻԱԼ ԴԷՄՈԿՐԱՏ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ:

Պատի՛ւ իրեն:

Ողջո՛յն *համայն աշխարհը լուսաւորելու* կոչւող Նոր Իրաւակարգի Արշալոյսին․․․։

ՍԻՐՎԱՐԴ

"ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԸ"

Ա.

Պօլսումն էի։

Շէրիաթչիների շարժումը մի քանի օր առաջ էր զսպուել և քաղաքը գտնւում էր Ազատարար կոչւող բանակի իշխանութեան տակ։

Մի գիշեր՝ մի թուրք ծանօթի հետ (կարծեմ թուրք փիլիսոփայ և թարգմանիչ դոկտոր Ճօվդէթն էր) գտնւում էի Օսման Բէյի գազինօյում։ Մի սեղանի շուրջ մի մի բաժակ գարեջուր մեր առաջ խօսում էինք հայ և թուրքհամերաշխութեան անհրաժեշտութեան մասին։

Մեր գրացի սեղանի մօտ նստած էին մի քանի սպաներ, որոնք Պօլիս էին եկել Ազատարար բանակի հետ։ Ծանօթ էին, միացան մեր սեղանին և մասնակցեցին մեր խօսակցութեան։ Նրանցից մէկը ասաց․

— Օսմանեան պետութեան և նրա սահմաններում ապրող ժողովուրդների շահերը պահանջում են, որ այդ բոլոր ժողովուրդների մէջ համերաշխութիւն լինի, հակառակ պարագային պետութիւնն էլ կը կործանուի, ժողովուրդներն էլ իրար կը խողխողեն։

Հակառակը պնդող չեղաւ։ Խօսքերը տեղին էին ասուած։ Ամէն մի խելօք մարդ նրան իրաւունք կուտար։

Բայց ամէն տեղ կան անուղղայ օտարակերներ, մանաւանդ ազգայնամոլութեան թոյնով վա-

բակուածի մէջ։

Մեր դրացի միւս սեղանի մօտ նստած էին այդ ազգայնամոլ օտարակերներից մի քանի հոգի, որոնց թւում Շուշեցի (Կովկասցի) Ահմէտ-Բէգ Աղայեւը, Հայ Թաթարական ընդհարումները հրահրողներից մէկը, օրագրող և քաղաքական գործիչ, և. դոկտ. Քարաբէգովը, Բագուցի, թուրք ազգայնականների ղեկավարներից։

Մութի մէջ ո՛չ Աղայեւը, ո՛չ էլ Քարաբէգովը ինձ չճանաչեցին, և, որովհետև խօսակցութիւնը թուրքերէն էր, թուրք բանակի սպաների մասնակցութեամբ, կարծեցին, թէ ես էլ թուրք եմ, և ազատօրէն, անվերապահ կերպով արտայայտեցին իրենց մտքերն ու տեսակէտները։

Դոկտ. Քարաբէգովը ասաց,

— Օսմանեան Պետութեան ապագան և մեծութիւնը ապահովելու համար պէտք է, որ Հայերը և յոյները չապրեն այս երկրում. Քանի այդ երկու ժողովուրդները ապրում են մեր երկրի սահմաններում, մեր պետութիւնը միշտ բաժանման վտանգի է ենթարկուած։

Դոկտ. Ծովդէթը (կարծեմ նա էր իմ սեղանակիցը) հարցրեց, թէ ինչպէս կարելի է մօտ 7 միլոն ժողովուրդ զրկել Թուրքիայում ապրելու իրաւունքից, և աւելացրեց.

— Գուցէ յարգելի դոկտորը առաջարկում է գլխովին կոտորել հայերին էլ, յոյներին էլ.

Աղայեւը միջամտեց և ասաց.

— Այդ ամենալաւ միջոցը կը լինէր իսլամ այս պետութիւն ու երկիրը հայերի և յոյների ներկայութիւնից ազատելու, բայց դժբաղդաբար սահմանադրական մի երկրում այդ միջոցներին չի կարելի

դիմել։

Դեռ մի քանի օր առաջ տիրապետող կուսակցութիւնը, «Իտտիհատ և Թէրաքքի»ն դիմել էր հայ յեղափոխականներին օգնութեան Սահմանադրութիւնը փրկելու համար, և ստացել էր այդ օգնութիւնը, դեռ մի քանի օր առաջ հայ աղջիկները՝ իրենց բարի անունն ու կեանքը վտանգի դնելով՝ որպէս գթութեան քոյրեր կամ զէնք տեղափոխողներ՝ իրենց աշխատանքը միացրել էին իրենց եղբայրների աշխատանքին, դեռ մի քանի օր առաջ Ազատարար բանակի յաղթանակը հայ և թուրք եղբայրօրէն միացած էին տօնել, և, ահա այսօր, Կովկասից եկած երկու հայակերներ Ազատարար բանակի սպաների և թուրք մտաւորականների ներկայութեամբ խօսում են հայերին և յոյներին ոչնչացնելու մասին։

Ապշեցուցիչ էր։ Գոնէ այդ օրերին։

Տիրեց ճնշող լռութիւն։

Դոկտ. Ծովէթը կամեցաւ խօսակցութեան նիւթը փոխել (գուցէ նրա համար, որ ես ներկայ էի), բայց ես միջամտեցի և հարցրի.

— Բացի կոտորածից կայ արդեօ՞ք ուրիշ միջոց հայերին և յոյներին ոչնչացնելու։

Աղայեւը դրական պատասխան տուաւ։

Մի պահ կամեցայ իմանալ այդ միջոցը։

Շուշեցի հայակերը պատասխանեց.

— Պէտք է քանդել նրանց ընտանիքը, նրանց ընտանեկան կազմակերպութեան հիմքերը։ Այդ երկու ժողովուրդների, մանաւանդ հայերի ամրութեանց միջնաբերդը ընտանիքն է։ Եթէ քանդուի այդ միջնաբերդը, բոլոր նրանց ամրութիւնները կը քանդուէն և նրանց կոտորելու պէտքը չի զգացուիր, որովհետև ինքնաբերաբար կը ոչնչանան որպէս ազգային

միութիւններ։

Նա դեռ այս ուղղութեամբ երկար խօսեց։ Անկընդիրների թիւը աւելացաւ։ Վիճաբանութիւններ։ Թէր ու դէմ կարծիքներ։ Ուշ գիշեր էր, որ բաժանուեցինք իրարից։ Դոկտ. Ճօվդէթը կամեցաւ իր կովկասցի ազգակիցների խօսքերի ազդեցութիւնը թուլացնել ինձ ասելով.

— Կովկասցի են. էշ են, ոչինչ չեն հասկանում։ Իրենց այդ էշութեամբ Կովկասում պատճառ դարձան Հայ-Թաթարական ընդհարումների և կոտորածների, կամենում են մեր երկրումն էլ իրենց իշային մտքերը տարածելով՝ պատճառ դառնալ հայ թուրք կռիւների։ Նրանք ռուսական քաղաքանութիւն են վարել Կովկասում, նոյն քաղաքանութիւնն էլ վարում են այստեղ։

Գուցէ թուրք փիլիսոփան և թարգմանիչը համոզուած էր խօսում և միտք չունէր ինձ խաբելու, բայց ես Աղայեւին էլ էի ճանաչում, Բարաբէգովին էլ, և, գիտէի, թէ ինչքան հայի արիւն կայ ծանրացած առաջնի, Աղայեւի, սրտի վրայ։

Բայց իհարկէ, իմ սոյն յօդուածի նիւթը Աղայեւը չէ, ո՛չ էլ նրա գործած ոճիրները Կովկասում, այլ նրա շատ բնորոշ և անպայման արժէքաւոր խօսքերը, թէ «հայ և յոյն ժողովուրդների ամրութեանց միջնաբերդը ընտանիքն է» և «եթէ քանդուի այդ միջնաբերդը, բոլոր նրանց ամրութիւններն կը քանդուեն»։

Բ.

Աղայեւի սոյն խօսքերը չէի մոռացել, ընդհակառակը, յաճախ էի յիշում, թէև երբէք չէի մտածել գրի առնել։

Մի հանգամանք սակայն ինձ աւելի ուժգնօրէն յիշեցրեց նրա վերոյիշեալ մտքերը և ստիպեց, որ գրեմ այդ մասին։

Իրանի և Աւղանիստանի մէջ տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունի սահմանային մի վէճ, որի հարթումը երկու վիճող կողմերի համաձայնութեամբ յանձնուեց թրքական մի Հաշտարար Յանձնախմբի, որին նախագահում էր թուրք յայտնի մի զօրավար, Ֆէխրէդ-դին փաշան։

Իրանի մայրաքաղաքում Ֆէխրէդդին փաշան մի նեղ շրջանակում մի դասախօսութիւն էր տուել, որտեղ ի միջի այլոց յիշել էր հայերի և քրդերի մասին։

Ինչ էր ասել քրդերի մասին, ինձ այդ չէ, որ հետաքրքրում է, հայերի մասին սակայն շատ բնորոշ բան էր ասել, որի կարեւոր մասերը ներկայացնում եմ իմ ընթերցողներին։

— Կայ մի երկիր, մի ժողովուրդ, որ բաժնուած է երեք պետութեանց մէջ, ասել էր նա, այդ ժողովուրդը փոքրաթիւ է և վաղուց է կորցրել իր ազատութիւնը, բայց մինչև վերջինս ո՛չ միայն չէր կորցրել իր ազգային անհատականութիւնը, այլ և՛ դարեր շարունակ կռուել էր իրանից անհամեմատօրէն ուժեղ եղող երեք պետութեանց հետ։ Կռուել էր, ջարդուել էր, բայց չէր պարտուել, գոնէ չէր ընդունում, որ պարտուել է։ Եւ իրաւունք ունէր։ Ըստ երեւոյթին՝ նա պարտուել էր, բայց ըստ էութեան նա ապրում էր, նա յաղթում էր, նա օրից օր ուժեղանում էր։

«Երեք մեծ պետութիւնները, մանաւանդ երկուսը քաղաքական, քաղաքակրթական, նոյնիսկ բռնի միջոցներ էին գործ դնում այդ ժողովուրդը

վերջնականապէս զինաթափելու համար, բայց նա զինաթափ չէր լինում, նա տալիս էր իր շատ ամրութիւնները բայց նրա միջնաբերդը չէր ընկնում, նրա միջնաբերդը միշտ ամուր էր և միշտ յետ էր մըղում թշնամիների բոլոր յարձակումները։ Եւ ինչքան աւելի էին ուժեղ այդ յարձակումները, այնքան էլ ամրանում էր նրանց միջնաբերդը։

«Վերջին պատերազմի ընթացքում այդ փոքրիկ ժողովուրդը, չնայած, որ օտարներու տիրապետութեան տակ էր, մանաւանդ չնայած որ շատ փոքրաթիւ էր, բայց մի քանի ճակատներում վճռական ազդեցութիւն արաւ պատերազմի ճակատագրի վրայ, եթէ չափազանցութիւն չլինի, կարելի է ասել, որ արեւելեան ճակատի վրայ այդ ժողովուրդի կատարած դերը ազդեց ե՛ւ հարաւային ու արեւմտեան ճակատների վրայ։ Նոյնիսկ այն ժամանակ և այն օրերին, երբ այդ փոքրիկ ժողովուրդը, որի կէսը արդէն կոտորուել էր պատերազմի ընթացքում, բոլորովին լըքուեց իր մեծ դաշնակիցներից և բարեկամներից, նա, այդ փոքրիկ ժողովուրդը, մինակ, արնաքամ, քաղցած, կանգնած մնաց իրանից անհամեմատ աւելի ուժեղ թշնամու դէմ, և, չպարտուեց, իրան պարտուած չըզգաց, նոյնիսկ մասամբ յաղթեց։

«Եւ այդ միմիայն նրա համար, որ նրա միջնաբերդը ամուր էր, անառիկ էր, անպարտելի էր։

«Այդ փոքրիկ ժողովուրդի միջնաբերդը՝ իր ընտանիքն է, իր ընտանեկան կազմութիւնը, իր ընտանեկան մաքրութիւնը, պատւոյ (ընտանեկան) մասին իր ունեցած հասկացողութիւնն է։ Այո։ Այդ ժողովուրդը կազմող ամէն մի ընտանիքի պատւոյ պաշտպանութեան մասին հոգում էր ամբողջ ժողովուրդը, ընտանիքի քայքայման նպաստող ամէն մի

քայլ, որ առնում էր ընտանիքի անդամներից մէկի, մանաւանդ մի կնոջ կողմից պատժւում էր ամբողջ ժողովրդի կողմից, եթէ ընտանիքի միւս անդամները ի վիճակի չէին յանցաւորին պատժելու։ Յաճախ ամբողջ մի ընտանիք էր պատժւում իր մի անդամի յանցանքի համար։

«Ժողովուրդը պահապանն էր ընտանիքի, ընտանիքը հիմքը ժողովրդի և պահապանը բոլոր բարոյական և մարդասիրական յատկութեանց և սրբութեանց։ Իրաւամբ է, որ ես այդպիսի ընտանիքը կոչեցի միջնաբերդ։ Ժողովուրդը զգում էր, որ այդ Միջնաբերդն է իրան պահում, դրա համար էլ ամէն գնով պաշտպանում էր այդ միջնաբերդը, չէր թողնում, որ օտարը մտնի այդ միջնաբերդից ներս, ո՛չ էլ թոյլատրում էր, որ այդ միջնաբերդը որեւէ ատաղձ տանեն ուրիշները։ Հայ աղջիկը հայ տղու կինը պիտի լինէր, հայ տղան հայ աղջկայ ամուսինը։ Հայ կինը ամբողջովին հայ տղամարդը մեծ մասամբ ենթարկւում էին ժողովրդի ստեղծած աւանդութեանց, ժողովրդի գրած անգիր օրէնքներին, ժողովրդի կամքին, դրա համար էլ ամուր էին պահում իրենց ընտանեկան կապերը, որ անխորտակելի էին, ինչպէս անպարտելի էր ընտանիքը, ժողովրդի միջնաբերդը, հետեւաբար ե՛ւ անխորտակելի էր այդ փոքրիկ ժողովուրդը, որին հպատակեցրին երեք պետութիւններ, բայց չկարողացան յաղթել։

Ցէխրէդդին փաշան իր ճառը շարունակում է աւելի վճռական կերպով յայտնելով իր մտքերը և աւելի մեծ հետաքրքրութիւն առաջացնելով իր ունկընդիրների մէջ։

— Պատերազմը և պատերազմի հետեւող յեղափոխութիւնները սակայն հիմը դրին այդ փոքրիկ ժո-

ղովրդի միջնաբերդի, ընտանիքի, քայքայման։ Տա-
րագրութիւնները, տեղահանութիւններ, Թշուառու-
թիւններ, ամենագլխաւորը ազատ սիրոյ, մարդու կը-
նոջ ազատ կապի, բուրժուական բարոյական
հասկացողութիւնների սխալ լինելու եւայլ սոյ-
նանման գաղափարներ, ամէն մի երկրում, ունեցան
իրենց ուժեղ ազդեցութիւնը այդ ժողովրդի զաւակ-
ների վրայ, և սկսուեց միջնաբերդի պաշտպան ու-
ժերի Թուլացումը, միջնաբերդի արժէքի ստորագնա-
հատումը, միջնաբերդի ապագայի վերաբերմամբ ան-
հոգութիւն և անտարբերութիւն, և, ուրախութեամբ
պիտի յայտարարեմ իմ յարգելի ունկընդիրներին, որ
այդ միջնաբերդի պատերը խարխուլանում են. և, ե-
Թէ չարունակուի մի քառորդ դար էլ այնպէս, ինչ-
պէս սկսուել է, այդ պատերը կը Թափուեն։

Պէտք է քայքայել նաև այդ մասերը, պէտք է
քայքայել նաև այդ ժողովրդի պատկանող ընտանիք-
ները նաև արաբական երկիրներում և միւս երկիր-
ների գիւղերում, որից յետոյ նա ո՛չ միայն կը կոր-
ցընի իր դիմադրելու կարողութիւնը և իր ազգային
անհատականութիւնը, այլ և՛ւ կը դառնայ ոչխարնե-
րի մի հօտ՝ բոլորովին անվտանգ և չատ օգտակար։

Ունկընդիրների հարցին՝ Թէ ո՞րն է այդ ան,
պարտելի փոքրիկ ժողովուրդը՝ Թուրք զօրավարը
պատասխանում է.

— Հայ ժողովուրդը։

Գ.

Ցէխրէդդին փաշայի ճառը ես չեմ լսել, նրա
բովանդակութեան մասին ինձ պատմել է նրա ուն-
կընդիրներից մէկը։ Սակայն լսած լինեմ Թէ ինձ
պատմած լինեն մեր Թշնամի մի պետութեան զօրա-

կաններից մէկի ասածների մասին, այդ բոլորովին չի
փոխում նրանց իմաստը, եԹէ նոյնիսկ պատմողը մի
քիչ էլ չափազանցացրած լինի։

Բնորոշ է, որ Աղայեը մօտ 27 տարի առաջ,
Ցէխրէդդինն էլ մի տարի առաջ նոյն մտքերն են ար-
տայայտում հայ ընտանիքի մասին։

Հայ ընտանիքը հայ ժողովուրդի միջնաբերդն
է եղել՝ անառիկ, անպարտելի, անքակտելի։

Նրանք չեն սխալւում։ Նրանց ասածների մէջ
չափազանցութիւն չկայ։

Ոչ ոք չի կարողացել հայ ընտանիքից ներս
մտնել՝ բացի հայը։ Ոչ ոք չի կարողացել հայ ընտա-
նիքից ատաղձ տանել իր տանը պատերը չինելու կամ
ամրացնելու համար։ Դրա համար էլ հայ ընտանիքը
չի քանդուել։ Նա մնացել է ամուր, նրա անդամնե-
րը իրար հետ չաղկապուած և իրարից անբաժան են
մնացել։

Հայ ընտանիքում են պաշտպանուել ու ամ-
րացել պարտաճանաչութեան գիտակցութիւնը, ամօԹի
զգացումը, բարոյական հասկացողութիւնները, սէրը
դէպի իր նմանը, իր ազգակիցը, չունեւորը, հայրե-
նասիրական և ազգասիրական զգացումները, զոհո-
ղութեան գաղափարը, յարգանքը դէպի ազգային և
ցեղական աւանդութիւնները, ինքնօգնութեան և իր
նմանին օգնելու ձգտումները եւայլ բազմաԹիւ լաւ և
ասպետական յատկութիւններ։

Ճիշդ է, երբեմն անհաճոյ երեւոյԹներ կամ
արտայայտութիւններ տեսնուել են այդ ընտանիքում,
բայց դրանք ուժեղ և տեւական ազդեցութիւն չեն
արել ընտանիքի բարոյական հիմերը քանդելու, նրա
բարոյական արժէքը նուազեցնելու կամ նրա ազգա-
պահպանման դերը նսեմացնելու համար։

«Օխտը տարի է, ղուրբէթն էմ,
Միջացս գօտին չեմ քակեր»։

Այսպէս էր երգում հայ մարդը։ Այդ երկու տող երգի մէջ կայ եւ՛ ողբերգութիւն կայ եւ՛ ներողութիւն, անձնազոհութիւն, ժուժկալութիւն, հաւատարմութիւն արտայայտող մտքեր։

Հայ ղարիբը, պանդուխտը, հեռանալով իր հայրենի տնից և ամբողջ եօթը տարի ապրելով օտար քաղաքներում վարել է չարքաշ կեանք, ամբողջ եօթը տարի հանգիստ չի քնել, զրկել է իրան ամէն հաճոյքից, քաղաքի չուայտ կեանքի զուարճութիւններից, «մէջքի գօտին չի քակել», հետեւաբար կին էլ չի տեսել։ Նա վերադարձել է իր հայրենի տունը, իր կնոջ մօտ, իր ընտանիքի ծոցը՝ մաքուր, անարատ, ընտանիքը քայքայող հիւանդութիւններից ազատ՝ իր հետ՝ տուն բերելով իր տարիների չարքաշ աշխատանքի վաստակը։

Հայ կինը՝ նոյնպէս անարատ և մաքուր է մնացել տանը մինչեւ իր ամուսնու վերադարձը, նրա ուշադրութեան առարկան եղել է իր տնտեսութիւնը և իր որդիները, որոնց մեծացրել է նոյն բարոյական հասկացողութիւններով, ինչ հասկացողութիւններով ինքն է մեծացել։ Եւ, երբ ամուսինը վերադարձել է օտարութիւնից՝ նա, հայ կինը, իր ամուսնու հետ ունեցած օրինաւոր յարաբերութիւնն էլ երբեմն մեղք է համարել և իրան զրկել է հաղորդութիւն ստանալու հաճոյքից և պարտականութիւնից։

— Տգիտութիւն, աւելորդապաշտութիւն, մոլեռանդութիւն, պիտի ասեն այսօր և պիտի աւելացնեն.

— Ի՞նչ մեծ կորուստ է չհաղորդուելը, ո՞վ է հաղորդւում հիմա, ի՞նչ արժէք ունի հաղորդւելը, որ

չհաղորդուելը զրկանք համարուի,

Այո՛, այսօր, երբ անասնական կրքերին բաւարարութիւն տալու ցանկութիւնը շատ ուժեղ է, իրեն հոգեկան վայելքները զոհւում են մարմնական հաճոյքներին, երբ զոհողութեան հասկացողութիւնը տեղի է տուել վայելելու պահանջներին, ճիշդ, որ չըհաղորդուիլը արժէք չունի, հետեւաբար եւ՛ հայ կնոջ արած զոհողութիւնը հասկանալի չէ, գուցէ եւ՛ ծիծաղելի է։

Բայց այդպէս չէր երէկ, այդպէս չէր դարեր շարունակ, երբ հաղորդուելով մարդիկ համոզուած էին, որ մաքրուել են իրենց բոլոր մեղքերից, հետեւաբար վստահութիւն էին ձեռք բերում, աւելի լաւատես էին դառնում, մոռանում էին դրացիի, նոյնիսկ թշնամու իրենց հասցրած վիրաւորանքը, որովհետեւ հաղորդուելուց առաջ ներում էին բոլորին։ Սոյն պայմաններում հաղորդութիւն չառնելը զրկանք էր, և, յաճախ է պատահել, որ հայ կինը հաղորդութիւնից չզրկուելու համար իրան զրկել է իր ամուսնու հետ ունենալիք յարաբերութիւնից ամբողջ 7 շաբաթ, Մեծ Պասի օրերում, թէկուզ ամուսինը նոր էլ վերադարձած լինէր երկարամեայ պանդխտութիւնից։

Վերոյիշեալ երկու երեւոյթները յիշեցի ցոյց տալու համար, որ հայ ընտանիքներում սեռային յարաբերութեան մարզում տիրում էր ժուժկալութիւն, մի բան, որ առաջն առնում էր անառակութեան և բազմապիսի ու բազմաթիւ հիւանդութեանց։

Հայ ընտանիքի աչքի ընկնող յատկութիւններից մէկն էլ այն էր, որ ոչ-հայը նոյնիսկ ոչ Լուսաւորչական հայը, որպէս հարս կամ փեսայ չէր կարող ոտք դնել նրա չէմքից ներս։ Ոչ-հայի, նոյնիսկ ոչ-

լուսաւորչականի հետ ամուսնութիւնը համարւում էր
աններելի յանցանք։ Շնորհիւ սոյն հանգամանքի օ-
տար բարքերը և ազդեցութիւնները բոյն չէին դնում
հայ ընտանիքներում և չէին աղարտում նրանց դի-
մագիծը, հին աւանդութիւնները մնում էին իրենց
ղօրութեան մէջ, ազգային սովորութիւններն էլ պահ-
պանւում էին իրենց ամբողջութեամբ։
«Անբարոյական», օրինաւոր կապերով իրար
հետ չկապուած մարդ ու կին ենթարկւում էին հասա-
րակութեան արհամարհանքին, հալածանքին, բոյ-
քոտին, յաճախ և՛ մահուան պատժին, իսկ եթէ
որևէ աղջիկ թոյլ էր տալիս իրան իր հայրենի տու-
նը թողնել ոչ-հայի հետ ապրելու նպատակով՝ նա
յաճախ ենթարկւում էր ո՛չ միայն իր հարազատների,
այլ և՛ իր ազգականների վրէժխնդրութեան, որ ա-
բիւնահեղութեամբ էր վերջանում։
Բուրդ ցեղապետ Մուսա-Բէգի մի հայ աղջկայ
փախցնելու դէպքը մօտ յիսուն տարի առաջ՝ բերաւ
նմանը չեղող մի իրարանցում հայկական իրականու-
թեան մէջ և պատճառ դարձաւ նոյնիսկ քաղաքական
բանակցութիւնների։ Սա ցոյց է տալիս, թէ հայ մար-
դը ինչպէս էր նայում օտարի հետ ամուսնութեան
վրայ, նա ո՛չ միայն հայ աղջկան դժբաղդացած էր
համարում, այլ հայ ազգը վիրաւորուած։ Նա բնաղ-
դաբար ընտանիքի քայքայման մէջ տեսնում էր իր
ժողովրդի ազգային միութեան քայքայումը։
Նա չէր սխալւում։ Հասարակութիւնները, ժո-
ղովուրդները, ազգերը բաղկացած են ընտանիքնե-
րից, որքան ամուր լինեն ընտանիքները, որքան
բարեկեցիկ լինեն նրանց անդամները, որքան ուժեղ
լինի նրանց մէջ տիրող բարոյական առողջ հասկացո-
ղութիւններն ու ազգասիրական զգացումները, այն-

քան էլ ամուր կը լինի հասարակութեան կազմը,
ժողովրդի բարոյական հասկացողութիւնները, ազգի
հաւաքական ազգասիրութիւնը։ Բաւական է, որ ըն-
տանիքի հիմերը տատանուեն, և որ արդէն հասա-
րակութեան կազմակերպութեան հիմքերն էլ կը տա-
տանուեն անխուսափելիօրէն։
Ընտանիքը չէ՞ որ փոքրիկ մի հասարակութիւն
է և շատ փոքրիկ հասարակութիւնների միութիւնն է,
որ կազմում է ազգերն ու ժողովուրդները։

Դ.

Ընտանիքի ժուժկալութիւնը պահում է ընդ-
հանուր ժողովրդի առողջութիւնը, ընտանիքի խնա-
յողութիւնը ապահովում է ազգի հարստութիւնը,
ընտանիքի բարոյականութիւնը, պաշտպանում է ազ-
գի բարոյական նկարագիրը։ Երբ ընտանիքները նը-
ւայլւում են, ժողովուրդները չեն կարող խնայել, ինչ-
պէս և՛ ազգերը չեն կարող առողջ մնալ, երբ ընտա-
նիքում տիրում է անբարոյականութիւն, անժուժ-
կալութիւն, անառակութիւն։
Այս բոլորը ի նկատի ունենալով է, որ Ազա-
տականները պահանջում էին քանդել հայ ընտանիքը,
Ցէխերէդզիններն էլ ուրախանում են, որ հայ ընտա-
նիքը արդէն սկսել է քանդուիլ, և ցաւում են, որ
դեռ ամուր է մնացել նա արարական երկիրներում՝
գիւղերում միայն։
Զգիտեմ, ի հարկէ, թէ Ցէխերէդզին փաշան ինչ-
քան ճիշդ է ասում, երբ յայտարարում է, որ Թուր-
քիայում հայ ընտանիքը արդէն քայքայւում է, մի-
այն գիտեմ, որ հայ աղջիկը Պօլսում արդէն ամուս-
նանում է Թուրքի հետ եւ Թուրք փեսան մտնում է

ո՛չ միայն հայ ընտանիքի մէջ, այլ և՛ւ վճռական դեր է կատարում այնտեղ։ Սա քայքայման աստիճաններից մէկն է։

Մենք փոքր ժողովուրդ ենք, երբ մեզանից աւելի մեծ մի ժողովրդի զաւակը մտնում է մեր ընտանիքից ներս, բնականաբար նա այդ ընտանիքում վճռական դեր պիտի կատարի։ Թուրքիայում հայի և Թուրքի մէջ կնքուած ամուսնութիւնը միշտ ի վնաս հային է լինելու։ Հայը պարտաւոր է իւրացնել իր Թուրք կենակցի ազգային և բարոյական զգացումները և դադարել հայ լինելուց։ Նոյնը պիտի պատահի նաև այն դէպքերում, երբ հայը, տղայ կամ աղջիկ, կազմում է իր ընտանիքը մեծ ազգի, տիրապետող ժողովրդի զաւակի հետ, ինչ ազգութեան ուզում է պատկանի նա։

Դժբաղդաբար՝ Ռուսաստանում չափազանց շատ են այն դէպքերը, երբ հայը ամուսնանում է ոչ-հայի հետ, մանաւանդ որ երկրի օրէնքները քաջալերում էին յեղափոխութիւնից առաջ և յեղափոխութիւնից յետոյ ալ։

Ու այսօր հասնում է մի աւելի ուժեղ հարուած, քանի որ օրէնքները թոյլ են տալիս ժամանակաւոր կենակցութիւն՝ երբեմն նոյնիսկ մի շաբաթ կամ մի օր տեւող։ Իրանում պատահում են նոյնիսկ դէպքեր ժամանակաւոր կենակցութեան, ինչպէս և՛ւ ամուսնութեան օտարների հետ։

Նոյնպիսի դէպքեր տեղի են ունենում նաև եւրոպայի այլ երկիրներում և ամերիկայում։

Ազգը այլևս որպէս ամբողջականութիւն չի արգիլում ո՛չ օտարների հետ ամուսնութիւնները, ո՛չ էլ ժամանակաւոր կենակցութիւնները, որովհետև նախ՝ նրա բարոյական հեղինակութիւնը թուլացել է (իրական

կամ վարչական հեղինակութիւն էլ չի ունեցել և չունի), երկրորդ՝ որովհետև ընտանեկան բարոյականութեան մասին եղած հասկացողութիւնները մասամբ խախտուել են բոլոր երկիրներում և բոլորովին տակն ու վրայ են եղել։

«Ընտանիքը պէտք է փրկել, ասում են Գերմանիայում, Իտալիայում, այդ ֆաշիստական երկիրներում, «ընտանիքը պիտի փրկել». ասում են նաև Խորհրդային երկիրներում։

«Հայ ընտանիքը պիտի է քայքայել», ասում են Թուրք ազգայնականները, որովհետև դա է հայ ժողովրդի ամենաանառիկ միջնաբերդը»։

Թշնամին ընդունում է մեր թոյլ և ուժեղ կողմերը. նա փորձում է հաստատել մեր այն կողմին, որի քայքայումը պատճառ պիտի դառնայ ամբողջ ազգի ոչնչացման։ Նա իր շատախօսութեամբ մեզ ցոյց է տալիս թէ վտանգը որտեղից է սպառնում մեզ։ Եթէ նոյնիսկ մենք այդ վտանգը չէինք տեսնում, այսօր այլևս չենք կարող չտեսնել։

«Հայ ընտանիքը պէտք է փրկել»։

Այս պէտք է լինի մեր լօզունգը։

Հայ ընտանիքում չպիտի մտնեն օտար և անհարազատ տարրեր։ Հայ ընտանիքը պէտք է անաղարտ մնայ։ Հայ կինն ու հայ տղամարդը պէտք է ժուժկալ լինեն, ինչպէս իրենց նախահայրերն են եղել։

Եթէ հայ ընտանիքի քայքայման առաջը չառնուի, հայ ժողովրդի գոյութիւնը որպէս ամբողջութիւն, որպէս ազգային անհատականութիւն, վտանգի մէջ է։ Այդ վտանգը հեռացնելու համար պիտի ուժեղացնել հայ ընտանիքի բարոյական հիմքերը։ Որպէս ազգութիւն, որպէս հասարակութիւն մենք տի-

տի չխնայենք մեր ամէն տեսակի աջակցութիւնը այդ բարոյական հիմքերը ամրացնելու համար,

Բնական է, որ տնտեսական յարաբերութեանց փոփոխութիւնը և ընտանիքի նիւթական պայմանները իրենց քանդիչ դերը կատարում են, բայց չէ՞ որ նրանք ե՛ւ շինիչ դեր են կատարում։ Հարկաւոր է միայն, որ սխալ հասկացուած գաղափարները չգրաւեն առողջ գաղափարների տեղը հայ մարդու և կնոջ ուղեղի մէջ։

Կնոջ ազատագրութեան գաղափարը հակառակ չէ բարոյականութեան։ Ընդհակառակը։ Պէտք է միայն լաւ հասկանալ այդ գաղափարի իմաստը։ Եթէ ազատութեան պիտի հասնինք անբարոյականութեամբ, այդ ազատութիւնը բռնութիւնից աւելի վատթար է, և, շատ շուտ պատճառ պիտի դառնայ դժբաղդութեանց։

Անբարոյականութեամբ միայն ստրկութիւնը կարելի է ուժեղացնել։

Ապահովենք ընտանիքի ապագան, ապահովենք ընտանիքում մարդ ու կնոջ իրար վերաբերմամբ ունեցած սէրը և զոհողութիւնները, ապահովենք ընտանիքում մարդ ու կնոջ ազատութիւնն ու հաւասարութիւնը, ապահովենք այն բարձր իդէալները, որոնք մի ընտանիքի հիմքերը ամուր կը պահեն։

Դրանցով էլ կապահովենք մեր միջնաբերդի, հայ ընտանիքի ամրութիւնը, հետեւաբար ե՛ւ հայ ժողովրդի ապագան։

Գ. ԵՂԻԿԵԱՆ

“ԱԶԳԱՅԻՆ„ ԴՐՕՇԱԿ

Վերջին օրեր գաղութահայութիւնը յուզող կարեւոր խնդիր մը դարձաւ *հայ դրօշակի հարցը*: Մեր մէջ կարգ մը մարդիկ Ազգային Դրօշակ կը կոչեն *Եռագոյնը* եւ անով չափելով անհատի մը ազգային զգացումը՝ կուզեն գաղութահայութեան մէջ տեսնել «ուրացեալներ», «ազգադաւներ». եւ ապա շատ տեղ ալ այդպիսիները կը յանդգնին ահաբեկել ազգասիրաբար:

Արդ, ի՛նչ պէտք է ըլլայ հնչակեանի մը տեսակէտը այս մասին։

— Պատմութեան անհերքելի տուեալներէն է այն, թէ ո՛եւէ տեղ, ո՛եւէ ժամանակ, ո՛եւէ ազգ մը չէ՝ ունեցած անփոփոխելի սեպհական դրօշակ մը, որ խորհրդանշէր իր ծագումը, իր մշակոյթը եւ իր տեսակարար արժէքը: Իսկ «Եռագոյնը» ազգերու կեանքին մէջ *հինգ հարիւր* տարիէ աւելի հնութիւն մը չունի, եւ այդ շըրջանին մէջ ալ հայ ազգը ո՛չ պետութիւն ունեցած է եւ ո՛չ ալ դրօշակ։ Ուրեմն հայ ազգը խտացնել «Եռագոյն»ի մէջ աւելի քան երբեք անտեղի է:

Հայր Ղեւոնդ Ալիշանն է այն միակ պատմիչը որ կ'երեւակայէ թէ Վարդանանց դրօշակն

ալ «Եռագոյն» էր, ան ալ *կարմիր, կապոյտ,*
կանանչ: Ապա վերածնունդի թուականին *Ար-*
ղութեանէն մինչեւ *Անդրանիկ* ունեցանք ձեւա-
փոխեալ «Եռագոյն»ներ, անշուշտ ամէնքն ալ
դրօշակ բայց եւ ո՛չ մին *Ազգային-Դրօշակ*: Եր-
կար ատեն *կարմիր, կապոյտ-Դեղինը* ի պատուի
էր: Եռագոյնը իր այսօրուայ գոյներով նուիրա-
գործուեցաւ Մայիսեան-*Անկախ* հանրապետու-
թեան շրջանին (1919) Երեւանի, ժողովին կող-
մէն. հոգ չէ՛ որ այդ ժողովի անդամները բա-
ցառաբար դաշնակցականներ էին: Եւ իբրեւ
այդպիսին զինքը նուիրագործող իշխանութեան
շրջանին ապրեցաւ *երկու* տարի, իբրեւ օրուայ
պետութեան խորհրդանիշը: Մինչդեռ անկէ ա-
ռաջ ո՛չ մէկ տարակոյս որ հայ ազգը ունեցած
է շատ փառաւոր պետութիւններ եւ զիրենք խոր-
հրդանշող զանազան ձեւի եւ զանազան գոյ-
նի դրօշակներ, որոնց ամէնքն ալ- Եռագոյնն ալ
միասին- այսօր դարձած են պատմական սեփ-
հականութիւն. Ամէնքն ալ իրենց կարգին հայ
պետութիւններ խորհրդանշող դրօշակներ, բայց
ո՛չ մին հայութիւնը մարմնացնող «Ազգային—
Դրօշակ»:

Եւ, Հնչակեան Կուսակցութիւնը իբրեւ
ըէալիստ կուսակցութիւն, հանգամանօրէն մօ-
տենալով հանդերձ, *Ազգային* կոչուող «Եռագոյն»
իր երկու - տարուայ կեանքով՝ զինքը նուիրա-

գործող իշխանութեան հետ կը թաղէ պատմու-
թեան գոգը եւ կը քալէ կեանքի հետ, աչքերը
յառած Վերածնող Հայրենիքին, հայ ժողովուր-
դին եւ *ապրող* պետութեան: Ազգը, մարդը եւ
անոր երջանկութիւնն է հնչակեանութեան նը-
պատակը, գոյնը եւ գոյները չեն կրնար զինքը
բաժնել այս *գերագոյն նպատակէն*:

Աթէնք Ա. Կ. ԳԱԼՃԱԵԱՆ

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ԱՊԱԳԱՆ

Թուրքիոյ ապագայի մասին մեր եզրակացու-
թիւնները պիտի լինին Մարքսեան քաղաքատնտե-
սական աշխարհայեացքով: Եւ ատիկա կը յաջողուի
մեզ՝ երբ մենք կը քննենք այս կամ այն իմպերիա-
լիստական կապիտալիզմի քաղաքատնտեսական բնոյ-
թը և անոր գործունէութեանց հետեւանքները՝ ու
բաղդատութեան կը դնենք Թուրքիոյ պետական կա-
ռուցուածքին հետ:

Երէկ Թուրքիան այն երկիրն էր ուր կը տի-
րէր աւատա-կրօնական, զինուորական, կայսերական
սիստեմ: Բովանդակ պետական և կառավարական մե-
խանիզմը սնած Իսլամական Ղուրանի մոլեռանդ կը-
րօնական ատելութեան և բռնատիրական նեղ ոգիով,
կ'սպաննէր, կը կողոպտէր ընդհանրապէս բաղկացու-

ցին ազգութիւնները, ընչազուրկ պրոլէտարիատը, չքաւոր գիւղացին և կը ծծէր անոր աշխատանքի արդիւնքը։ Ինչպէս որ Ճաբոնական իմպերիալիզմը երկաթէ գարշապարը կը ճզմէ այսօր Մանչուրիոյ և Հիւսիսային Չինաստանի խեղճ գիւղացիի կրծքին..., երէկ՝ մի քանի հարիւր տարիների ընթացքին միեւնոյն դերին մէջն է գտնուած Թուրք իմպերիալիզմը Թուրքիոյ մէջ։

Ճաբոնական և Իտալական իմպերիալիզմի այսօրուան սրարշաւ կոտորածները անշուշտ բացին աչքերը բոլոր անոնց՝ որոնք երէկ կը բղաւէին սնամէջ «փաստերով», իբր թէ Հայկական Յեղափոխութիւնն էր պատճառը Հայերի կոտորման։

Երէկ Ճաբոնական զինուորական յառաջխաղացումը ունէր միմիայն կապիտալիստական պատճառներ և ոչ թէ Չին ազգայնական պատճառներ, ինչպէս արդէն մենք օրը օրին հետեւելով իրադարձութիւններին ծանօթացանք այդ պատճառները փաստարկող յայտնութիւններին։ Նիւ-Եորքի Մըթ Էլֆին մեծ հօթելին մէջ, ճաշկերոյթի մը պահուն մի Ճաբոնացի ժուռնալիստ յայտնեց որ՝ «Ճաբոնիան լինելով կղզիների խմբաւորում մը հետզհետէ անկարող է կերակրել իր ժողովուրդը, որոնք պետք ունին Մանչուրական ուտելիքին, իսկ մեզի դիւրութիւն չկայ այդ ուտելիքը ապահովել»։ Ըսել կ'ուզէ, Ճաբոնական կապիտալիզմը չի ուզեր քիչ շահով ապրանք փոխադրել Մանչուրիայէն, հապա, կ'ուզէ այդ ապրանքը ձրի, որպէսզի կրկին սուղի ծախելով Ճաբոն ժողովուրդին ոսկիներով պարարտացնէ իր քսակը։ Իտալական Ֆաշիզմն ու Գերմանական պլուտօկրատական Նացիզմը որ այս օրերին աշխարհի խաղաղութիւնը վտանգող և նոր, կործանիչ, համապարփակ պատերազմների

ուղղակի դրդապատճառ են, կը սնուցանեն «իրենց հայրենիքը իրենց համար նեղ» միեւնոյն պատճառաբանութիւնը. (մեր նիւթէն դուրս է առայժմ խօսիլ այս պատճառաբանութեան նենգ բնոյթի մասին)։

Իմպերիալիզմը (կայսրապաշտութիւն) ամէն երկրամասի մէջ կը սնանի միեւնոյն գաղափարով և կը գործէ միեւնոյն տակտիկայով, անոր որսը միշտ ըլլալով տնտեսապէս տկար ազգը և տկար պրոլէտարիատը։

Եթէ Փորթօ-Րիքօն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին կցելը դիւրութիւն կ'ուտար Ամերիկեան պուրժուազիային հում ապրանք փոխադրել այնտեղ և օրական 50 սէնթ վարձ տալով աշխատաւորներին՝ իր արտադրած ապրանքը շատ աժան ծախքով կատարելագործելով և վերստին վերադարձնելով Միացեալ Նահանգներ կը ծախէր մեծ շահերով. եթէ Չինաստանի մէջ մուտք գտնող Ամերիկեան կապիտալիզմը պատեհութիւն կ'ունենայ խեղճ Չին պրոլէտարն ու գիւղացին աշխատցնել օրական մէկ սէնթի, փոխանակ ամենաքիչը օրական երեք տոլար վճարելու բուն երկրին՝ Մ. Նահանգների գործաւորին, ուրեմն ի յայտ կուգայ շահագործման, արտաերկրային թափանցման, այն փիլիսոփայութիւնը, որ Ամերիկեան, Ճաբոնական կամ Իտալական կապիտալիզմը իր արտադրական ապարատը ընդլայնելու համար շատ կը «սիրէր» տնտեսապէս տկար պրոլէտարիատը, ու նա, հետզհետէ պիտի դիմէր իմպերիալիստական ձգտումների, այսինքն Փորթօ-Րիքօն, Չինաստանը կամ Եթովպիան դարձնել մի գաղթավայր դրդուած մրցակցական շահերէ։

Բացայայտ է որ առեւտրական, առանձնաշնորհումների խաղաղ մուտքէն յետոյ պիտի խօսէր իմ-

պերիալիստական շահերը պաշտպանող թնդանօթն ու սուրը։ Թէեւ այս օրերին խաղաղ թափանցումի մեթոդը աւելի կապիտալիստական դիւանագիտութեան համար իր արժէքը կորսնցուցած է և կը գործէ ուղղակի բռնագրաւումը թոյն և ռումբ ցանելով խեղճ ժողովուրդների վրայ...։

Կապիտալիզմի իմպերիալիստական իտէօլօգիան յստակօրէն կը պատկերացնէ նաև հետեւեալ պատմական մի տօքումէնտը Գերմանական իմպերիալիստական ձգտումների նկատմամբ.

«... Միացեալ Գերմանիան յառաջ գալէ յետոյ 1848 ին Ֆրանկֆուրտի պարլամենտի մէջ երեւան եկաւ որ Գերմանիան բաղձանքներ կը սնուցանէ տիրել Հոլանտայի, Դանիայի, Լիւքսեմպուրկի, Պելճիքայի, Զուիցերիայի (գերմանախօս), Տրիէստ եւ ձգտում է Միջերկրական, Փոքր Ասիա, Սուրիա եւ Եփրատի Հովիտը...։ Եւ մենք տեսանք թէ հինաւուրց յղացուած մի բռնագրաւիչ որոշում ի յայտ եկաւ 1914 ին, մասնաւորապէս Պելճիքայի, Փոքր Ասիոյ եւ Սուրիոյ նկատմամբ...։ Գերմանիան լռիկ մնչիկ տնտեսապէս այդ կողմերը Գերմանացնել է ուզում (Եփրատ Սուրիա), իր գլուխ գործոցն է Բաղդատի երկաթուղին...» (Ս. Սապահ-Գիւլեան)։

Այս օրինակ շատ մը պատմական փաստեր մենք կրնանք մէջբերել ցոյց տալու համար թէ մի ոեւէ տրուած երկրամասի կամ ազգի կապիտալիզմը իր քաղաքական և տնտեսական գերիշխանութիւնը ուժեղ և յաղթական դարձնելու համար անպայման *գործ պիտի դնէ իմպերիալիստական քաղաքականութիւն։ Դա պատմական էվօլուցիայի պրոցեսի օրէնքն է, կապիտալիզմի արտադրական մրցակցութեան և տարածականութեան* (expantion) *անխուսափելի հետևանքը։*

Եթէ ուրեմն, պատմական, սօցիալական պատճառները կ'ապացուցանեն որ իմպերիալիզմի և կապիտալիզմի շահերը անպայման բռնագրաւումով, կոտորածով ու ջարդով կը յառաջանայ, ապա ուրեմն, նոյն աստինաչափով Թուրքիոյ ա՛լ աւելի յետամնաց կառավարական, պետական կազմն՝ աւատական դրութիւնը բնականաբար ա՛լ աւելի սաստիկ սպաննիչ, քանդիչ, և շահագործող մեթոտով պիտի յառաջանար իր շահերին համար։

Մանր. մունր պատճառներով՝ իբր թէ Չին «աւազակները» մաքրելու պատրուակով՝ Ճաբոնական զինուորական հրամանատարութիւնը զինուորներով, օդային ռմբակոծումով, ռազմանաւերով բովանդակ Մանչուրիոյ և Չինաստանի մէջ արիւն, կրակ և աւեր սփռեց, նոյնը ըրաւ և Իտալական իմպերիալիզմը Եթովպիոյ մէջ։

Եթէ զուգակշիռ ընենք, կը տեսնենք որ Համիտական, Իթթիհատական զինուորական հրամանատարութիւնները իբր թէ «հայ աւազակներ»ը, (հայ գործաւորն ու գիւղացին) մաքրելու պատրուակով նոյն դերին մէջ գտնուեցաւ երեկ միացած՝ գերմանական իմպերիալիզմին։

Կան մարդիկ որ կը պաշտպանէին և կը պագտըւին ն՛ւ կ'արդարացնեն Թուրք Իթթիհատական միլիթարիզմի սարքած ջարդերը, և սակայն այսօրուան միջազգային իմպերիալիզմի սանձարցակ արշաւը ժողովուրդներ կոտորելու մէջ հետզհետէ մէկ կողմ կը չպրտէ այդ աղքատ քաղաքագիտութեան տեսաբանները...։

Այժմ մի հարց տանք ու անցնենք։

Ի՞նչ դիրք պիտի բռնէր Չինաստանի Կոմունիստ Կուսակցութիւնը Ճաբոնական իմպերիալիզմի

դէմ։ Անշուշտ պայքարի և կռուի դրօշ պիտի պարզէր (ինչ որ արդէն այդպէս եղաւ), ուրեմն, տրամաբանօրէն երէկ Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող Հայ Մարքսիստներու (Հնչակեաններու) մղած կռիւը կը լինէր նմանապէս ՃՇԳՐԻՏ ՄԱՐՔՍԻՍՏԱԿԱՆ հիմունքների վրայ։

Բայց Թուրքիան այսօր ալ մի կապիտալիստական երկիր է և ոչ թէ սօցիալիստական։ Թուրքիան տրամաբանօրէն իր կրօնական, պետական, կառավարական և իտէօլօգիտական կազմունքով թշնամի է սօցիալիզմին, ինչպէս որ են միւս կապիտալիստական երկիրները։

Կապիտալիզմը մի պարազիտ է, ձրիակեր հիւսուածք, մենք գիտենք որ անոր ձրիակերութիւնը յաւելեալ արժէքով տեղի կ'ունենայ։

Այսօրուան տնտեսական տագնապները, աշխարհածաւալ անգործութիւնը (Սովիէթական երկիրներէն դուրս) միայն ու միմիայն զարգացած կապիտալիստական սիստեմի արդիւնքներն են։ Եւ մենք, իբրև Հայ Մարքսիստներ, շատ կը սիրենք հարուածել մասնաւորապէս ա՛յն կապիտալիզմը որի կառավարական «հանրապետական» ձևը մի շպար է, քաղաքական կեղծ դիմակ, և որի վարչական մեխանիզմին տակ գործաւոր տարրերը կը սեղմուին անոր բռնակալ աքցանի կտուցների միջև։

Ա՛յդ, Թրքական կապիտալիզմն է, Տաճկահայ գործաւորների իրաւունքներին վրայ իր դարշապարը ամրացուցած Թրքական «յառաջադիմած» օլիգարխիան։

Մենք ձանձրոյթ չենք ուզեր քաշել Թուական քննութեան ենթարկելու որ Թուրքիոյ մէջ հունձքը նուազ է, պրոլէտարիատը, գիւղացին քաղցում են,

հարիւրաւոր գիւղեր կը չքանան, երկրին արտադրութիւնը կը նուազի և ներմուծումը կ'աւելնայ, թէ, պետական պիւտճէի մեծագոյն չափը միլիթարիզմի կը յատկացուի, թէ, Թուրքիան իր պարտքերի բեռան տակ գաղթավայր մը պիտի լինի ուշ-կանուխ, պատրուակելով վերջապէս թէ Սովիէթների «տըմփինկ»ը, ապրանքների ներմուծման խուժումը կը վնասէ իրենց տնտեսութեան (ինչպէս որ Թուրք թերթերը գրեցին), մենք միայն մի բան կ'ուզենք շեշտել, որ երբ, արդէն միջազգային կապիտալիզմը համատարած քրիզի, անգործութեան ճնշման տակ կքած ապագայ անհեզ դասակարգային կռուի սոսկումով համակուած է, ալ ո՞ւր կը մնայ տնտեսապէս յետամնաց մի Թուրքիա որ պիտի կարողանար պատուար կանգնել Յեղափոխական Մարքսիզմի ծաւալումին......։

Թուրքիոյ մէջ շա՛տ արիւն է թափուած, գետերի չափ արիւն։ Այդ արիւնը այսօրուան Հիւս. Չինաստանի, Մանչուրիոյ, Եթովպիոյ թափած արիւնէն ալ շատ է, այդ արիւնը ամէնէն շատ Հայ աշխատաւոր գործաւոր դասակարգի, գիւղացու արիւնն է եղեր, այդ արիւնը մեր մարքսիստ ընկերների արիւնն է եղեր, այդ արեան մէջ անմասն չեն մնացեր Քիւրտ, Յոյն բազկացուցիչ գործաւորները։ Միթէ այդքան արիւնը, որի ետեւ նուիրական դատ մը կայ, ապարդիւ՞ն պիտի անցնի։

Մարքսիզմը, պատմական մատերիալիստական հասկացողութիւնը, Կոմունայի փորձը (1871 մարտ 18) և այդ փորձի վրայ յաղթականօրէն կառուցուած Ռուսական Պրոլէտարական Յեղափոխութիւնը մեզի կը փաստեն որ Թուրքիոյ հողամասին վրայ թափուած արիւնն ալ ապարդիւն պիտի չանցնի.. Մի օր, այդ

արդիւնքը պիտի լինի Կարմիր Դրօշի ծածանումը Թուրքիոյ վրայ։

Մենք սակայն հետեւողական մնալով Մարքսի, Լենինի և Թուրքիոյ մարքսիստական շարժման գործիչների ուղիին և անոնց աւանդներին, Սովիէթական Միութիւնը պաշտպանելով, պիտի խօսինք Թուրքիոյ պետական կառուցուածքը յեղաշրջող, քանդող սոցիալիստականացնող տեսութիւններով և քաղաքական հեռանկարներով ամրացած...։

Թուրքիոյ ապագան կարմիր է, որովհետեւ միջազգային ընկերային բոցավառումը անխուսափելի է։

Հնդկաստանի, Սպանիոյ, Չիլի, Ինտո-Չանայի Չինաստանի բազմամիլիոն գործաւոր դասակարգերի դժգոհութիւնները, ու կապիտալիստական մեծ երկիրների տնտեսական անհարկու մղձաւանջը, և մասսաներու քաղցածութիւնը պիտի ստեղծեն ու սաստկացնեն նորանոր սոցիալական, քաղաքային յեղափոխութիւններ, և քանի որ Թուրքիան իր տնտեսական, քաղաքական, վարկային սիստեմներով մի օղակը կը կազմէ միջազգային կապիտալիզմի, անպայման իր շահերը ազդեցութիւն, տագնապ և սնանկութիւն պիտի կրեն զօրաւոր տնտեսական կառուցուածքէ՝ (ինչպէս Սովիէթ Միութեան ուժեղ տնտեսութիւնը) արտաքին ասպարէզի վրայ, իսկ ներքին տեսակէտով գործաւոր, գիւղացի տարրերուն խիստ չքաւորութիւնը պիտի ընդվզէ զանոնք դէպի յեղափոխութիւն...։

Այդ օրը մենք լիաթոք կ'ողջունենք.
Կեցցէ՛ Թուրքիոյ Կարմիր Ապագան։

ՋՐՎԷԺ

“ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՇՏ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՈՒՆԻ„

(ՍԷՆՆՕՊՈՍ)

Ճի՞շտ է արդեօք այս պատգամը Ֆրանսացի մեծ պատմաբանին։

Քաղաքակրթութեան զարգացումի փուլերը՝ աստիճանական յառաջխաղացումի որոշ և սեղմ պատկեր մը կը ներկայացնեն։

Քաղաքակրթութեան բնորոշիչ գիծը՝ ընկերականութեան և համայնացումի օրէնքն է եղած պատմութեան մէջ։

Երիտասարդութիւնը՝ որպէս բարեկամ որ կենսունակ, հասարակական կեանքի տպաւորութեանց ենթակայ է և խորապէս կ'ազդուի։

Լուսանկարչական այն զօրաւոր և շատ զգայուն ապակին է ան, որուն վրայ լուսանկարուած պատկերին՝ նոյնիսկ փոքր գիծերը մանրամասնօրէն կը պատկերացուին։

Ընկերական, Հասարակական կեանքի մէջ դեռ ևս սաղմնային մնացած երեւոյթներ՝ որոնք հետզհետէ զարգանալով ամբողջ պատկերի մը հանգամանքը պիտի զգենուն ժամանակի ընթացքին, աւելի շատ և շուտ երիտասարդական առողջ ուղեղներու վրայ է որ կրնան խմորատուիլ։

Ատոր համար է որ երիտասարդական առողջ մտայնութեանց բիւրեղի հատուածակողմէն ցոլացած լոյսը՝ իր մէջ կը բովանդակէ բոլոր գալիք հոսանքներու ուրուագիծը։

Ինչպէս որ մեզմէ բիւրաւոր մղոններով հեռու գտնուող աստղերու զանազանութիւնը՝ անոնց լուսագրուած պատկերներուն վրայ միայն կրնանք նըշմարել, այնպէս ալ մեզմէ բոլորովին հեռակաց եղող Ապագային ուղղութիւնը՝ երիտասարդ զարգուն ուղեղներու վրայ միայն զգայագրուած կրնանք իմանալ:

Առանց ստեղծանական յեղաշրջումի չկայ զարգացում, առանց սաղմի չկայ կեանք:

Սաղմին չի ճշտորոշուած գիծերուն մէջ, վաղուան կեանքի պատկերը ճանչնալ գիտութեան գործըն է եղած:

Երիտասարդական մտայնութեանց սաղմնային խլրտումներուն մէջ ապագայ հասարակակարգի երեւոյթները նախազգալ և կանխատեսել պատմաբանին, ընկերաբանին տիրոյթին յատուկ է:

Չկայ գաղափար՝ որ իր արմատը չունենայ իրականութեան ծոցին մէջ: Գաղափարները ծլարձակ բոյսերու նման են, որոնք իրենց կենսունակ հիւթը կը քաշեն հողին կապուած իրենց արմատներուն միջոցաւ: Դադրեցուր հաղորդակցութիւնը բոյսին հողին, և ահա կը խամրի, կը մեռնի ան:

Ընկերական կեանքի մէջ արմատաւորուած գաղափարներն են միայն որ կ'ապրին, կը զարգանան: Պատմութեան մաթերիալիստ աշխարհահայեացքն է ասիկա, որ գիտական է:

Այս տրամաբանութեամբ, բնականօրէն կըրնանք հետեւցնել ուրեմն, որ երիտասարդութեան միտքի պրիսմակէն արտացոլացուած պահանջքները՝ գրեթէ միշտ բանաւոր, իրաւացի կ'ըլլան:

Իր ընդհանուր գիծերուն մէջ պատմաբանը չէ սխալած ուրեմն, երբ կ'ըսէ՝ երիտասարդութիւնը

միշտ իրաւունք ունի:

Այսպէս, Հայ երիտասարդութիւնը՝ որ ասկէ կէս դար առաջ անիրաւ կը նկատուէր նոյնիսկ իր համարիւն եղբայներէն, այսօր կընդունինք որ կատալերապէս իրաւունք ունէր:

Ընկերական կեանքի համար, երիտասարդութիւնը՝ մարգարէական մարմնացում մըն է, քաղաքակրթական պայքարի իր յառաջապահի դերին մէջ:

Ժողովուրդներու կեանքին մէջ, քաղաքական կուսակցութիւնները՝ երիտասարդութեան մարմնացումըն են:

Քաջալերել երիտասարդութիւնը, զօրավիգ ըլլալ անոր գործունէութեան, աւագ պարտաւորութիւնն է ժողովուրդին, ընթացք և դիւրութիւն տըուած ըլլալու համար ընկերային զարգացման և բարօրութեան:

Ա. ԿԷՆՃԵԱՆ

ՄԱՅԻՍ ՄԷԿ

Համաշխարհային պրոլէտարիատը առաջին անգամը ըլլալով ի նշան բողոքի, գործադուլ յայտարարեց միացեալ Նահանգներու «Պոսթօն» քաղաքի մէջ։ Աշխատաւորական հսկա թափօրներ ման կուգային փողոցէ փողոց, ի նշան բողոքի տիրող անարդարութեան և դարաւոր թշուառութեան։

Կառավարութիւնը ցոյցին առաջքը առնելու պատրուակով զէնքի ուժով լռեցնել փորձեց, խլելով տասնեակ գործաւոր զոհեր- այդ օրը Մայիս մէկն էր...,

Նոյն օրուայ գործուած անարդարութիւնը մեծ աղմուկ բարձրացուց աշխարհի բոլոր անկիւնները։

Գործուած ոճիրը գրեթէ բոլոր երկիրներու մէջ մեծ նշանակութիւն ստացաւ։

1888 ին Ամերիկայի բոլոր աշխատաւորական կուսակցութիւնները ժողով գումարեցին «Սէնդ-Լուիզ»ի մէջ։ ուր ի մէջ այլոց վճռեցին հրաւէր տալ բովանդակ պրոլէտարիատին Մային Մէկին գործադուլ յայտարարելու և Մայիս Մէկը, որպէս աշխատաւորութեան սրբազան տօն հռչակել։

1889 ին Բարիզի մէջ գումարուած Միջազգայնականը ընդգրկեց Ամերիկացի բանուորներու որոշումը և անոր տուաւ պաշտօնական հանգամանք և համաշխարհային նշանակութիւն։

Բարիզի մէջ գումարուող համագումարը որդե-

գրեց տնտեսական երեք պահանջքներու յետաձգումը։

Մայիս Մէկին բոլոր պրոլէտարական կուսակցութիւնները գործադուլ պիտի յայտարարեն, աշխատաւորական բանակներ կազմած տողանցքներ պիտի կատարեն. ցոյցեր պիտի սարքեն միթինկներ պիտի գումարեն, պահանջելով իրաւունքի ազատութիւնը և երեք պայմաններու իրականացումը, որոնք են.

1.— Ռամկավարական իրաւակարգ բոլոր ազգերու և կուսակցութիւններու։

2.— Կայուն զինուորականութեան ջնջում և անոր տեղ ժողովրդային միլիցիայի կազմութիւն։

3.— Ութը ժամուայ աշխատանք։

Ահա, այդ որոշումները չուշացան իրականութիւն դառնալ։ Մայիս Մէկը ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ աւելի խորացած տպաւորութիւն թողուց։ Բողոքը աւելի ուժգին և հրամայական դարձաւ։

Կազմակերպուած աշխատաւորութիւն և Սոցիալիստական կուսակցութիւններ ուժգին թափով լսելի դարձուցին և պահանջեցին կառավարութիւններու Սոցիալիստականացումը։

Աշխատաւորութեան երէկուայ պահանջքները երէկուայ ուժին կը համապատասխանէին, իսկ այսօրուանը գիտակից ուժերու համապատասխան պէտք է ըլլայ։ Ընչազուրկ դասակարգը երթալով աւելի գիտակցօրէն կազմակերպուած պէտք է իր իրաւունքին տիրանայ։

Այսօր ոչ բողոքը, ոչ պահանջքը օգուտ ունի։ Կեանքը ցոյց տուաւ տարբեր ուղի։

Ան որպէս գիտակից ուժ, որպէս աշխատաւորական հսկայ բանակ, իր ուժովը պէտք է տապալէ գոյութիւն ունեցող անարդար կարգերու հիմքերը,

Բոլոր այն երկիրներուն մէջ, ուր բանուորական
մասսան չէ կազմակերպուած և պառակտուած է, հոն
Մայիս Մէկի պրոպականտային չափազանց շատ կա-
րիք կայ։

Մայիս Մէկին ընդառաջ կը խոնարհի բովան-
դակ քաղաքակիրթ աշխարհը, որովհետև գիտակից
աշխատաւորութեան տօնն է այն։

Իւրաքանչիւր բանուոր պէտք է ճանչնայ Մա-
յիս Մէկը, ըմբռնէ անոր նշանակութիւնը, ու տօնէ
զայն որպէս իր բոլոր տօներուն տօնը։

Կեցցէ՛ Մայիս Մէկը և Մայիս Մէկեանները...։

Կ. Թ.

Պէյրութ

ՎԵՐԱԶԱՐԹՆՈՂ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ

ԻՆԾԻ ՀԵՏԵՒԵՑԷՔ...

Ձմեռուայ ցուրտ իրիկուն մըն էր։

Մեր ընտանիքը ամբողջութեամբ բոլորուած՝
տաքուկ վառարանի մը շուրջ կը տաքնայինք։
Հայրս կը կարդար, մայրս տան գործերով կ'զբա-
ղէր, ու ես ալ դպրոցէն ի վեր ունեցած սովորու-
թեանս համաձայն, մի քանի գրքոյկներ խառնշտկելէ
վերջ, սկսած էի մտածել թէ՝ ի՞նչպէս անցուցած էի
մանկութեանս շրջանը, և ի՞նչ անակնկալներ կ'սպա-
սէին ինծի, վաղը։

Տեսիլքի մը նման աչքիս առջև պատկերացան
մանկական այն երանելի օրերը, որոնց արժէքը
կորսնցնելէ ետք այսօր միայն կ'զգամ։ Դեռ նոր ըմ-
բռնեցի թէ՝ ի՜նչ հաճելի օրեր են եղեր սա անցու-
ցած մատաղատի կեանքիս պահերը, երբ, այսօրուան
միտքս չարչրկող բարդ հարցերէ ու մտահոգութիւն-
ներէ բոլորովին զերծ, միայն անրջանքներով
էր որ կ'ապրէի։ Ամիսներ ու տարիներ կը սահէին
չարունակ, իրենց հետ տանելով բազմաթիւ ուրա-
խութեանց ու տխրութեանց յիշատակներ։ Ես ալ կը
քալէի անոնց հետ, հասնելու համար հոն՝ ուր իտ-
էալս կը մղէր պզտիկուց։

Երէկուայ իտէալս այսօր իրականացած էր։

Վերջապէս հասած էի նախակրթարանի վերջին
շրջանին, զորս աւարտեցի փայլուն յաջողութեամբ՝
ի գին ծնողացս ու սիրելի Սահակեան վարժարանիս
թանկագին զոհողութեանց։ Բայց այժմ, թեւերը կոտ-
րած թռչունի մը պէս՝ չէի կրնար թռչիլ, բարձրա-
նալ...։

Երազային կեանքէն՝ կը հասնէի իրական կեան-
քին սեմը, որու մասին անցեալի վերացական ըմբռ-
նումներս, հետզհետէ ու ակամայ տեղի կուտային նո-
րերուն։ Անոնք ընկերային կեանքէն առնուած էին
ու միայն մարդկային փորձառութեամբ է որ կրնա-
յինք զանոնք ձեռք ձգել։

Երէկ, կեանքի պայքարի մէջ չարունակ ցու-
ցահանուող տաժանքներու մասին, ծնողքս և ուսու-
ցիչներս շատ բաներ կը խօսէին օրինակներով, բայց
ես, հազիւ թէ, անոնց արտասանած բառերուն միայն
բառական նշանակութիւնները կը հասկնայի։

Այո՛, դեռ նոր կ'զգամ ներկացող իրականու-
թիւնը...։

Հոգիս ալեկոծուած ընդոստ կը հարցնեմ.

— Հայրի՛կ, ուսումս կիսա՞տ պիտի մնայ, երբ զայն շարունակելու ջերմ փափաքս գիտակցաբար կ'ուռճանայ մէջս։

Այս մէկ խօսքս բաւական եղաւ որ խեղճ հայրըս սկսի խօսիլ, պոռթկալ։ Անոր աչքերը լեցուած էին, չեմ գիտեր ցաւէ՞ն թէ զայրոյթէն...։

— Ի՞նչ ընեմ զաւակս, կը տեսնես որ այսքան չարքաշ աշխատելովս հարդներձ հազիւ թէ ձեր ապրուստը կը հոգամ. ես ալ կը փափաքիմ որ ուսումդ կէս չի մնայ, աշխատեցայ ալ այդ ուղղութեամբ, սակայն անօգուտ, դրամի պէտք կայ... Ներկայ կարգերու տակ աղքատ աշխատաւորին բաժինը այս է։ Շահամոլ տիրողներ իրենց օրէնքներով, չարաչար աշխատանքի փոխան, մեզի միայն չոր ու ցամաք հացով ապրելու իրաւունք են տուած, բայց աշխարհը այսպէս չէ սկսած ու այսպէս ալ չի վերջանար սիրելիս, կուգայ բանւորին սպասած օրը, երբ ամէն մարդ իր աշխատանքին տէրը կը դառնայ. երբ բոլոր կարելիութիւններն ու պատեհութիւնները, լայնօրէն ու առատօրէն կը տրուին իրաւազուրկ դասակարգին։ Սակայն, մինչեւ այդ օրերը, մեր առջեւ աշխատանք կայ, մեր ցաւերով հետաքրքրուելու դարմանը սովրելու, պայքարը տարածելու, և յաղթանակը իրականացնելու...։

— Ի՞նչ բանի շուրջ է այդ աշխատանքը, կը հարցնեմ դարձեալ հետաքրքիր։

— Տառապող, զրկուած ու շահագործեալ մարդուն ազատութիւնը բերող Յեղափոխական Սոցիալիզմի շուրջն է զաւակս, այն իրական գիտութիւնը որ կը բացատրէ մեզի ներկայ չարիքներու բուն դրդապատճառը ու կը խօսի, անոնց հիմնական դարմա-

նին շուրջ։

Ուրեմն այսպէս տղաս, հակառակ փափաքիս չպիտի կրնամ քեզ կարդացնել, բայց, կրնամ քեզի ցոյց տալ դպրոց մը, ուսկից թէպէտ վկայեալ բրոֆէսորներ չեն ելլեր, այլ այդ տեղէն դուրս կուգան ժողովուրդի շահուն և ցաւին գիտակից հասարակական գործիչներ։ Այդ դպրոցը սիրելի Անդրանիկս Հայ իրականութեան մէջ առաջին անգամ գիտական Սոցիալիզմը քարոզող և հայ քաղաքական գործունէութեան մայր Հնչակեան դպրոցն է։ Հնչակեան Ուսանողական կեանքը, երբ աշխատելու ընդունակութիւն, փափաք և կամք ունիս քեզի կապահովէ շատ մեծ յաջողութիւններ։

Գնա, զաւակս, այդ դրօշին ներքեւ։ Անոր սիրոյն ես զէնք բռնեցի, կռուեցայ. դուն ալ գրիչդ ու լեզուդ մարզէ։ Գիտակից նոր սերունդի պէտք ունինք։ Առանց աշխատանքի և պայքարի յաղթանակ չ'ըլլար և երբ յաղթենք՝ քեզի պէս ուսումնատենչ մը շուկայ չի նետուիր պատանի հասակին մէջ, չոր հացի համար, այլ իր ընդունակութիւնները կը զարգացնէ, աւելիով օգտակար մարդ մը դառնալու համար, ինչպէս կ'ըլլայ մեր Խորհ. հայրենիքին՝ Հայաստանի մէջ։

Հայրս լրացուցած էր խօսքը։

Սրտովին ուրախ էի, մտքիս ու հոգիիս ծարաւը մասամբ պիտի կարենայի գոհացնել ուսանողի այս ջանքերովս։

Յաջորդ առաւօտն իսկ՝ Հնչ. Ուսանող եղած էի։ Սոցիալիզմը բացատրող գրքեր փնտռելով, սկսած էի կարդալ ու կարդալ։

Այժմ երջանիկ՝ հոգեպէս, կ'ուսումնասիրեմ ընկերային կեանքը և կը փափաքիմ որ ինծի հետե-

ուին իմ բազմակից ընկեր և ընկերուհիներս, միասին սովրելու և միասին պայքարելու, մարդկային երջանկութեան համար։

Պէյրութ 22 Օգոս. 1936

Ա. Մ. ՔԱՋՈՐԴԻ

ՀԻՆ ԷՋԵՐ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Երբ Եւրոպայումն էի. հաճոյքով լսել էի, որ Ամերիկահայ հասարակութիւնը մի առանձին հետաքրքրութեամբ է հետեւում միջազգային հասարական հարցերին և մեր քաղաքական կեանքի տագնապալի վայրկեանում ցոյց է տալիս իր ազգային պարտաճանաչութիւնը։ Այդ երեւոյթը ինձ համար չափազանց խրախուսիչ և յուսադրական է եղել որովհետև արտասահմանեան մեր գաղութների մէջ. Ամերիկան ամենաաչքի ընկնող տեղն է գրաւում ո՛չ միայն իր թուական առաւելութեան տեսակէտով, այլև իր նիւթական նպաստաւոր պայմանների պատճառով։

Ցաւօք սրտի սակայն պէտք է ասեմ, որ այն ինչ ես ակնկալում էի, չգտայ Ամերիկայում։ Այսօր Ամերիկահայ գաղթականութեան թիւը հասնում է մօտաւորապէս 70-80 հազարի, ինչ որ խիստ պատկառելի մի համեմատութիւն է։ Այդ թուից միայն 3-4 հազարն է, որ կազմակերպուած է կուսակցական դրօշակի տակ և մասնակցում է մեր ազատագրական պայքարին, մինչդեռ մնացած ահագին, ճնշող մեծա-

մասնութիւնը ցաւալի մի անտարբերութիւն է ցոյց տալիս և տարուած լոկ իր անհատական, անձնական ապահովութեան հաշիւներով։

Այս իրողութիւնը չափազանց տխուր ու դառն է, մանաւանդ մի այնպիսի ժամանակ, երբ հայկական հարցը թերևս բոլորում է իր է՛ն վճռական շրջանը։ Այն րոպէին, երբ մեր երկրի անհանդուրժելի կացութիւնը հրամայական պահանջ է դնում հաւաքական ջանք գործ դնելու, երբ նոյնիսկ Եւրոպական հասարակական կարծիքը սկսած է հեռաւոր Ռուսաստանից մինչև Թայմզի ափերը յուզւում, բորբոքւում է Հայաստանում թագաւորող անիշխանութեան պատճառով, երբ վերջապէս պետութիւններն անգամ հայկական հարցի լուծման համար բարեկարգումների ծրագիրներ են պատրաստում, կրկնում, եմ մի այդպիսի վճռական րոպէում Ամերիկահայ ժողովրդի ճնշող մեծամասնութիւնը լուռ հանդիսատես է լինում կատարուող անցքերին, սփինքսի անտարբերութեամբ է նայում յեղափոխական կազմակերպութեանց գործունէութեան վրայ և չի ցանկանում իր բաժին պարտականութիւնը կատարելու։

Սա չափազանց անմխիթար մի երեւոյթ է, որ ակամայ ինձ վրայ պարտք է դնում ձեզ յիշեցնելու։ Բայց մի՞թէ միւս ազգերի մէջ էլ այդպէ՞ս է եղել. ոչ, սիրելի հայրենակիցներ։ Վերցրէք Թուրքիայի լծից ազատագրուած ազգերի պատմութիւնը, թղթատեցէք նրա էջերը և դուք պէտք է տեսնէք, որ նրանց մէջ ժողովրդական մասսան, զանգուածը հասարակական զոհաբերութեան, անձնուիրութեան ամենասքանչելի, հերոսական օրինակներ է ցոյց տուել։ Եւ եթէ այդ ճնշուած, հարստահարուած ժողովուրդները մի օր ձեռք են բերել իրանց ազատագրութիւնը, դրա

գլխաւոր պատճառը եղել է ժողովրդի միահամուռ, ինքնաբուխ աջակցութիւնը յեղափոխական կազմակերպութիւններին։ Ինչո՞ւ հեռու գնանք։ Վերցրէք Եւրոպական երկիրները, այն բոլոր պետութիւնները, որտեղ սահմանադրական մի իրաւակարգ կայ, ո՛րտեղ ժողովուրդը ձեռք է բերել քաղաքական և քաղաքացիական ազատութիւններ, դուք կտեսնէք, որ այդ երկիրներում երբ քաղաքական՝ հասարակական, ընկերային մի հարց է ծագում, ժողովրդական բոլոր խաւերն էլ անխտիր ոտքի են կանգնում և ամէն մի անհատ համաձայն իր դասակարգային շահերի համաձայն իր քաղաքական դաւանանքին, եռանդով պատասխանում է իր պատկանած քաղաքական կուսակցութեան կոչին։

Հայրենակիցներ, քաղաքական կեանքը, ժողովրդական շահերի պաշտպանութեան գործը չափազանց գեղեցիկ, վսեմ մի գործ է, որ պէտք է գրաւէ մեր բոլորի ուշադրութիւնը։ Անհատը, որ ապրում է ընկերութեան մէջ, մեկուսացած, կղզիացած դիրք չի կարող ունենալ։ Նա ընկերութեան հանդէպ որոշ իրաւունքներ և պարտականութիւններ ունի։ Հնագոյն դարերի մի նշանաւոր փիլիսոփայ, Արիստոտէլը «Քաղաքականութիւն» վերնագիրը կրող իր հռչակաւոր աշխատութեան մէջ մարդուն համար մի գեղեցիկ սահմանաւորումն է տալիս։ Նա ասում է, որ «մարդը քաղաքական մի կենդանի է»։ Դրանով նա ուզում է հասկացնել, որ մարդս բացի կենդանական ընկերականութեան բնազդներից, ունի և հասարակական, ընկերային բնազդներ, այսինքն հասարակական գործունէութեան պահանջ։ Եւ այդ պահանջը արտայայտւում է այս կամ այն քաղաքական կուսակցութեան յարելով։ Ուստի ձեր մէջ ես պէտք է

ձեր գործօն մասնակցութիւնը ցոյց տաք մեր ազատագրական պայքարին։

Բաւական չէ միայն ներկայ լինել կուսակցական հրապարակային ժողովներին և ուշադրութեամբ լսել օրուայ բանախօսներին և ձեր պղատոնական համակրութիւն արտայայտել նրանց խօսածներին։ Հրապարակային ժողովներով, սիրուն, գեղեցիկ ֆրազներով չէ որ մենք կարող ենք փրկել տառապանքի ու թշուառութեան մեր եղբայրներին։ Հարկաւոր է ընդհակառակը կազմակերպուել միանալ յեղափոխական կազմակերպութիւններին, որովհետև միայն կազմակերպութեան մէջն է կենդանի, կենսունակ ույժը և մենք միայն մասսայական, ժողովրդական ընդհանուր յեղափոխութեամբ է. որ կարող ենք մի օր մեր փրկութեան նաւահանգիստը գտնել։

Ի՞նչ է հայկական հարցի ներկայ դիրքը, ո՞րոնք են պետութիւնների առաջարկած լուծումները, ինչ է մեր ազգային պահանջը և ի՞նչ է թելադրում մեզ ներկայ իրականութիւնը,— ահա այս է իմ բանախօսութեանս նիւթը, որ կաշխատիմ ձեզ ներկայացնել ամփոփ կերպով։

ՅԵՏԱԴԱՐՁ ԱԿՆԱՐԿ

1853 Թուականին էր, Յունվարի 10-ին։ Նիկոլայ Ցարը Պետերբուրգում դիւանագիտական մարմնին իպատիւ, իր Ձմեռնային պալատում կազմակերպել էր մի պարահանդէս։ Պարահանդէսի ժամանակ երբ ամէն մարդու ուշադրութիւն կեդրոնացած էր պարերի և զուարճութեան վրայ, երկաթեայ Ցարը մի կողմ հրաւիրելով անգլիական դեսպան Լորտ Սէյմուրին հետեւեալ նշանակալից խօսքերը ուղղեց նրան։

— Միլօրտ, մենք այսօր մեր բազուկների վըրայ մի հիւանդ, ծանրապէս հիւանդ մի մարդ ունինք, ցաւալի կ'լինէր եթէ կանխակալ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք չառած՝ նա մեռնէր։

Նիկոլայ Ձարը իր այդ խօսքերով Թիւրքիային էր ակնարկում. Նա կարծում էր, որ Թիւրքիան հոգեւարքի մէջ է գտնւում, որ նրա օրերը համրուած են, որ նա շուտով գերեզման պէտք է իջնէ և Անգլիական դեսպանին առաջարկում էր բարեկամաբար կարգադրել նրա ժառանգութեան հարցը։

Իսկապէս ասած Թիւրքիան դեռ այդ ժամանակ և դրանից էլ առաջ հոգեւարքային, օրհասական մի դրութեան մէջ էր գտնւում։ 150 տարուց ի վեր, նա դիմում էր աստիճանական կազմալուծման և այդ իրողութիւնը արտայայտւում էր իր թէ՛ արտաքին և թէ ներքին քաղաքականութեան մէջ։ Այն սկզբունքները, որոնց վրայ հիմնել էր նա իր պետական կազմակերպութիւնը, նրան անխուսափելի կերպով դէպի անկում էին առաջնորդում։ Սուլթանականութիւնը և խալիֆայութիւնը, զինուորականութիւն և աստուածապետութիւն — ահա այն երկնօրականութիւնը, որ սկիզբից ի վեր յատկանշել էր օսմանցիների հիմնած կայսրութիւնը։ Համաձայն այդ սկզբունքների, երկրի քաղաքական և կրօնական իշխանութիւնը մարմնացել էր մի անձի մէջ, որ օսմանեան կայսրն էր։ Նրա քմահաճոյքն էր, որ միահեծանօրէն իշխում էր երկրի ճակատագրի վրայ։

Երբ մի երկրում քաղաքական և կրօնական իշխանութիւնը կեդրոնանում է մի անձի մէջ, այդ երկրում քաղաքացիական և կրօնական օրէնքների շփոթութիւն է առաջ գալիս որ խափանում է յառաջդիմութեան ամէն մի թռիչք։ Միւս կողմից, Ղուրանի համաձայն միայն մարգարէի որդիքն էին, որ քաղաքակրթութեան իրաւունք ունէին, օտար քրիստոնիայ տարրերը զրկուած էին այդ առանձնաշնորհումէն։

Խտրականութեան վրայ հիմնուած այդ քաղաքակրթութիւնը, որ թիւրք տարրին տալիս էր քաղաքական և ընկերային մի առանձնաշնորհեալ դիրք, որ նրա համար ստեղծում էր մի տեսակ քաղաքական ազնուապետութիւն և քրիստոնիային մատնում րաեայի ստրուկ դրութեան, չէր կարող ի հարկէ, ապահովել մի երկրի գոյութիւնն ու զարգացումը։ Մանաւանդ որ այլացեղ տարրերը թէ քաղաքակրթական տեսակէտի և թէ թուական համեմատութեամբ գերակշռող ոյժն էին կազմում։

Թիւրքիայի ամբողջ պատմական ողբերգութիւնը բղխում է հէնց այդ իրողութիւնից։ Հայաստան, ճնշուած Յոյները հետզհետէ ապստամբական շարժումներով ձեռք բերին իրանց ազատագրութիւնը։ Թիւրքիան սկսել անդամահատուել։ Միւս կողմից Եւրոպան, որ յաջորդական յեղափոխութիւններով, կործանել էր աւատական՝ կարգերը և առաջ բերել ուժեղ կեդրոնական պետութիւններ, ձգտում էր իր քաղաքական և տնտեսական նուաճման դաշտը ընդարձակել։ Եւ այդ ժամանակ երբ, երկաթեայ Ձարը պարահանդէսի մի խօսակցութեան մէջ ցանկանում էր Թիւրքիայի ժառանգութեան հարցը կարգադրել, Յունաստանը, Սերբիան, Մոլտավիայի իշխանապետութիւնները արդէն անջատուել էին Թիւրքիայից և Եւրոպական պետութիւնները զանազան որոշադրութիւններով արդէն Թիւրքիայի պետական անկախութեան վճռական հարուածներ էին տուել։ Հակառակ մի շարք բարենորոգչական ձեռնարկների,

Թիւրքիայում իրերիդրութիւնը մաղաչափ անգամ չէր
փոխուել։ Դուք բոլորդ էլ գիտէք, որ Աբտիւլ Մէ-
ճիտը 1839-ին հրապարակել էր Գիւլհանէի հրովար-
տակը, որով նա իր կայսրութեան բոլոր հպատակնե-
րին անխտիր կերպով կեանքի, գոյքի և պատուի ա-
պահովութիւն էր խոստացել։ Բայց այդ բոլոր բա-
րենորոգումները մեռած տառ էին մնացել։ Նրանք
յոկ սուլթանական պալատի պատերի զարդանկարչու-
թիւնը կազմեցին։

Այնպէս որ երբ Ցարը անգլիական դեսպանին
պատմական այդ խօսքերն էր ուղղում, Թիւրքիան
գերեզմանին դուռը էր հասած։ Բայց ինչո՞ւ նա կա-
րողացաւ իր գոյութիւնը պահել տասնեակ տարիներ,
մինչև մեր օրերը։ Պատճառը, իհարկէ, միմիայն պե-
տութիւնների անհամաձայնութիւնն էր։ Ամէն ոք
ցանկանում էր ինքը տիրանալ Բոսֆորի գեղածիծաղ
ափերին։ Եւ այսպէս Թիւրքիան պահեց իր գոյու-
թիւնը, նա ոչ միայն պահեց իր գոյութիւնը, դեռ
1908-ի Երիտասարդ Թիւրքերի պետական հարուածով
ուզեց ցոյց տալ, որ ինքը կարող է վերակենդանա-
նալ, որ այսուհետև Թիւրք պետական կազմակեր-
պութիւնը կարող է նոր հիմքերի վրայ դրուել և
զարգանալ։ Եւ իսկապէս շատերը այնպէս կարծեցին,
որ հին իսլամական իրաւունքի վրայ հիմնուած ռէ-
ժիմը անհետացել է, որ անհաւասարութեան և ան-
արդարութեան վրայ հիմնուած իրաւակարգը տապալ-
ուել է և թէ Թիւրք բռնակալութեան և ցեղային
գերակայութեան ռէժիմին պէտք է յաջորդէ սահմա-
նադրական մի իրաւակարգ՝ հիմնուած բոլոր ազգերի
իրաւահաւասարութեան սկզբունքի վրայ, որ այսու-
հետև օսմանեան ամէն քաղաքացի անխտիր քաղա-
քական և քաղաքացիական երաշխաւորութիւններ

պէտք է ունենայ և թէ ամէն մի ազգ իր ազգային
անձեռնմխելի իրաւունքները պէտք է վայելէ։ Մի
խօսքով ասում են, շատ շատերը կարծեցին, որ այլ-
ևս վերջնականապէս փշրուած են հալածանքի և բռ-
նութեան շղթաները և թէ նրանց փոխարէն ատեղ-
ծըւել է ազատութեան, հաւասարութեան ու եղբայ-
րութեան մի երջանիկ տարեգլուխ։

Ս. Դ. Հնչակեանները միշտ չխաբուեցանք այդ
կատարուած յեղաշրջումից և դառն իրականութիւնը
եկաւ արդարացնելու մեր քաղաքական հեռատեսու-
թիւնը։

ԾԱՆՕԹ. — Վերոյիշեալ բանախօսութիւնը եւ յա-
ջորդ երկու յօդուածները գտնուած են Կիլիկիայէն մնա-
ցած ձեռագրերու մէջէն։

Մեզի անծանօթ է բանախօսութեան հեղինակը
եւ երբեք ալ տպուած թէ անտիպ ըլլալը։
Կը կարծուի թէ ընկ. Ս. Տահէճեան մնացած են
եւ ան կրնայ բաժատրութիւն տալ։

Ի՞ՆՉ Է ԱԶԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԷՐՆԵՍՏ ՌԸՆԱՆԻ

1882-ին, Մարտ 11-ին, Ֆրանսացի աշխարհահռչակ ազատախոհ Էրնեստ Ռընանը, Բարիզի Սորպոնի համալսարանին մէջ դասախօսութիւն մը կարդաց, որուն նիւթն էր «Ի՞նչ է Ազգութիւնը»։ Ռընանի այս դասախօսութիւնը մեծ յաջողութիւն գտաւ, որպէս ազատ մտածողութեան գլուխ գործոց և միանգամայն իբր գրական սքանչելի կտոր մը։

Ներկայ համաշխարհային զարհուրելի պատերազմի նպատակը ըլլալով ազգութիւններու ինքնավարութիւնն ու ազատութիւնը, խիստ շահեկան կը նկատենք Ռընանի այդ դասախօսութեան թարգմանութիւնը, հասկնալու համար թէ՛ ի՛նչ էին Ֆրանսացի նշանաւոր փիլիսոփային ըմբռնումները ազգութեան մասին։

Իմ դասախօսութեանս նպատակն է վերլուծել ձեզի հետ գաղափար մը, որ թէպէտ և ըստերևոյթին պարզ կը թուի, բայց ենթակայ է ամէնավտանգաւոր թիւրիմացութիւններու։ Մարդկային ընկերութեան ձևերը չափազանց այլազան են։

Այսպէս օրինակ, մարդկային մեծ համախըմբումներ, ինչպէս Չինաստան, Եգիպտոս և հնագոյն

Բաբելոն, ցեղեր՝ ինչպէս Եփրայեցիք և Արաբները, քաղաքներ՝ ինչպէս Աթէնքն ու Սպարտը. զանազան երկիրներու միութիւններ՝ ինչպէս հռովմէական և կարլօվինկեան կայսրութիւնները, որոնց հայրենիքէ համայնքները, որոնք կը պահուին միայն կրօնական կապերով, ինչպէս հրեաներու և պարսիկներու համայնքները, ազգեր՝ ինչպէս Ֆրանսա, Անգլիա և առհասարակ եւրոպական նորագոյն երկիրները, դաշնակցային երկիրներ՝ ինչպէս Զուիցերիա և Ամերիկա են. ազգականական կապեր, զոր ցեղը և կամ աւելի ճիշդը՝ լեզուն կը հաստատեն Գերմաններու և Սլավներու ճիւղաւորումներուն մէջ։—

Ահաւասիկ մարդկային տարբեր խմբական ձեւեր, որոնք գոյութիւն ունեցած են, ունին և անկարելի է շփոթել իրարու հետ՝ առանց լուրջ դժուարութիւններու հանդիպելու։ Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան ժամանակ, կը կարծուէր թէ՝ անկախ պզտիկ քաղաքներու հաստատութիւնները, ինչպէս Սպարտն ու Հռովմը, կրնան պատշաճիլ 30-40 միլիոն բնակչութիւն ունեցող մեծ ազգերուն։ Այսօր աւելի մեծ սխալ մը կը գործուի. ցեղը կը շփոթուի ազգին հետ և ցեղագրական կամ աւելի ճիշդը՝ լեզուաբանական խումբերուն կը տրուի նոյն միահեծանութիւնը, ինչ որ իրապէս գոյութիւն ժողովուրդները ունին։ Ջանանք, ուրեմն, որոշ լուսաբանութիւն մը գտնել այս բարդ հարցերուն մէջ, ուր բառերուն իմաստին ամենափոքրիկ շփոթութիւնը կրնայ ամենավնասակար սխալանքները առեղծել։ Մեր նիւթը, ուրեմն փափուկ է. մեր ընելիքը համարեա բնախօսական քննութիւն մըն է, որովհետև մենք պիտի քննենք կենդանիները ճիշդ այնպէս ինչպէս սովորաբար մեռելները կը քննեն։ Եւ մեր այդ հետազօտութեան

մէջ պիտի վերաբերուինք բացարձակ պաղարիւնութեամբ և անաչառութեամբ։

I

Հռովմէական կայսրութեան վախճանէն ի վեր, կամ աւելի լաւ է ըսել՝ Շարլըմայնի կայսրութեան անդամահատումէն ի վեր, արեւմտեան Եւրոպան բաժնուեցաւ զանազան ազգերու, որոնցմէ ոմանք, որոշ շրջաններու մէջ, փորձեցին գերիշխանութիւն հաստատել միւսներու վրայ, առանց տեւական յաջողութիւն մը գտնելու։ Ինչ որ չկրցան ընել Կարլոս, Լուդովիկոս 14-րդ և Նափոլէոն Ա. հաւանաբար և ոչ մէկ մարդ պիտի կրնայ նոյնը ընել ապագային մէջ։ Հռովմէական կամ Շարլըմայնի նոր կայսրութեան մը հաստատումը անկարելիութիւն դարձած է։ Եւրոպայի բաժանումը այնքան մեծ է, որ համաշխարհային տիրապետութեան ձգտում մը անմիջապէս առաջ պիտի բերէ զօրաւոր դաշնակցութիւն մը, որ փառախնդիր ազգին պիտի ստիպէ վերստին իր բնական սահմաններուն մէջ մտնել։ Որոշ հաւասարակշռութիւն մը հաստատուած է երկար ատենուայ համար։ Ֆրանսան, Անգլիան, Գերմանիան և Ռուսիան տակաւին հարիւրաւոր տարիներով պիտի ապրին, և հակառակ այն ամէն արկածախնդրութեանց, որոնց պիտի հանդիպին, անոնք պիտի մնան որպէս պատմական պետականութիւններ։

Այս ըմբռնումով հասկցուած ազգերը նոր իրողութիւն մըն են պատմութեան մէջ։ Հին դարը չունեցաւ այդպիսի ազգութիւններ. Եգիպտոսը, Չինաստանը, հնագոյն Քաղդէան երբեք ազգեր չեղան։ Անոնք հօտերն էին, որ կ՚առաջնորդէին Արեգակի և կամ

Երկինքի որդի համարուող թագաւորներու կողմէ։ Եգիպտական քաղաքայիններ չստեղծուեցան, ինչպէս չ՚ստեղծուեցան նաև չինական քաղաքայիններ։ Դասական Հին Դարը ունեցաւ հասարակապետութիւններ, քաղաքային թագաւորութիւններ, տեղական հասարակապետական դաշնակցութիւններ և կայսրութիւններ, բայց ան չունեցաւ մեր հասկցած ձեւով ազգութիւններ։ Աթէնքը, Սպարտը, Սիտօնը սքանչելի հայրենասիրութեան մը պզտիկ կեդրոններն են, բայց անոնք լոկ քաղաքներ են, հողային սահմանափակ տարածութեամբ։ Գաղիան, Սպանիան, Իտալիան, Հռովմէական կայսրութեան նուաճումէն առաջ, յաճախ իրարու հետ դաշնակցող ժողովուրդներու ամբողջութիւն մըն էին, բայց առանց կեդրոնական հաստատութիւններու, թագաւորական ընտանիքներու։ Ասորական, Պարսկական և Աղէքսանդր Մեծի կայսրութիւնները նոյնպէս հայրենիքներ չը դարձան։ Երբեք ասորական հայրենասէրներ դուրս չեկան։ Պարսկական կայսրութիւն ընդարձակ աւատապետութիւն մը եղաւ։ Նաև ոչ մէկ ազգ իր ծագումը կը կապէ Աղէքսանդր Մեծի վիթխարի նուաճումներուն հետ, որոնք, սակայն, հետեւութիւններով ա՛յնքան ճոխ եղան քաղաքակրթութեան ընդհանուր պատմութեան մէջ։

Հռովմէական կայսրութիւնը աւելի մօտ եղաւ հայրենիքի մը պատկերին։ Պատերազմներու դադարումէն վերջ հռովմէական տիրապետութիւնը շատ շուտով սիրելի դարձաւ։ Կայսրութեան վերջին օրերուն մէջ, կրթուած ու զարգացած միտքերու մէջ «Հռովմէական խաղաղութեան» ճշգրիտ զգացում մը ծագեցաւ ու բոլորովին հակառակ բարբարոսութեան ըսպառնական քաօսին։ Բայց կայսրութիւն մը որ 12

անգամ աւելի մեծ էր քան արդի Ֆրանսան, չէր կրը-
նար նորագոյն առումով պետութիւն մը կազմել։ Ա-
րեւելքի և Արեւմուտքի բաժանումը անխուսափելի
էր։ Երրորդ Դարուն, Գաղղիական կայսրութեան մը
կազմութեան փորձերը յաջողութիւն չգտան։ Գերման
արշաւանքը միայն աշխարհի մէջ ներմուծեց այն ըս-
կզբունքը, զոր յետոյ հիմքը կազմեց ազգութիւն-
ներու գոյութեան։

ԹԱՐԳ. ԵՐՈՒԱՆԴ ՇԱՀԷՆ

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԵՒ ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ընկերվարական գաղափարներու օրըստօրէական
ծաւալումը և ընկերվարական բանակին ստուարա-
ցումը տեսնելով, այնպէս կարծուած էր թէ միջազ-
գային բարդութիւններու, պատերազմին վտանգին
առաջ, վերջին խօսքը անոր պիտի ըլլար։

Կառավարութիւններու մէջ մէյմէկ կառավա-
րութիւններ էին բանւորական կուսակցութիւնները,
և իրենց լաւ կազմակերպուած ու շղկապուած ըլ-
լալու հանգամանքն էր որ այդ յոյսը, և յաղթու-
թեան վստահութիւնը կը ներշնչէր խաղաղասէրնե-
րուն։

Աշխատաւորներու այդ ողբերգական ամբոխը
անգիտակից և ամէն հովերու դարձող զանգուած մը
չէր. ան իր որոշ ուղղութիւնը, նպատակակէտը ու-
նէր և դուրսէն եկող այլեւայլ ազդեցութիւններու ա-
ռաջ տեղի չէր տար։

Ահաւասիկ այն ընդհանուր երեւոյթը որու
տակ կը ներկայանար մեծ ազգերու ընկերվարական
կազմակերպութիւնը։

Վերջին 5-6 տարուան ընթացքին իրար յաջոր-
դող կարգ մը պատերազմներու մէջ (Իտալօ-Թուրք
և Թրքօ-Պալքանեան) ընկերվարականներու չի կրնար-
արգիլելը կը վերագրուէր այն բանին որ այդ եր-
կիրներուն մէջ տակաւին մեծ ոյժի տիրացած չէին,
դեռ սաղմնային վիճակի մէջ կը գտնուէին։

Սակայն կ'ըսուէր, անկարելի է որ պատերազմ
մը ծագի Ֆրանսայի, Գերմանիոյ, Անգլիոյ պէս մեծ
ազգերու միջեւ, որովհետեւ այդ երկիրներու ամբողջ
տնտեսական կարգ ու սարքը ընկերվարութեան ձեռ-
քըն է. կը բաւէ այդ կուսակցութեան մէկ հրամա-
նը, և ահաւասիկ ամբողջ պետական մեքենան կը կե-
նայ, բանակներ կը ցրուին, ընկերվարական զինուոր-
ներու դասալքութեամբ, երկաթուղիներ կը դադրին
երթեւեկելէ, քաղաքներ մթութեան մէջ կը թաղ-
ուին, հաղորդակցութեան ամէն միջոցներ կը խզուին
և կռուողներու չգոյութեամբ ու փոխադրութեանց ան-
կարելիութիւններովը պատերազմի վտանգը ինքնին
կ'անհետի։

Շատ մը ընկերվարականներ, իրենց օրէօր ա-
ճող և աչքառու յաղթանակներու առաջ կը տեսնէին
ընկերային այն մեծ յեղափոխութիւնը որ կը մօտենայ
ազատագրելու համար աշխատաւոր մարդկութիւնը։
Ֆրանս. ընտրութեանց յաջորդող խանդավառութեան
ազդեցութեան տակ, Ֆրանս. ընկերվարական թերթ
մը զգայացունց յօդուած կը մը տպէր։ Գեր-
մանական Սօց-Դեմոկրատիան իր վերջին համաժողո-
վին մէջ ընդհ. գործադուլի առաջարկը մեծամասնու-
թեան ձայնով կը մերժէր, իր ոյժերը խնայելու և

ապագայ պատասխանատուութեանց առաջ պատրաստ գըտնուելու համար։ Անգլիոյ մէջ, ընկերվարական մտաւորականութեան ընտրեալ դասուն առաջ, Fahian society, Անաթօլ Ֆրանս յոյսով փափախուն գեղեցիկ ճառ մը կը խօսէր մօտ ապագայի փայլուն հեռանըկարներով։

Եւ սակայն այս բոլոր յոյսերը և զգացումները դառնութեան փոխուեցան, երբ պատերազմի վտանգին առաջ տեղի տուաւ ընկերվարութիւնը, չկրցաւ արգիլել այդ համաշխարհային եղեռնը։ Մարդկութեան ազնուագոյն, քաղաքակրթուած մէկ մասը զէնք առաւ իրար կոտորելու համար և ատոր մէջ պատասխանատուութեան մեծ բաժին մը կ'իյնայ ընկերվարութեան, մասնաւորաբար Գերման ընկերվարութեան վրայ։

Պէպէլ ժամանակին հեռացած էր մենէ, իր կեանքին գնով շինուած շէնքին տրուած այս հարուածին ներկայ չըլլալու համար։ Ժօրէս պատնէշին վրայ ինկաւ, ամէն ճիգ ինպաստ խաղաղութեան թափելէ վերջ, ան ալ գոհ սրտով հեռացած գտնուեցաւ ասպարեզէն։

* * *

Պատերազմի ուրուականը տարածուած էր աշխարհի վրայ և այդ, իբրև արդիւնք կապիտալիստ դասակարգի ագահութեան, որ մարդկային կեանքի գնովը ճամբաներ ստեղծել կուզէր դէպի նոր շահաստաններ, նոր շուկաներ, անհաւասարակշռօրէն աճող արդիւնաբերութեան գոհացումը տալու համար։ Մէկ կողմէն արագօրէն և անհեղօրէն աճող գերմանական արդիւնաբերութիւնը, որ իր սահմաններուն մէջ

նեղուած, բացուածքներ կը փնտռէր դէպի դուրս և որու այս ձգտման համագերմանականութեան անունը կուտան, միւս կողմէ Ռուսական կապիտալիզմը որ մի քանի տասնեակ տարիներու ընթացքին ծնած, ուռճացած, դիմադրել կ'ուզէր գերմականին, բանսլաւիզմ անուան տակ ծածկուած և պայքարի մէջ էր ըլլայ Պալքաններում թէ Թիւրքիայում։ Աւելցունենք ասոնց վրայ այն պայքարը որ սկսած էր համաշխարհային շուկային վրայ Գերման արդիւնաբերութեան Անգլիական և Ֆրանսական արդիւնաբերութեան միջև։ Վերջին տարիներու դիւանագիտական բարդութիւնները (Մարօքի խնդիր, Պալքանեան պատերազմ ելլն) ասոնց ուղղակի արդիւնքներն էին։ Այս տեւական պայքարին մէջ մէկուն մէկը պէտք էր տեղի տար, ըլլայ բռնի ոյժով թէ հանդարտօրէն։

Այս կացութեան մէջ էր եւրոպական ազգերու տնտեսական փոխյարաբերութիւնները, որ կամ պատերազմի պիտի յանգէր և կամ խաղաղ, ընկերվարական լուծման յանգէր, եւրոպական միացեալ նահանգներու դաշնակցութեան կազմութեամբը։

Ֆրանսան ու Գերմանիան իրար մօտեցնելու համար ընկերվարականներու ջանքերը, նախ Պէռնի և յետոյ Պալի մէջ գումարուած միջխորհրդարանային համագումարները, մեծ արդիւնք մը չտուին, որովհետև խնդիրը Ալզաս-Լօրէնի Գերմանիոյ կցումովը, երկու երկիրներու միջև յառաջացած քէնախնդրութիւնը չէր, այդ զգացումը արդէն չատոնց մարելու վրայ էր և ֆրանսացիներու մեծամասնութիւնը իրերու կացութեան համակերպած էր։ Առաջին անգամ Ժօրէսն էր որ պարլամէնթին մէջ հակառակ իր պաշտօնակիցներու երեւութական բողոքներուն յայտարարեց թէ ինք հակառակ է վրէժառական ամէն պա-

տերսզմի և Գերմանիոյ դէմ եղած ատելութեան։

Փոխադարձ հակառակութեան բուն պատճառը, ինչպէս վերը ըսինք իրարմէ գաղթավայրեր խլելու և նոր շուկաներ ձեռք ձգելու շուրջ էր։

«Աշխարհի ամենաբարեբեր և ամենամեծ երկրամասերը ձեռք անցուած են Սպանիոյ և Հոլանտայի, Ֆրանսայի և Անգլիոյ կողմէ։ Այժմ կարգը Գերմանիայինն է. . . . .

. . . .

«Ի շահ Գերման ժողովուրդին ի՞նչ շահաւոր երկիրներ կրնանք ձեռք ձգել Ռուսիա՛յէն և Ֆրանսայէն. Գերմանիոյ ուզածը ոչ Ֆրանսական, ոչ Բօլօնիական կամ Լիթուանական ու Ռութենական գաւառներն են և ոչ ալ միլիարտներու հասնող պատերազմական տուգանքը։ Անոր նպատակն է կայսրութեան դրօշը ծածանեցնել Ատլանտեանի դուռը կազմող նեղ ջրանցքին վրայ։»

Այս տողերը գրողը Գերմանացի յայտնի հրապարակագիր Մաքսիմիլիէն Հարտէնն է։

*
* *

Իրողութիւններու այս դասակարգումը խուսափեցաւ Գերման ընկերվարութեան ուշադրութենէն և իր դաւանած սկզբունքներուն դաւաճանեց։ Ֆրանսական և Պելճիքական ընկերվարութիւնները իրենց պարտականութիւնները կատարեցին։

Գերման Ընկերվարութիւնը.— Երբ Սէրայեւոյի ոճրին իբրև եզրափակում Աւստրիա իր համբաւաւոր յիշատակագիրը ղրկեց Սերպիոյ, գրեթէ զանիկա հըրաւիրելով որ հրաժարի իր անկախութենէն, արդէն սկսած էին քաղաքական կնճռոտութիւնները և պատե-

րազմի վախը ամէնուն սրտին մէջն էր։

Գերման ընկերվարութիւնը դեռեւս իրեն վայել դիրք մը պահած էր և Գերման ընկերվարութեան կեդրոնական օրկան Ֆօրվէրթս հետեւեալ խմբագրական յօդուածովը ցոյց կուտար դասակարգը։

«Ի՛նչ կերպով որ ալ գիտուի դրութիւնը. Եւրոպական պատերազմ մը մեր դրան առջեւն է։ Եւ ինչո՞ւ։ Որովհետեւ Աւստրիական կառավարութիւնը և զինուորական կուսակցութիւնը, որ փոքրամասնութիւն մըն է գերման շովէններուն պէս, կուզեն ուժեղ հարուածով մը ինքզինքնին ցոյց տալ։»

«Գերման և միջազգային պրօլէտարիատին համար կացութիւնը պայծառ է, ինչ որ ալ ըլլայ ան, ձեռքերը ծալլելու չէ։ Եթէ բանուոր դասակարգը անկեղծօրէն կուզէ ժողովուրդներու միջեւ խաղաղութիւնը պահպանել և միջազգային բախումներէ խուսափիլ, պէտք է իր պաշտօնին գլուխը գտնուի։ Ժողովուրդը արկածախնդրութիւն չուզեր, խաղաղութիւնը պահպանող քաղաքականութիւն կուզէ։»

Ինչո՞ւ համար արդեօք Գերման ընկերվարականները մէկէն ի մէկ ետ դարձ մը ըրին, իրենց այրած կուռքը պաշտել սկսան և Ռայխսթակին մէջ քուէարկելով զինուորական վարկերը՝ շղթայազերծեցին հուրի ու սուրի տիրապետութիւնը։ Արդեօք իրենց հայրենիքը վտանգի մէ՞ջ էր։

Յայտնի էր որ Գերման Սօց-Դէմօկրատիան, յանձին Պէպէլի քանիցս յայտարարած է թէ այն պարագային երբ որեւէ օտար պետութիւն -իմա Ռուսաստան- յարձակի իրենց վրայ, ազատութեան և անկախութեան անունով առաջին անգամ իրենք զէնք պիտի առնեն, պաշտպանելու համար իրենց հայրենիքը։ Ռուսական կապիտալիզմը կօշմարը եղած

է Գերման ընկերվարութեան։ Անոր ամէն մէկ քայլը բանսլաւիզմի յառաջխաղացումը կը նկատուէր նոյն-իսկ Ռայխստագի վիճաբանութեանց ատեն. երբ Հայ-կական հարցի մասին կը վիճաբանուէր և Հայաստանը Թրքական բարբարոսութենէն ազատելով, ռուսական հովանաւորութեան ենթարկելու խօսք կ'ըլլայ։ Վիլ-հէլմ Լիբկնեխտ, այդ ազնիւ և վեհոգի մարդը բան կը նետուէր արտայայտուելու համար թէ Հայ անձնազոհ-ներու թափած արիւնը Ռուսական ոսկիներով գնուած է, թէ այդ բոլորը Ռուս պուրժուազիին մէկ դաւն է։

Այս պատերազմի սկիզբն ալ Գերման կառավա-րութիւնը իր ընկերվարականներու առաջ հին երգը երգեց։

Անհաւասիկ ինչ կը գրէ Գերման ընկերվարա-կան մը «Իւմանիթէ»ին։

«Այդ միջոցին (պատերազմի սկիզբը) ընկերվա-րական կուսակցութեան մէջ երևցան մարդիկ որոնց ուրկէ գալը անկարելի եղաւ մեզ հասկնալ։

«Պլակ (*) մասին երբ կը խօսէինք մեզ քնու-թի (**) խօսք կընէին. պրօյէտարական շահագործ-ման մասին կըսենք, մեզ Ռուս սարկութիւնը կառար-կէին էմբերիալիզմը ցոյց կուտայինք, մեզ կը հակա-դրէին Ցարիզմը և տակաւին ի՞նչ գիտնամ, սարկու-թիւն, բռնութիւն, աքսոր, սարսափ, բանտարկու-թիւն, մամլոյ ազատութեան կապտում են։»

«Սլաւական տիրապետութենը, տիրապետու-թեանց ամենազէշը կը ներկայացնէին, անշուշտ ի-րաւունք ունէին, սակայն նպատակնին մեզ մոլորե-ցընելն էր։

(*) Գերման. զինւորական պատիժ մը (**) Ռուսա-կան խարազան։

Գերման կապիտալիզմին դաւը յաջողեցաւ։ Ընկ-
կերվարականները սլաւական վտանգի մը սարսափին
տակ պահելով իր ետեւէն քաշեց տարաւ։
Չէ մի որ այս անգամ ալ Ռուսական վտանգ
մը կար, որ կ'սպառնար Աւստրիան- այսինքն Գալ-
քաններուն մէջ և դէպի միջերկրական Գերմանիոյ
յառաջապահը- ջախջախելով, հարուածել Գերմանի-
ան։ Այն միջոցին երբ Ռուսիա և Աւստրիա դէմ առ
դէմի դիւանագիտական բանակցութիւններու մէջ էին,
Գերմանիա ոչ միայն չուզեց չափաւորել Աւստրիոյ
պատերազմասէր ախորժակները, հապա յարմար ա-
ռիթ մը նկատեց իր երկար ատենէ ի վեր փայփայած
համաշխարհային տիրապետութեան գաղափարը իրա-
կանացնել։
Ու ընկերվարականներու ցոյց տուած իր փաս-
տերով (?) զանոնք ալ իր ետեւէն քաշեց։
կայ նաև ընկերվարականներուն սխալ ուղղու-
թեան մը հետեւելուն մէկ ուրիշ պատճառը որ ան-
նըկատ թողելու չէ։ Դիտուած է որ ընկերվարական
այն կուսակցութիւններու մէջ ուր մտաւորականու-
թիւնը, այն մտաւորականութիւնը որ դասակարգա-
յին գործնական դաստիարակութիւն չունի, այսինքն
թէ աշխատաւոր մասսաներէ առաջացած չէ, երբեմն
փորձանք է կուսակցութեան գլխուն, այդպիսինները
երբեմն կը շեղին և իրենց դասակարգային շահերը
աննկատ կը թողուն։ Այս երեւոյթը Գերման ընկեր-
վարական կուսակցութեան մէջ երեւան եկաւ, մտա-
հրականութեան մէկ մասը դաւաճանեց, լքում ու
յուսախաբութիւն յառաջ բերաւ զանգուածներուն
մէջ,
Կապիտալիստական հողեբանութեամբ խմոր-
ուած մտաւորականութիւնը գիտակցաբար թէ՞ անգի-

տակցաբար դաւաճանեց։

Կարգ մը ընկերվարականներու դիրքը մեզ նոյնիսկ այն համոզման տարաւ որ անոնք Գերման կառավարութեան կողմէ վարձուած, աժան բրոֆաքանթէօրներ են, օրինակ Շայտէման, Զիւտէքում, որոնք ի հաշիւ Գերման կառավարութեան Սքանտինաւեան երկիրներ և Իտալիա երթալով, ուզեցին այդ երկիրներու առաջ Գերման՝ բարբարոսութիւնը արդարացնել, վերջապէս Քօնրատ Հէօնիշի պէս մարքսիստներ (?), որոնք պատերազմը մարքսիստօրէն վերլուծելով, Գերմանիոյ յաղթանակը բանուորութեան ի նպաստ ըլլալը յայտարարեցին։ Մի՞թէ այս մարքսիստները ընկերվարականներու քթին խնդալ չեն ուզեր։

Այսպէս Գերման ընկերվարականները ոչ միայն պատերազմի հրատարակութիւնը չկրցան արգիլել և այդպիսով իրենց հսկայ կազմակերպութեան ապարդիւն և մեքենական ըլլալը ցոյց տուին, այլև չ՛ըրցան ազնիւ վարմունք մը ունենալ պատերազմի ընթացքին, կարգ մը բացառութիւններէ զատ։

Մտաւորականութեան մէջ նոյն կաշկանդումը կը տիրէր, ամէն կողմէ զինուորականութեան փառաբանութիւնը կը լսուէր։

Ֆորվէրթս, ընկերվարական օրաթերթը հպարտութեամբ կ՛արձանագրէր 500000 ընկերվարական զինուորներու գոյութիւնը բանակին մէջ։ Օսթվալտ, նոր միջազգայնականի մը հիմնումը կ՛երեւակայէր, եւրոպական ազգերու միջազգային կազմակերպութիւն մը, Գերմանական մականին տակ և Գերման մշակոյթով պսակուած։ Տարօրինակ միջազգային կազմակերպութիւն։

93 Գերման մտաւորականներու և համալսարա-

կաններու համբաւաւոր մանիֆէստին հրատարակութենէն վերջ- որ Գերման մշակոյթը և զինուորականութիւնը կը պանծացնէր, որ երկուքը իրարու լրացուցիչ կը դաւանէր- ոչ մէկ բողոքի ձայն, ոչ մէկ բողոքի արտայայտութիւն լսուեցաւ այդ հրէշային սինիզմին դէմ։

Հոս ու հոն քանի մը ընկերվարականներ միայն- խիստ աննշան փոքրամասնութիւն մը- հազիւ կը համարձակէին բողոքի պզտիկ ձայն մը հանել։ Ֆրանց Մէնրինկ, Գերման Սօց. Դէմօկրատիայի պատի- ·ը, Քլարա Զէթքին, Ռօզա Լիւքսէմպուրկ, երկու խիզախ մարտիկուհիներ միացած, տկար ձայն մը հազիւ ունէին բողոքելու համար Պելճիքայի ու Ֆրանսայի մէջ տեղի ունեցած վայրագութեանց ի տես։

Ու երեսփոխանական ժողովին մէջ միայն մէկ ընկերվարական երեսփոխան գտնուեցաւ՝ Լիբկնէխտ՝ որ յանձն առնելով հրացանազարկ ըլլալու վտանգը չի քուէարկեց զինուորական վարկերը։ Անոր անունը պատմութեան տարեգրութեանց մէջ պիտի կրնայ Ֆրանսական Յեղափոխութեան մարտիկներու շարքին մէջ գրուիլ։ Իր հայրը Վիլհէլմ Լիբկնէխտը բողոքեց 1870 ի Ֆրանսական դժբախտ պատերազմին դէմ. իր հօրը օրինակին հետեւեցաւ որդին, և բողոքեց այնպիսի ատեն մը երբ դէմ խօսիլ «Գերմանիա ամէն բանէ վեր» գաղափարին, ամենամեծ վտանգի մէջ իյնալ էր։

Քուէարկութեան իր ոչ— մասնակցութեան պատճառաբանութիւնը գրաւորապէս տրուած երեսփոխանական ժողովի նախագահին, մերժուեցաւ։

Ահաւասիկ այդ յայտարարութիւնը, հրատարակուած Զուիցերիական «Պէրնէր Թակվախթ» թերթին մէջ։

ՔԱՐԼ ԼԻԲԿՆԵԽՏԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

«Այսօրուայ իմ քուէս այսպէս կը բացատրեմ...

«Այս պատերազմը. — զոր պատերազմիկ ժողովուրդներէն ոչ մէկը փափաքած է —, ոչ գերման ժողովուրդին և ոչ ալ ուրիշ որևէ ժողովուրդի շահաւոր է։ Այս պատերազմը կայսրամոլութեան, համաշխարհային շուկային վրայ կապիտալիստական տիրապետութեան, պանքաներու և ճարտարարուեստի դրամագլխին կարեւոր շահաստաններու ստեղծման և քաղաքական տիրապետութեան պատերազմն է։ Այս պատերազմը, սպառազինումներու տեսակէտէն նուաճողական պատերազմ մըն է, կիսաբացարձակապետութեան խաւարին մէջ մեքենայացուած Գերման և Աւստրիական պատերազմասէր կուսակցութիւններու կոչով—։

Օրէօր աճող բանւորական շարժումը բարոյալքելու և ոչնչացնելու համար եղած պոնապարդեան ձեռնարկ մըն է։ Անձնող ամիսները յստակօրէն ցոյց տուին այդ, հակառակ կառավարութեան ճիգերուն որ կը ջանայ անխղճօրէն խաբանել ճշմարտութիւնը։

Ժողովուրդին յեղափոխական աւանդութիւնները և յոյսերը, մարդուս ազգային ատելութիւնը ուժեղացնելու կը ձգտին, Գերմաններու «Զարիզմին դէմ» օրակարգը և անգլիացիներու և՛ Ֆրանսացիներուն «Բրուսիական զինուորականութեան դէմ» խօսքը։ Գերմանիա ըլլալով Զարիզմին միջակէտը և մեր օրերու քաղաքական րէաքսիոնի ներկայացուցիչ—

թիւը, ազգերու ազատարար ըլլալու շնոր չունի։

Ռուս և Գերման ժողովուրդներուն իւրաքանչիւրին ազատագրումը, իրենց իսկ ձեռքով պիտի ըլլայ։

Այս պատերազմը Գերմանիոյ համար պաշտպանողական պատերազմ չէ։ Պատմութիւնը և փորձառութիւնը մեզ կ'արգիլեն հաւատալ այն առասպելին թէ կապիտալիստական կառավարութիւն մը իր զինուորական վարկերը պիտի գործածէ ազգային պաշտպանութեան համար,

Պէտք է պահանջել խաղաղութիւն մը որ ոչ մէկուն համար ստորնացուցիչ չըլլայ, խաղաղութիւն մը առանց նուաճումի. այս ուղղութեամբ ամէն ճիգ պէտք է ողջունել։ Պատերազմիկ երկիրներու այս ուղղութեամբ եղած ճիգերու ինքնածին և շարունակական քաջալերանքը միայն կրնայ վերջ տալ այս արիւնալի սպանդին, այդ ժողովուրդներու ամբողջական սպառումէն առաջ։

Բանւոր դասակարգին միջազգային համերաշխութեան և բոլոր ազգերու ազատութեան վրայ հիմնըւած խաղաղութիւնը միայն ապահով խաղաղութիւն մըն է։

Այս ուղղութեամբ է որ պրոլէտարիատը խաղաղութեան հասարակաց ընկերվարական գործ մը ի գլուխ հանէ, հէնց այս պատերազմի ընթացքին։

Եւ կը քուէարկեմ օգնութեան վարկերը, թէև անոնք ինծի անբաւական կը թուին, կը քուէարկեմ նաև ամէնը որ կրնայ պատերազմի դաշտին վրայ ինկած մեր եղբայրներուն, վիրաւորեալներուն և որոնց կուղեմ իմ բոլոր համակրութիւնս։ Այս մասին, ըստ իս, ոչ մէկ պահանջ չափազանց չէ։

Բողոքելով պատերազմին, իր պատասխանատուներուն և գրգռիչներուն, անոր պատճառ եղող կապիտալիստական քաղաքականութեան, առաջադր-րած կոպիտ նպատակին, կցման յատակագիծներուն, Պելճիքայի և Լիւքսէնպուրկի չէզոքութեան բռնաբարման, զինուորական տիքթաթորութեան, կառավարութեան և տիրող դասակարգին դէմ, որոնք իրենց քաղաքական պարտականութեանց մէջ թերացան, կը մերժեմ պահանջուած զինուորական վարկերը։

2 Դեկտեմբեր 1914

Ք. ԼԻԲԿՆԵԽՏ

***

Եղան Գերման մարքսիստներ ալ որոնք «Պապէն աւելի պապական», պատերազմը և Գերման յաղթանակը ընկերվարութեան առաջացման ազդակ մը նկատեցին։

Կարդացէք և դատեցէք մարքսիստ Քօնրատ Հէօնիշի սա տողերը։

«Քաղաքական նկատումները մէկդի թողլով. Գերման պրոլէտարիատի ընկերային շահերը կը պահանջեն Գերմանիոյ յաղթանակը, երեւակայեցէք թէ արեւմուտքի կամ Սիլեզիոյ ճարտարարուեստական կեդրոններու փճացումը, արշաւանքի մը պատճառաւ անհրաժեշտ եղող նախնական նիւթեր պարունակող երկրամասերու կորուստը, վաճառականութեան և նաւարկութեան տկարացումը ի՛նչ ցաւալի հետեւանքներ պիտի ունենան Գերման պրոլէտարիատի համար։ Ո՛չ, Գերման Բանուորական Կուսակցութեան համար կենսական պէտք մըն է որ Անգլիական Կապիտալիզ-

մի կողմէ Գերման վաճառականութեան և ճարտարարուեստի դէմ մղուած պատերազմը չի յաջողի։»

«Միջազգային ընկերվարութեան շահը կը պահանջէ որ Գերմանիա յաղթանակէ, որովհետեւ բոլոր երկիրներու համար շահաւոր է, յաղթանակը այն երկրին որ ամենազարգացած քափիթալիզմը եւ բանուորական ամենազօրաւոր կազմակերպութիւնը ունի (???)։ Ուրեմն ըստ մարքսիստական գաղափարներու պէտք է Գերմանիոյ յաղթանակին համար կռուինք նոյն այն անձնուիրութեամբ, որով կը կռուէինք խաղաղութեան համար։

Մարքսի՛ստ, մի՞թէ։

Մարքսիզմի անունով ճառող այս մարդը պուրժուական հոգեբանութիւն ունեցող ընկերվարական մըն է, որովհետեւ Մարքսիզմի և Կապիտալիզմի հասկացողութիւնները իրարու հետ կը շփոթէ։ Մարքսիստական տնտեսական սիստեմը ծնունդ առած ըլլալով կապիտալիստական տնտեսագէտներու ծոցէն, այսինքն կապիտալիստական զարգացման թերութիւնները և տնտեսական փոխյարաբերութիւնները ի յայտ բերող սիստեմ մը ըլլալով, յաճախ շատ դիւրին կ՚ըլլայ մակերեսային մտածողութիւն ունեցողներուն զանոնք իրարու հետ շփոթել և Հէօնիշեան մարքսիզմ մը երեւան բերել։

Ուրեմն Ընկերվարութիւնն ալ Կապիտալիզմի ընդունած միջոցները պիտի նուիրագործէ։ Մի՞թէ երկրի մը Ընկերվարութիւնն ալ Կապիտալիզմին պէս իր յաղթանակը միլիոնաւոր մարդկային էակներու կեանքին գնովը պիտի ապահովէ։ Քաղաքներ, համալսարաններ պիտի քանդէ՞, միլիարտներ պիտի փըճացնէ՞։ Ու այս ամէնը արդարանալի պիտի ըլլայ, որովհետեւ ի գործ դնողը Գերմանիան է, ճարտարար-

ուեստականապէս ամենազարգացած և ընկերվարական ամենազօրաւոր կազմակերպութիւնը ունի։ Ո՛չ, այս վերջին հաւաստիացումն ալ ճիշդ չէ, որովհետև Անգլիան, Պելճիքան, Ամերիկան, Գերմանիայէն վար չեն մնար ու թերևս այդ երկիրներու ընկերվարական կազմակերպութիւններ աւելի գործնական արդիւնաւէտ է բանուորութեան քան Գերման ընկերվաեական մեքենան։

Այսքան մեծ գնով, արիւնով ու սուրով ձեռք ձգուած ընկերվարական յաղթանակ մը պարտութենէ մը աւելի պիտի ըլլար, որովհետև նոյնիսկ պատերազմին հետևանքով քաղաքակրթութիւնը իր թափը պիտի կորսնցնէր։

Գերմանիոյ յաղթանակը Աւստրիոյ, Թուրքիոյ յաղթանակը պիտի ըլլար։ Աւստրիոյ յաղթանակը ազգերու ճնշման նուիրագործումը պիտի ըլլար, Թուրքիոյ յաղթանակը բարբարոսութեան յաղթանակը պիտի ըլլար։ Ի՞նչ պիտի պատասխանէր ասոր Մարքսիստ Հէօնիշը, իբրև Ընկերվարական, մարդկութեան յաւագոյն ապագայի հաւատացող մը։

Յանուն այդ գաղափարներուն խօսող մը՝ ինչպէս պիտի հանդուրժէր այդ ճնշումներուն, երբ ինք պայքար կը մղէր դասակարգային ճնշման դէմ։ Ճնշումը աւելի անտանելի չըլլար երբ դասակարգային ճնշման վրայ կ'աւելնայ, դարերու ընթացքին ամբարուած ազգային պատմա-անհատական գոյութեան ժառանգաբար ստացուած՝ արժանապատուութեան բռնաբարման զգացումը, երբ օտար լեզու, օտար բարքեր, օտար մտածելակերպ կը պարտադրուի քեզի։

Ընկերվարութիւնը միայն հացի խնդիր չէ, մենք կը բողոքենք Մարքսիզմի այդ այլախոխուած ըմբռման դէմ Հէօնիշ, ոչ թէ Մարքսիստ է, հապա

ներկայացուցիչը բիրտ նիւթապաշտութեան— որ կապիտալիստ դասակարգի մտաւորական դաւանանքն է։

* * *

Գերման Ընկերվարութիւնը եւ խաղաղութիւնը.– Պատերազմին չարունակութեան և. Գերման բանակներուն երևակայած փայլուն յաղթանակներուն ուշացման առաջ սկսան աչքերը բացուիլ և ընկերվարականներու մէջ բողոքի արտայայտութիւնը երթալով մեծնալ, թէև այդ չկրցաւ արգիլել որ Լիբկընեխտ չվտարուի ընկերվարական կուսակցութենէն, իր քաջարի վարմունքին համար։ Ան չէր ուզած քուէարկել զինուորական պիւտճէն՝ հետևաբար չէր հետեւած կուսակցութեան քաղաքական նոր դաւանանքին, Krigssozialismus (պատերազմական ընկերվարութիւն)։ Ասկէ զատ ան կ'ամբաստանուէր կուսակցութեան ներքին անհամաձայնութեանց մասին արտասահմանեան թերթերու լուր տուած ըլլալուն։ Անշուշտ ապագան պիտի դարմանէ եղած անիրաւութիւնը։

Ռայխսթակին մէջ բողոքի ձայներ բարձրանալ սկսան։ Փետրուար 2ին, Բրուսիական Տիէթին մէջ, ընկերվ. Հերշ պահանջած է փոփոխութիւն մը կառավարութեան արտաքին քաղաքականութեան մէջ։ Մարտ 22ին, Լէտէպուր ամբաստանած է Գերման զինուորականութիւնը ընդգրկած ըլլալուն համար՝ այն քաղաքանութիւնը որ Ալզաս-Լորէնցիները հեռացուց Գերմանիայէն։

Լէտէպուր բազմաթիւ մերկացումներ ըրած է, որոնց միջոցին ընկերվարականներ բազմիցս պոռացած են «Բարբարոսութիւն է, բարբարոսութիւն»։

Հակառակ կառավարութեան խստութեան Հը-

ռեննոսեան գաւառներուն և Սաքսոնիոյ մէջ ծայրահեղ միջոցներու կը դիմէ խափանելով ընկերվարական թերթերը և արգիլելով ընկերվարական համագումարներ՝ հաշտութեան և խաղաղութեան մասին ընկերվարականներու առաջարկները և յօդուածները կը շատնան։

Նորերս Լիբկնեխտ, Ֆրանց Մեհրինկ, Ռիւհլ, Քլարա Ցէտքին, Լիւքսէնպուրկ յեղափոխականաշունչ մանիֆէստ մը հրատարակած են, որու մէջ խաղաղութեան ինպաստ արտայայտուելու կը հրաւիրեն բանուորական մասսաները ըսելէ վերջ թէ՝ զինուց յաջողութիւնը տակաւին Գերմանիոյ կողմը ըլլալով և եղած խաղաղութեան առաջարկը Գերման ընկերվարականներու կողմէ գալով՝ Ֆրանսայի և Անգլիոյ ինչպէս նաև միւս պատերազմիկ պետութեանց ընկերվարականները կըրնան վստահ ըլլալ այդ առաջարկին անկեղծութեան վրայ։

Սակայն այդ առաջարկը ոչմէկ կերպով ընդունելութիւն գտաւ ոչ Ֆրանսայի և ոչ ալ Պելճիքայի կողմէ, որոնք դատելով Գերման ընկերվարականներու նախկին վարմունքէն, այս առաջարկը թակարդ մը կը նկատեն։

«Ցանցաւորը իր պատիժը պէտք է կրէ» ըսած է Վանտէրվէլտ Գերմանիոյ համար։ Գերման զինուորականութիւնը պէտք է ջախջախուի միանգամընդմիշտ որպէսզի աշխարհ խաղաղի։ Ինչպէ՞ս կարելի է դժբաղդ Պելճիքան խաղաղութեան հրաւիրել, երբ Քայզէրի բանակները կոխկրտեցին, թալանեցին ամբողջ երկիրը և բնակչութիւնը։ Վանտէրվէլտի այս անհաշտ ու դառնացած դիրքին առաջ Գերման ընկերվարականները վշտացած կը թուին, և Շայտէման կը

քննադատէ Վանտէրվէլտը, որ սա գեղեցիկ պատասխանը կուտայ։

«Ձեր քուէին բարոյական ոյժովը զօրացած Քայզէրին բանակները բռնաբարած են Պելճիքական չէզոքութիւնը։ Թամինի, Օվըլէի, Լավէնի մեր ժողովրդային տուները այրած են։ Մեր երեսփոխանները, գիւղական ներկայացուցիչները՝ պատանդ տարուած։ Հազարաւոր աշխատաւորներ՝ քշուած իրենց օճախներէն, պանդխտութեան ցուպը ձեռք առած են։ Մեր զինուորները, հեղձուցիչ կազերէն թունաւորուած, արիւն կը փսխեն և ահռելի տանջանքներով կը մեռնին Ֆլանտըրի հիւանդանոցներուն մէջ։ Եթէ կինս 15 օր ուշ վերադարձած ըլլա՛ր Ամերիկայէն, կորսուած պիտի ըլլար։ (*) Ինչ որ կը սիրեմ, կը տառապին։ Ի՞նչ որ կ՚ատեմ, կ՚աշխատի մեզ ընկճել։ Երբ ես համաձայն եմ անոնց հետ որոնք կը կռուին, կը տառապին և կը մեռնին այս պատերազմին մէջ, որ մեզ, Պելճիքացիներուս համար արդար պաշտպանողական մըն է, իմ դիրքս ձեզ ցաւալի կըլլայ։ Իսկ ե՞ս ինչ մտածելու եմ ձերինին մասին։»

Եզրակացութի՞ւնը։

Խաղաղութիւնը անկարելի է։ Գերման զինուորականութիւնը, անոր հետ բարբարոս Թուրքիան ջախջախուելու են, աշխարհի խաղաղութեան համար։

Ե. ՉՈՓՈՒՐԵԱՆ

(*) Տիկին Վանտէրվէլտ Լուսիթանիա ով Ամերիկայէն վերադարձած էր՝ այդ շոգենաւին վերջընթեր ճամբորդութեան ատեն, միասին բերելով Պելճիքացի գաղթականներուն ինպաստ Ամերիկայի մէջ հանգանակուած 1,5 միլիոն տոլարը։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԵՐԳ ՆՈՅԵՄԲԵՐԵԱՆ

ԽՈՐՀ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ. Ի

Բանւորութեան

Հէ՜յ, բարեւ՛ ընկերներ,
Յաղթանակի ու ցնծութեան օ՛ր է այսօր,
Մաքառումի ու պայքարի դուք հաղներգու՝
Թնդացուցիք միջոցը ձեր ձայնով աղու,
Վերածնունդի ու վերելքի տօ՛ն է այսօր։

Հէ՜յ, արեւ՛ ընկերներ,
Ձեր քրտնածոր դաակները վեր նետեցէք...
Ճակատաբաց գիտակցութեան օ՛ր է այսօր,
Հպարտօրէն ձեր անցեալին աչք ձըգեցէք,
Աշխատանքի- եղբայրութեան տօ՛ն է այսօր։

Հէ՜յ, քաջարի՛ ընկերներ,
Հաշուետուի, հաշուեառի օ՜ր է այսօր...
Լուսացնցուղ կարմիր ուղին զօրացուցէք.
Ապագայ նոր յաղթանակով գրահուեցէք,
Ձեր քաջութեան արդիւնքի օր՝ տօ՛ն է այսօր։

Հէ՜յ, դուք հողի՛ ընկերներ,
Պնդեցէք ձեր մըկանները՝ խրոխտագին...
Ու բազուկնիդ՝ յաջողութեան մեծկակ նըշան—
Ժի՛ր խրեցէք խորխորատը՝ պորտը հողին
Եւ դարձուցէք փայն արգասաւոր ցորեան հնձան։

Հէ՜յ, սեւաշխա՛տ բանւորներ,
Այլաշխարհի բանւորներուն հետ միացէք...
Յաղթանակի օր է այսօր ,տօն ցնծութեան,

Արդիւնաբեր աշխատանքէն՝ հպարտացէք
Ու երգեցէք ցնծուն՝ տօնը Նոյեմբերեան։

* * *

Հինը՝ փոշոտ, խոցոտ՝ տուինք քամուն
Ու մեր կարմիր արեան գընով կերտեցինք նոր
Կենցաղ ու կեանք Հայաշխարհի բանուորներուն...

Ու կը քալենք խիզախօրէն դէպի արփին
Խորհրդային — Արեւին պէս վառ ու բոսոր,
Ուր ո՛լ չկայ տիրող՝ զազիր պուրժուազին։

Հէ՜յ, բարեւ՛ ընկերներ,
Տօ՛ն է այսօր յաղթանակի ու ցնծութեան...
Հէ՜յ, Արեւի՛ ընկերներ,
Օ՛ր է այսօր հաշուէտուի ու պայքարի...
Հէ՜յ, սեւաշխատ բանուորներ,
Երգեցէք մի՛շտ խիզախօրէն, ձեր օրն փառքի...
Բարեւ՛, հէ՜յ տառապողներ,
Ձե՛ր տօնն է այս Մե՛ծ Հոկտեմբեր-Նոյեմբերեան...։

29 Նոյեմբեր 1935
Մարսէյլ

ՑԻՄԷՆ-ՑՈՒՐԱՆ

ԱՆԸՆԿՃԵԼԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐ

Գաղափարին, աննիւթական Տաճարն, ա՜հ.
Որուն անհուն կամարները կը կանգնին.
Զոհողութեան սիւներու պէս արիւնէ.
Ուր մեր ուխտին անշէջ ջահերն յար կ'այրին,
— Փոթորիկը անոր ճակտին թող զարնէ,
Թող գայն քանդել, պղծել ճգնի թշնամին,
Ի՜նչ փոյթ... բոլոր ոգորումներն այդ դժնէ.
Վա՜տ, նենգաւոր պիտի անոր դէմ փշրին...։
Տաճարն է սուրբ անընկճելի։
Ազատարար սերունդներու մայրն է ան,
Մայր որ ծնաւ մեր հերոսներն անցեալին.
Անսպա՛ռ մայր, որուն կողերն կը հեւան,
Կը գալարուին, երկունքներով ահագին...
— Թող վիժածներն իր արգանդէն սրբազան,
Դաւեն իր դէմ և սպառնան իր կեանքին.
Խորթացածներն, թող իր լանջքին մայրական
Զարնեն, մխեն պիղծ դաշոյներն եղեռնի,
Ինչպէս կ'ընեն բորենածին Թալաթի
Ձեռքերն սեղմող դաշնակները վատանուն։
Ի՜նչ փոյթ... բոլոր այդ ոճիրներն մայրասպան,
Պիտի իր սուրբ արիւնին մէջ հալին։
Մայրն է տիտան անընկճելին։

Այդ Տաճարին ու այդ մօրը պէս ես դուն,
Ո՜վ Հնչակեան արիւնակերտ կուռ մարմին.
Որ միշտ եղար հայուն հսկող Աչքը արթուն.
Ու հայ կռուի հերոսներու հովանին...։

Այդ Տաճարին ու այդ մօրը պէս ես դուն։
— Թող քու ճակտիդ փոթորիկներ գան բաղխին,
Ամէն կողմէ թող քեզ պատեն դաւ, դաշոյն...
Ի՛նչ փոյթ... Դուն մեծ գեղեցկութիւնն ես անգին.
Քեզ պղծելու զօ՛ւր է հնարքը վատերուն,
Զարիք, եղեռն քու նայուածքէդ կը փլին.
Դուն ես Հնչակն Անընկճելին։

Գ. ՆԱՃԱՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ԼԱՑԱՒ

ԸՆԿ. ՍԱՊԱՀԻՆ

Ցաւերժութեան ցից բարձունքին երբ քեզ տեսայ
Դողաց սիրտըս ու սառեցաւ արիւնըս ալ,
Հո՛ն, կ'ուզէիր միջոցին հետ մտերմանալ։
Եւ ցեղիդ հուսկ ռահորդն ըլլալ, առասպելի վեհ հսկա՛յ՝
Արտասուեցի, լացի կ'ըսեմ, կարծելով թէ արցունքս էր որ

Պիտ ամոքէր, մօտեցընէր գլխ կատարին։
Պիտի լուծէր, ու ընկլուզէր անուր Թախծոտ Սեւ Տարին

Եւ անէծքի պէս պիտ իյնար, այտերէս վար վիրաւոր։
Վայր մ'է այնտեղ, հերոսացած մեծ մարդերու յատուկ վայր,
Ուր կ'ապրիս դուն ընկերներով, ցանքէդ հասկ մ'իսկ քեզ չ'առած
Ո՛ր, ցանեցիր, թողիր, գացիր. զոհողութիւնդ դարձաւ ատած.

Ու դուն գացիր անմահներու լոյսէ վերելքին. քեզ հո՛ն տեսայ։

Ուստի Սապա՛հ, կը սիրեմ քեզ և կուզեմ որ
Անցեալէն ինձ ներարկուած կսկիծները յար անհետին
Եւ քեզ յիշեմ, ու քեզ երգեմ մինչև շունչը իմ յետին,
Մինչև ցամքի ուրախութեան արտասուքն ալ բոլոր։

ՆԻՐՎԱՆԱՅ

ԱՀԱԶԱՆԳԸ

Օ՛, լսեցէք որոտումը ահեղագոռ...
Որ օդին մէջ տարածումով ալիքներու նման վէտ վէտ,
Մարդկային խո՜ւլ ականջներուն կը խուժէ՜....
Օ՛, լսեցէք սղերերգը, անմեղներու ջարդերուն
Եւ ո՛ւշ դրէք թնդիւններո՛ւն. որ կը հնչէ անդադար,
Ցեղին արեան տօնը կ'երգէ...
Ու կը հոսի՜ն. քաղաքներու նկուղներէն, կարմի՜ր, կարմիր արիւններ.

Մանուկներու, և՛ ծերերու և՛ կոյսերու թարմագեղ...
Դիակոյտեր կը բարձրանան տանիքներու մրցակից...
Որոնց մեղքը կիսահոգի բի՛ւր խեղճերուն..։
Ծգնաժամի հոնդիւնը, Ահազանգին կը միանայ
Օ՛ ի՛նչ ձայներ սրտակեղէք...
Մտիկ ըրէք արիւններու սառած գետին դանդաղօրէն սա հեղուն...

Որոնք իրար միանալով մահամերձին հանգիստ քո՛ւնը կը խռովեն։

Բայց ինչո՞ւ դեռ ահազանգը կ'որոտայ,

Քանի լռած են ձայները սրտասարսուռ,
Եւ չաչիւնը բարբարոսին արիւնաներկ սուրերուն...։
Չէ՞ որ այլեւս արիւնները անմեղներուն դադարեցան
հոսելէն,

Ըսէք ինչո՞ւ. դեռ կը հնչէ ահազանգը։
Օ՛ չըհնչէ՛, թող չը՛ հնչէ սեւ լուրը
Զ՚խռովէ լուռ քնացող մարմինները,
Որոնց անմեղ հոգիները հանդարտօրէն եթերին մէջ
ահաւասիկ կը սաւառնին...

Պէտք չէ մեզի լալկան սուգը, լացն ու կոծը,
Պէտք չէ նաեւ ահազանգը, որ օգնութիւն, ազատու-
թիւն օտարներէն կը հայցէ։
Ոտքի ելլե՛նք փշրենք, շղթան, անարգ շղթան գե-
րութեան,

Որ չհնչէ ահազանգը սեւալուր,
Հոգիներո՛ւ խռովեալ...
Ահազանգը, ձեզի կ'ըսեմ, ահազանգը կարմիր ջարդի,
թող չհնչէ, չհնչէ։

ՏԻՐԱՆ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

1921 Ատանա

ԹՈՎՉԱՆՔ

Երէկ իրիկուն,
Ես տեսայ՝ երազիս մէջ,
(Թախիծ ու Վախ, Մղձաւանջ),
Ցուրտ հով մը կար,
Լուրթ երկինքն էր քօղարկուած։
Ամէն ուրեք,
Սոսկում, ցասում համատարած՝
Մարդ էակի վտիտ սիրտն էր
Ահ ու դողով համակած։

Ծարան. չարան,
Կարմիր կրծկալ հագած տղերք դպրոցի,
Կուգային, կանցնէին՝
Կը մտնէին անվարան,
— Մութ ու խոնաւ —
Քարայրները դրացի։
Մերթ պայթիւն մը կը լսէի հրացանի,
Կը կրակար գնդացիրն ալ մերթ ընդ մերթ
Թնդանօթի որոտն էր
Մթնոլորտը գրաւեր։

Ամբոխն անզէն,
Մէկ փողոցէն մէկալը՝
Կը վազվըզէր,
Ու խուժանը՛
Անարգելուած
Կը կոխկրտէր մէկզմէկ։
Ծեղջակոյտներ գիակի,
Գոլորշիներ արիւնի
Եւ արցունքի հովիտներ
Խելակորոյս մարդկութեան
— Քաղցած, տկլոր —
Ո՛հ անուղղըն էր դարձեր.
Կ'ուտէր, չնչէր անյագաբար,
Իր եղկելի գոյութեան,
Թափ տար կրկին,
Կը հալածուէր՝
Դէպի անդունդն անծանօթ։

Այս զահանդած ու չփոթ
Ժխորներուն ընդմէջէն,
Կը բարձրանար ձայն մ՚հնչեղ.—
«Սիբրիան՝ Սիբրիացիներուն։»
«Լիբանանը՝ Լիբանանցիներուն,»
«Հայաստանը՝ Հայերուն։»

— Որ թնդայ —

Երէկ իրիկուն՝
Գալարումներ ունեցայ,
Վիշտն ու խռովքն անհարկու
Հալածեցին իմ ըղձանքներս ծիրանի,
Դէպի երկիրն հայրենի։
Ցնցուեցայ ու տեսայ,
Թէ քառորդ դար մը ամբողջ,
Տաղտուկին հետ մտերիմ
Ես մեծցեր եմ և ուռճացեր,
Անհանդուրժ եմ․․․ կ'ուզեմ
Ըլլալ այլեւս անկաշկանդ,
Կ'ուզեմ փշրել ժանգոտ շղթան,
Կ'ուզեմ պարզել կարմիր դրօշն Հնչակեան,
Արեւելքէն մինչ Արեւմուտք
Եւ Հիւսիւսէն մինչ Հարաւ։
Ամէն ուրեք կ'ուզեմ լսել ձայնն անուշ
«Ազատութեան»
«Եղբայրութեան»
«Հաւասարութեան»
Կ'ուզեմ որ Վիշտն անհետի,
Կ'ուզեմ որ Խինդն արծարծի,
Հէգ մարդկութեան մէջ խորքին
Որպէս խարոյկ, որպէս գեհեն դժողքին,
Ու այն ատեն- վստահ եմ,
Ռազմի շեփորն անհարկու
Պիտի դադրի
Ու անոր տեղ պիտ թնդայ,
Եղբայրութեան,
Հաւասարութեան
Ազատութեան Հնչեակը։

Պէյրութ 1935 Վ․Տ․

ԱՐԵՒԱՄՈՒՏ

Արեւը՝ կարմիր սափոր
Բերանը վար ու բաց
Սափորի պէս կըլոր
Բայց կանթերը կոտրած։
Արեւը՝ կարմիր սափոր
Ցուշիկ կը դատարկի
Ու հորիզոնն հեռաւոր
Կ'ընէ բոց ու ոսկի։

Արեւը կարմիր սափոր
Ցուշիկ կը սուզի վար
Տակաւ աւելի խոր
Ծովուն գիրկը պայծառ։
Արեւը կարմիր սափոր
Նիւթը՝ ոսկի, ո՛չ կաւ․
Արեւը՝ բոց ու կըլոր
Ջուրին խորը ինկաւ։

1923 «Հ․ Կոչնակ» ՎԱՐՇԱՄ Զ․ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

ՄԱՍԻՍԸ ԿԱՅ, ԿԸ ՄՆԱՅ

ՎԵՐՈՆԴԵԱՆ ՄԱՍԻՍ-ին

Ժա՛յռ տեւական, դարաւոր Մասի՛ս, դու քուրմ Հա-
յութեան,
Որ կը մընաս աներեր՝ Արարատեան դաշտին մէջ,
Խորհրդանիշ արփաշեղ՝ հայ ստուերոտ պատմութեան՝
Դո՜ւ դարերու խորքէն մինչ կը ժպտիս մեր վէրքին
դէմ։

Դարե՜ր եկան ու գացին փայլկեաններու, օրի պէս,
Ու դարերու ընդմէջէն՝ ցեղեր- որպէս ովասիս՝
Իրենց աչքերն յառեցին քեզ՝ դառնալու տիրատես,
Բայց մընացիր դո՜ւ ցըմիշտ անվախ խորհո՛ւրդն հէգ
ցեղիս։

Ցեղիս՝ որ մութ ու ծըմակ, կածանուտ խե՜լ ճամբաներ
Քալեց՝ վիշտը իր շալկին, ապրելու տենչ մը սըրտին.
Մինչ նուաճել ձգտողներն տուին անոր խոր վէրքեր,
Բայց ան մընաց մի՛նչ քուկըդ, դուն ալ կո՛ւռքն իր
հաւատքին,

Դարերուն հետ շատ ցեղեր, Քեզ տիրելու ցանկացող,
Փոխեցան շատ կանուխ, ինկան գիրկը պատմութեան,
Ու բռնակալ ժանտ դէմքեր, որ ցեղս ըրին սըրախող՝
Սուրբերուն հետ մաշեցան... մինչ դուն կա՛ս, ե՛ս,
յաւիտեա՜ն։

Յաւիտենի պատմութիւնն կը կրկնուի չուրջը քու...
Հիներն գացին ու նորերն հա՛ կ'ընձիւղին տեղն անոնց,

Որոնք իրենց աչքերը յառած ճակտիդ՝ լուսատու,
Քեզնէ կ'առնեն ապրելու և տեւելու՝ կեանքի բոց...։

Այրարատեան դաշտին մէջ, յաւիտենի՛ լերկ պահակ,
Դու կը մընաս աներեր, խորհրդանիշ հուր ցեղիս...
Ու Քու փէշիդ տակ ահա՛ Խորհրդային Հայաստանն

Կ'արձանագրէ նորանոր նուաճումներ՝ յաղթանա՜կ.
Իսկ դու՝ բացեղ երգերու մէջէն ցըմիշտ կը ժըպտիս՝
Աստղիկային ժըպիտով, ցեղիս հոգւոյն ճի՛նգ նըման...

Որ պայքարէն՝ յաղթողի հպարտութեամբ դուրս կու-
գայ.
Եւ ուր ծիծաղ, կեանք ու խինդ Կարմիր երգով կը
ծըփայ...
Աշխարհն ամբողջ թէ փոխուի, Ա՛ն-Մասիսը կը մը-
նայ...։

8 Յունվար 1936
Մարսէյլ

ՅԻՄԷՆ-ՅՈՒՐԱՆ

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ

Պարտէզ հրաշքի, երանաւէտ առաւօտ
Ո՛վ մանկութիւն քեզ կ'երազեմ այս գիշեր
Հով մը թեթև, ո՜ր ափերէն, չեմ յիշեր,
Ինձ կը բերէ շունչն օրերուդ բուրումնոտ։

. . . .

Քեզ կը պահեմ միշտ հոգւոյս մէջ կենդանի,
— Իբրեւ ոսկի երիզն ամպոտ օրերուն—
Փառք կուտամ որ, թէ՛ հասուն եմ, թէ թերուս,
Հոգւով մանուկ ապրողներուն երանի...։

ՅԱԿՈԲ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՔԵՐԹՈ՛Ղ...

Նուահաս Օր. ՆՈՒԱՐԴ Կիլիկուհիին

Մոտ մի՛ գար քերթո՛ղ, կեանքի աղբիւրին
Սիրտըդ քարացած արձան կը դառնայ...
Հոն վի՛շտն է անյուր, վի՛շտն անհնարին.
Կոտրէ՛ սափորդ ու պարապ գնա՛...

Աշխարհ կոպիտ է, քանդող ոյժ-հեղեղ
Բաղդախաղ մը, ուր վատը կը ցնծայ...
Հոն որսն իր կ'որսայ սոսկ ճարպիկ աղեղ
Տո՛ր քու սիրտդ անգին՝ Անգութին ընծայ...

Աւերակին մէջ մենք, բո՛ւ ենք հէգ քերթո՛ղ
Մարդ կ'ատէ՛, կ'ատէ՛ նմանին ծնունդ...
Մահուան չափո՞րն ենք թէ յոյսի կոթող
Մեզ համար Արփին Անդո՛ւնդ է, Անդո՛ւնդ...

Մեր ճակտի գիրն է, ան լեցուի՛ պիտի
Դարերու անվերջ զոհերով մարտիկ
Մինչեւ որ Հինին դիակը փտտի՛...
Մինչեւ հասկնան Քերթողը՝ Մարդիկ...։

1919 Դեկտ. 28
Ատանա

ԱՐԱՄ-ԱՍՊԵՏ

ԸՆԿ. Ս. ՇԱՀԷՆ

ՑԵՂԻԴ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԸՆԿ. Ս. ՇԱՀԷՆԻՆ

Սա տաժանոտ վերելքին, ինկած ցեղ մը միայնակ
Տարիներով, դարերով— մագլցած է անընդհատ,
Ուսին վրայ ծանր բեռը լեցուն արիւն արցունքով
Կը մագլցի՜ դեռ այդ ցից վերելքէն որ չի հատնիր։

Այդ բեռան տակ մերթ ընդ մերթ ընկրկումներ կ'ունենայ,
Կարմիր կտրած աչքերէն յուսահատի նայուածքներ
Կ'ուղղէ դէպի կատարն ուր արդէն հասած կը կարծէ,
Սակայն աւա՜ղ հեգ ճամբորդ, է պատրանքի ենթակայ։

Նոր թափով մը կը կանգնի, ա՜խ նոյն վերելքն նոյն ճամբան,
Ոտքերուն տակ փուշ, տատասկ խոչընդոտներ անհատնում,
Ուսին բեռը անգամ մ'ևս. կը շալակէ, կը թոթուէ
Մագլցումի կ'սկսի դէպի կատարն որ վերն է.

Կը մագլցի, վե՛ր, միշտ, վե՛ր, ոչ մի բողոք ձայնին մէջ,
Կը բարձրանայ քայլ առ քայլ դէպի իր վեհ նպատակ։
Ետին թողած անդունդը թշնամին իր գոյութեան,
Կը բարձրանայ հաւատքով ազատութեան կատարէն։

Քիչ մը ևս հեգ ճամբորդ, կտոր մ'ևս համբերանք,
Մօտ է կատարն վերելքին որուն համար մինակդ
Զարչարուեցար, խաչուեցար երկար դարեր չարունակ,
Մի՛, մի՛, թողուր ուսիդ բեռն որ Յարութիւնն է ցեղիդ։

1930 Ատանա

ՊԵՏՐՈՍ Տ, ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԳԻՒՂԻ ՏԱՂԵՐ

Ես կը սիրեմ գիւղը դեռ
Մեր գիւղին պէս գիւղ չկար
Մեր հիւղին պէս հիւղ չկար
Բարի, անոյշ, հի՜ն օրեր։

Հացը դաշտէն կ'ուտէինք
Ջուրը արուակէն կ'ըմպէի
Գիւղը ի՞նչպէս չսիրեմ։

Ես կը սիրեմ գիւղը դեռ
Մեր քունին պէս քուն չկար
Մեր երգին պէս երգ չկար
Բարի՛, անոյշ, հի՜ն, օրեր

Լուսնին տակ տաղ կանչեր եմ.
Դէզերուն քով ննջեր եմ,
Գիւղը ինչպէ՞ս չսիրեմ։

. . . .

Ես կը սիրեմ գիւղը դեռ
Քաղքին ինչքերն քաղաքին
Կարօտ եմ մեր գիւղակին
Բարի, անոյշ, հի՜ն օրեր

Գեղջուկ մայրիկ ունէի
Պզտիկ քոյրիկ ունէի
Արդ քաղքին մէջ կորեր եմ.
Գիւղը ինչպէ՞ս չը սիրեմ.

Վ. Գ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

1923 «Հ. Կոչնակ»

ՆՄՈՅՇՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԳՐՈՂՆԵՐԷ

ՔԱՂՈՒԱԾ «ՎԵՐԵԼՔ»ԷՆ

Ե. ՉԱՐԵՆՑ

ԳԱԼԻՔԻ ՈՐՄՆԱԴԻՐՆԵՐԸ

. . . Անտառների նման հոծ ու խիտ
Ովկիանի յախուռն ալիքների նման։
Գրոհելով մի նոր, մի կամքաւոր ուղի
Որ պայքարի բոցում ամրանում է հիմա,
Ընդդէմ քամուն, հողմին, ընդդէմ հազար տարի
Այս ափերին խափող մակընթացութեան։
23 Յուլիս 1933

ԱՆՆՄԽԱՐՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Գ. ՍԱՐԵԱՆ

Եղել է երկիր մի
Արիւնոտ քարերով
Աչքը արցունքով լի
Սիրտը արիւնի ծով...
1932

Աճում է երկիր մի
Որ աչքերով լուսէ
Հոգիներում հիմի
Բիւր երգեր կը հիւսէ։

ՄԱՐՏԱԿԱՆ

Գ. ՄԱՀԱՐԻ

. . . Կը բարձրանանք մենք
Ձեզի հետ մէկտեղ
Գրիչները մեր
Սրած սուին
1935

Կը խփենք ձեզ հետ
Թշնամուն նենգ
Կը հասնինք անեղ
Վերջին կռիւին...։

ԵՐԳ ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ

ԱԼԱԶԱՆ

Նրանք սակայ նանհանջ. Նրանք սակայն աննկուն
Գրոհ տուին ու կռիւ, առան պարիսպ ու բերդեր,
Այս ծերացած ափերում, ուր Զանգուն էր մորմոքում
Ուր անցեալը մնաց լուռ, ուր Մասիսն է ապրում դեռ
Նրանք առան թումբ առ թումբ, Նրանք առան քար
առ քար...

ՈՂՋՈՅՆ ՀԵՐՈՍԱԿԻՆ

ՍԻՐԱՆ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆ

Վառ տենչերս գոհարափայլ գագաթից
Ողջոյն, ողջոյն, պայքարատենչ իմ երկիր,
Ձօնիմ ուրիշ սէր առաւել թանկագին,
Քան հրավառ տենչերը բորբ իմ սրտի։

Պաքու

ՄԱՅՐԸ

ԱՂԱՒՆԻ

— Ո՞վ է, ասացի, էգ տղէն կտրիճ,
Քո ի՞նչն է մայրիկ, և ո՞ւր է հիմա...
— Է՜հ, նրա նանի արեւը կտրի,
Մենիկ տղէս է, կորած անգիւման...
Թողեց տուն ու տեղ և ջահել խիղճն
Ու կռուի գնաց դաշնակի վրան...։

Ե Ր Ե Ւ Ա Ն

. . . . :

Հայաստանի Մայրաքաղաքն է Երեւան
Վրան կարմիր կարմիր գիծեր կ'երեւան։

Ց. ԹՈՒԹԼԵԱՆ

. . . .

ՋՕՆ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻՆ

ՍԻԵՏԻԲ ԹԱՐԵԱՆ

Ո՜, դու հասել ես վճիտ պարզութեան
Որին ձգտում են պոէտներ բազում
Եւ քո երգերում ջինջ ու գեղջկական
Շողում է լուսու երկինքը լազուր։

ՍԱՅԼԻՈՐ ՏՂԱ

ԳՈՒՐԳԷՆ ԹՈՐԵԱՆ

Փոքրիկ տղա, սայլւոր տղա
Կարմրաթուշ պայծառ տղա,
Տեսայ ես քեզ գիւղի ճամբին
Գիւղի ճամբին, լճի ափին
Փոքրիկ տղայ, սայլւոր տղա,
Արեւի պէս պայծառ տղա։

ԴԵՐԱՍԱՆ ԱԲԷԼԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԷՆ

. . . Ասացէք նրանց (Ամերիկահայ դերասան ընկերներին) որ ամօթ է ողորմելի գոյութեան քարշ տալ օտար երկիրներում, թող գան և լծուին հայրենիքի աշխատանքին։.....

ՓԱՆՈՍ ԹԷՐԼԷՄԷԶԵԱՆ

Ի՜նչ ցցուն գեղեցկութիւն,
Ի՜նչ ստեղծագործ կարողութիւն.

ԵՐԳ ՍԵՒԱՆԻ

ՎԱՐԴԵՆԻԿ ԱԶԱՏԵԱՆ

Ու քո ծփացող ալիքները սուրբ
Շուշան փրփուրով

Որքա՜ն ժպիտ են քաղել չուրթերից
Ջահել ու դիւթիչ...
Քանի քանի սիրտ յուզել են թաքուն
Իմ սրտի նման...։
Իմ սրտի նման դինով ու խնդուն
Ու արեգական...

ԱՂՋԿԱ ԵՐԳԸ

ՀՌԻՓՍԻՄԷ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Ինչպէ՜ս ես ծաղկել, երկիր իմ ջահել
Ինչպէ՜ս քո մասին, այսօր չը երգել։
Արեւն է թառել ճղներից դալար
Ոսկի է փռել ճամբերքից ճանանչ։
Նոր հիւթ է ծծում ամէն մի լալա
Ոսկի է հնչում ամէն մի կարկաչ։

ՄԻԱՍՆԻԿԵԱՆԻ ԱՐՁԱՆԻ ԱՌԱՋ

ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Ինչ կայ ասել բախտաւոր
Քան այս քարը ցուրտ ու հին
Որ գրկում է հրախոր
Կերպարանք ու ջինջ հոգին։

ԱՂԱՒՆԻ ԵԿԷՆԵԱՆ

Երէկի անոք ու անպաշտպան ժողովուրդը յանկարծ կը տեսնենք զգեստաւորուած համաշխարհային առաջին կարգի իշխանութեամբ մը զօրութեամբ ու փառքով։

Նիւ-Եորք

(Դերասան) ԱՆԴՐԱՆԻԿ

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

— Շաբաթը անգամ մը ամերիկեան շոյերը կ'երթամ. այս անգամ ալ Անդրանիկի խումբին երթամ, ըսի, յիսուն սէնթ է եղածը, գիտե՞ս քեզ քաջալերելու համար եկայ։

Ահա մեր վայելածը... գեղարուեստ չկայ, այլ մուրացկանութիւն, մի փոքր աւելի քաղաքավարի դիմակի տակ։

Նիւ-Եորք

ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

ԲԺՇ. Վ. ՄԱԿԱՐԵԱՆ

Երէկը հարուստ էր երկպառակութիւններով, արիւնով։ Կեանքը՝ քանդուում էր իր բոլոր ձեւերուն մէջ.....

Բայց 1920 Նոյեմ. 29ի փառահեղ օրէն ի վեր փոխուած է մեր ուղին և այսօր իմաստութիւնը, համագործակցութիւնը, իրաւունքն ու արդարութիւնը կ'իշխեն մեր երկրի ամենահեռաւոր անկիւններն անգամ։

Շիքակօ Իլլ.

ՍԷԹ ԱՒՍԷՆԵԱՆ

. . . Ցանձինս խաղաղութեան, տեղական ինքնավարութեան և ուրիշ ստարող պայմաններու մեր ընդունակ ժողովուրդի դարերով կաշկանդուած միտքն ու ձեռքերը արտադրած են պանծալի արժէքներ տնտեսական, մշակոյթային և ընկերային մարզերու մէջ։

Քոլումպիա Համալսարան
Նիւ-Եորք

ՓՐՈՖ. ԳԱՊԱԳՃԵԱՆ

Խորհրդային երկիրներու մէջ ուր չահագործում չկայ, գիտնականը կ'ստանայ ամէն քաջալերութիւն՝ իր աշխատանքները յաջողապէս յառաջ տանելու։ Հետեւաբար գիտութիւնը կը յառաջդիմէ հսկայաքայլ և ընդհանուր ժողովուրդն է, որ կ'օգտուի անոր աշխատանքէն։

Փենսիլվանիա Համալսարան
Ֆիլատելֆիա

Հատուածներ "ԱՆՀԱՍ ԲԱՐՁՈՒՆՔ" էն

Կ. ՍԻՏԱԼ

. . . .

Այդ գիւղը ունէր երկու ժողովուրդ
Մէկը Հայ, գեղջուկն՝ միւսն անբախտ Քիւրտ.
Երկուքն ալ տեսած զրկանք անյատակ
Վայրագ տէրերու բիրտ կրունկին տակ։

. . . .

Վէճը դադրեցաւ, ծերին խորոված
Կարագ, մեղր ու սեր, և թարմ, լաւաշ հաց։
Ճառեր խօսուեցան, իղձեր խանդավառ,
Հայոց աշխարհի փրկութեան համար։

Իսկ բարի հովիւն այժմէն կը տեսնէր
Վաղուայ արիւնոտ, անմիտ կռիւներ
Թշուառ հայն եղած սոված քրդի դէմ
Դիակ և մոխիր և արցունք ու քէն...։

ԼՈՒԹՎԻ ՄԻՆԱՍ

ԳՐՈՀ

. . . .
Եկեր ենք մենք, ամէն հանքէ, ծըխնելոյզէ,
Ամէն գործիք մեր ձեռքին մէջ հըրագէն է։
Մեր բոլորին կուրծքը խըրո՛մ, բե՛րդ անառիկ,
Եկեր ենք հոս, մենք որպէս տէր- հացի մարտիկ.
Ու կը բաղխենք ձեր ճակատին, ձեր օրէնքին.
Անակընկալ կայծակի մը նըման ուժգին։
. . . .

Քաղցածներ ենք, թէ բացակայ, թէ ներկայ.
Մեր աչքերուն ապըստամբող աշխարհ մը կայ։
Պիտի կռուինք, անօրինակ, հզօրակամ,
Յաղթանակը մեր վճիռն է ալ այս անգամ։

ՀԱՆԴԷՍ ՎԵՐԱՓՈԽՄԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԵՐԹՈՂՆԵՐՈՒՆ

Ծըռւած հին հայն է,
Որ դեռ կը ձայնէ,
— Ապրի՛ք, չէ՛ն մնաք, աղքատաց համար...։
. . . .

— Կաթիլ մը արցունք յանուն գաղթական որդիք,
սովելոց...։

* * *

Այլ և կայ նորը,
Հաւատքով խորը,
Թիկունքն՝ երկնաբերձ Մասիսին յետած, ոսկոր առ ոսկոր

Իբրեւ աննահանջ
Մշակ բարձրականջ,
— Թքնեմ մուրացկան եղբօր պնակի.- կենցաղը մեր նոր

Արդար վաստակի,
Մուրհակն ոսկի։

ԱԼ. ՆՇԱՆՃԵԱՆ

ՆՈՐ ՀԷՔԵԱԹ

ՀՐԱՀԱՏ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Այժմ մուրճի ու մանգաղի
Հարուածների տակ յուռթի
Ասում են որ, նոր կենցաղի
Լոյս բերկրութիւն կը յորդի...։

Այդ նոր կեանք հուր տենչովն է,
Որ այրում է մեր հոգին...
Նոր արեւի վառ շունչովն է,
Որ թափ կըտանք մեր երգին։

ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ց. ԳՈՒՑՈՒՄՃԵԱՆ

Տրտմութեան վիրապ
Ցաւ ու մղձաւանջ
Արիւն ու արատ
Իմ հին Հայաստան,
Որքան են փոխուեր
Գարնան օրերով
Ալվան շողերով
Ծիածան գօտի
Ես կապեր մէջքիդ
Ով իմ յաղթական
Սարի հայաստան։

Բայց նոր օրերու
Դուն վսեմ թռիչք
Մեծ խորհուրդներու
Լուսաթիռ խոյանք
Կարմիր հայաստան
Ոսկեվարս հերոս
Զմրուխտեան արեւ,
Իմ անոյշ երկիր
Համակ խնդութիւն
Ու երգ են դարձեր
Երգի հայաստան
Բերքի հայաստան։

*
* *

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ս. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Գեղահրաշ կոմմունիզմի
Էն կենսատու շունչով անող
Ցեղափոխուած բանուորներէդ
Արգասիքն են, 'վառ Հայաստան։

Քո գազազած թշնամիներդ
Որքան կ'ուզեն թող որ ոռնան
Ինչո՞ւ չասեմ նրանք շուտով
Ամօթահար ծունկի կուգան։

Այսպէս կ'երգեմ զովքդ հզօր
Խորհրդային իմ հայաստան.
Քո կայծակի վազքը հզօր,
Բանուոր, ռէնչպէր, ճան հայաստան։

ՆՈՅԵՄԲԵՐԸ

ՆՈՒԱՐԴ ԿԷՕՐԿԻԶԵԱՆ

ՆՈՅԵՄԲԵՐԸ —

Խաղաղութեան զինակիր
Լոյս են և սէր մեր ուղիներ
Ամէն ազգի անխտիր

ՆՈՅԵՄԲԵՐԸ —

Ոսկի, ոսկի լիութիւն
Երգ են ահա մեր ձայները,
Ծափ ու ծիծաղ ցնծութիւն։

Ողջոյն քեզի նոյեմբեր,
Մեռնող հայու Ցարութիւն
Կռուող հայու Ցաղթութիւն։

ՆՈՐ ԵՐԳԸ

Մ. ԲԱԶԷԵԱՆ

Երգեր ինծի զուարթ երգեր,
Հայ բանուորի և իր բազկի,

Նոր արեւն է արդէն ծագեր,
Արեւն կարմիր արշալոյսի...։
Ինձ մի երգեր «մեր» հին փառքեր,
Մեր հին փառքեր, մեր հին կարգեր.

Անցան անունք... մինչ նոր ուղին
Մեր նոր կարգին, մեր նոր փառքին
Մեր նոր երգի խռոխտ կանչին —
Կը տարածուի Թափով ուժգին։

ՀԱՅԵՐՈՒՍ ԹՈՒՔԸ

Դուն խելօք հաշւով վաճառական ես,
Միւլք փող ու ապրանք կասին չատ ունես
Բայց թէ փողէդ չահ չունի Հայաստան՝
Թքել ենք քու ալ, փողիդ ալ վրան։

Բաջ ես լսել ենք, ինքդ մեծաւոր,
Անուն յաղթողի ունիս փառաւոր,
Բայց թէ Թըրէդ չահ չունի Հայաստան՝
Թըքել ենք քո ալ Թըրիդ ալ վրան։

Ի վերուստ քանքար քեզի տուած է,
Հեղինակ անունդ աշխարհ փռուած է,
Բայց թէ գրչէդ չահ չունի Հայաստան՝
Թըքել ենք քո՛ ալ գրչիդ ալ վրան։

ԳԱՄԱՌ ՔԱԹԻՊԱ

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՅՈՒՇԵՐ
ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԴԱՍԵՐ

ԻՄ ԱՅՑԸ

ՍԱՊԱՀ-ՄՈՒՐԱՏ-ԱՉԸՐԳՊԱՇԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆԻՆ

Սապա՛հ, Մուրա՛տ, Աչըրգպաշ...

Ի՜նչ մեծ դէմքեր և ի՜նչ նուիրական անուններ Հնչակեան կուսակցութեան ընտրանի լիդէրների փառահեղ բանակում։ Արեամբ ոսկեզօծուած Հնչակեան կուսակցութեան չքնա՛ղ և սրբազա՛ն մի երրորդութիւն։

Նման, այսպէս ասած, մի եռապետութիւն մեր կուսակցութիւնը չէր ունեցել բնաւ։ Այդ եռապետութեան ԿԵԴՐՈՆԸ մեզանում՝ կուսակցական վերանորոգման, փայլուն վերելքի, ուղղափառ Հնչակեանութեան գաղափարական նուաճման յուսատու մի կեդրոն էր, գործի գլուխ անցած ամենաճգնաժամային և կուսակցական սաստիկ փլուզումի անմխիթար օրերին՝ 1905 թուի Հնչակեան Կուսակցութեան փոթորկալից ընդհանուր պատգամաւորական ժողովից յետոյ Փարիզում։

Յիշե՛նք, որ 1905 թուի մեր ընդհանուր պատգամաւորական ժողովում Խան-Նազարբէգ Կեդրոնը, իրեն համախոհ եղողների և յարողների հետ, բարեբաղդաբար բարոյապէս ու գաղափարապէս պարտուեց, ջախջախուեց ու փշուր-փշուր եղաւ։ Այդ Կեդրոնը շուրջ երկու տասնեակ տարիներ կուսակցութիւնն ու ազատատենչ տաճկահայութիւնը արեան ու հալածանքների միջից անցնելէ յետոյ, վերջին պահուն ամենայն սառնասրտութեամբ լքում էր Տաճկահայ Դատը և ընդգրկում միայն սօցիալիստական գործունէու-

թիւն Ռ. Ս. Դ. Բ. Կուսակցութեան հետ Կովկասում։ Սա Ամերիկայի մի նոր գիւտ էր՝ իրենց սեփական զաւակը (կուսակցութիւնը) փոքրոգիօրէն ուրացողների կողմից, որ կուսակցութիւնն ու բազմատառապ տաճկահայ աշխատաւորութիւնը Գողգոթա հանելուց յետոյ՝ դասալքաբար օձիք փրցնել էին աշխատում, Ռուսաստանի Սոց. Դէմ. Բանուորական կուսակցութեան հետ գործակցիլը կուսակցութեան համար որպէս մի պանաճէում (սպեղանի) առաջարկելով։

Մեր ընդհանուր պատգամաւորական ժողովը, կուսակցական այդ տիրագոյն մարմինը, եկաւ և տիրաբար ժխտեց Խան-Նազարբէգեան գաղափարական մոլար վարդապետութիւնը և Սապահ-Մուրատ-Աչըրգպաշ ուխտանուէր Կեդրոնին յանձնեց բարձրագոյն ղեկավարութիւնը կուսակցութեան, որն իր ծրագրում իբրև գլխաւոր հիմնաքար, կամ մօտաւոր նպատակ՝ ունէր տաճկայ դատը, կամ տաճկահայ բայց ժողովրդի ազատագրումը Սուլթանական բռնապետութիւնից։ Այդ մօտաւոր նպատակի իրագործումից յետոյ միայն՝ քաղաքականապէս ազատագրեալ հայրենիքում, կուսակցութիւնը պիտի ձեռնմուխ լինէր սօցիալիստական կարգերի աստիճանական ներմուծման, ըստ պահանջման տեղի և ժամանակի։

Իբր ամփոփում ասենք, որ կուսակցութիւնը հիմնած ու սնած Խան-Նազարբէգ և հետեւողները՝ իրենց դրել էին անելի առջեւ։ Մատնուել էին ինքնահերքման կուսակցութիւնն էլ տարել հասցրել էին ինքնաժխտման աստիճանին։

Ահա՛, կուսակցութեան համար կենաց և մահու այդ օրհասական ու սուրբ րոպէներին հանդէս է գալիս գրչի տիտան (սա իմ որակումն է եղել) Սապահի գլխաւորութեամբ գործող կեդրոնը։

Աֆրիկայի Ղարա-Թրապօլսի անմերձենալի բերդի 12ամեայ բանտարկութիւնից ազատւում է և կեդրոն է բերւում Սասնոյ 1894 թուի ցոյցի հերոս՝ Մուրատ Մեծը, որ կեդրոնում գտնում է մեր կուսակցութեան արդարն Պաւսանիաս եղող Աչըգպաշեան, 1915ի 20 կախաղանների սրբազան նահատակներից մէկը։ Այսպիսով կազմւում է մեր ասած չքնաղ երրորդութեան Կեդրոնը, որ իր անառարկելի հեղինակութեամբ և անզուգական Մարքսիստ տեսաբան Սապահի ոգեշունչ թէօրիտիկ առողջ յօդուածներու 1905ի և 1906ի աննման Հնչակում՝ ամենակարճ միջոցում՝ հիմքից խարխլած կուսակցութիւնը դնում է ամուր հիմքերի վրայ, ամենայն իրաւամբ կուսակցական բովանդակ ապարատը ծառայեցնելով առաւելապէս ի նպաստ Տաճկահայ Դատի, զուգընթաց տանելով նաեւ սոցիալիստական պրոպականտն ու բանուորական ցոյցերի կազմակերպումը Կովկասի արդիւնաբերական կեդրոններում։

Կուսակցութիւնն ապրում էր նո՛ր կեանք, նո՛ր թափ և նո՛ր ոգեւորութիւն։ Խանդավառուած էին երէկի շուարման մատնուած մեր շարքայիններից շատ շատերը։

Ցոյսի՛ և յոյզի աննախընթաց օրեր էին՝ Խան-Նազարբէգի խարխլած կուսակցութեան մէջ՝ շնորհիւ Սապահ-Մուրատ-Աչըգպաշեան հեղինակաւոր Կեդրոնի, որ փրկեց կուսակցութիւնը Տաճկահայ Դատի լքում-ուրացումից։

Խան-Նազարբէգի գաղափարական որոմնացանութիւնից Իրանի Ատրպատականի շրջանը փրկեցի ես, համախոհ ընկերներ Ռաֆայէլ Մովսիսեանի, Առաքել Պատմագրեանի և Ալէքսան Տէր Կարապետեանի եռանդուն գործակցութեամբ։

Թաւրիզի Լիլաւա թաղամասի մի փառաւոր և այ-

ցեհարուստ տնում, սեփականութիւն հաւատարիմ ընկեր Գրիգոր Բաբաեանի, ամառային մի գիշեր հաւաքուած էինք աւելի քան 85 ընկեր—ընկերուհիներ և պանծացնում էինք Ազգային Դատ հետապնդող Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ իր մեծանուն կեդրոնով։ Ընկերական այդ տաքուկ մթնոլորտում արտասանուած ճառերը, առաջարկուած կենացները, Սապահի հրանուտ գրուածների ընթերցումը, Մուրատի փախուստ-ազատումը և Փարիզ՝ Կեդրոն հասնիլը և այլն, ներկաներին հասցրել էին ընդհանուր էնտուզիազմի։ Ներկաները մի անգամ եւս երդուեցին նեցուկ ու հաւատարիմ մնալ Տաճկահայ Դատի լուծման հետապընդող մեր կուսակցութեան։ Այդտեղ էր, որ տողերիս գրողը արտասանեց Մուրատի ազատման ձօնուած իր ոտանաւորը՝

Մահուան ճանկերից հպարտ, յաղթական
Դարձեալ ասպարէզ նետւում է հսկան.
Բանտ ու չարչարանք, աքսոր ու հարուած,
Նոր վրէժ սնուցին սրտումը խոցուած։

սկզբնաւորութեամբ։ Մի քերթուած, որ այնուհետեւ Հնչակեան բոլոր հանդէսներում և հաւաքոյթներում ոգեւորութեամբ երգւում էր՝ համահաւասար «Հեռաւոր Երկիր»ին։

Մեր շրջանի այդ եռ ու զեռի օրերին Սապահի կեդրոնից ինձ հրահանգ եկաւ, որ 1906ի ամռան մեկնիմ Փարիզ՝ Ամերիկա ճանապարհուելու որպէս Կեդրոնի լիազօր և «Երիտասարդ Հայաստան»ի էլ խըմբագիր։ Տեսչութիւնը այն դպրոցի, ուր պաշտօնավարում էի ես, ոչ մի կերպ չթոյլատրեց իմ հեռացումը Թաւրիզից։

Ցաճախակի հարկադրական նամակներով Սապահեան կեդրոնը ժամորոշեց, որ անպայման ես 1907ի գարնանը կովկասով փութամ Փարիզ։ Սապահը ուզել էր ինձնից պարսկական մի անցագիր (փասփօր), որ ուղղարկեցի նրան նախքան Թաւրիզից մեկնիլը։ Ապա Սապահը ինձ ուղղած անձնական մի նամակով յանձնարարում էր Արաքսն անցնելից՝ Գողթանից սկսած մինչև Թիֆլիզ իմ ճամբի վրայ՝ մի առ մի այցելեմ մեր մ. ճիւղերը և կամ անհատ ընկերներին։ Նա ցանկութիւն էր յայտնել, որ անպայման անցնիմ Նախիջևանից մի ժամով հեռու գտնուող իր հայրենի գիւղը՝ իր ծննդավայր Ջահուկը (Ջահրին), տեսնելու իր ծնող-ազգականներից ո՞վքեր են մնացել և մնո՞ւմ է արդեօք իր հայրենի տունը և այդ բոլորի մասին տեղեկագրել իրեն։

Մի հաճելի և պատմական ճամբորդութիւն եղաւ Թիֆլիզի վրայով իմ կեդրոն մեկնիլը։

Ես Թաւրիզը թողեցի 1907 թուի Մայիս 31ին։ Ծանր եղաւ ինձ համար յատկապէս՝ բաժանումը իմ 32 օրեկան Ժուլիէթ սիրուն աղջկանից, որին անսահման սիրում էի։ Ընկերների մի հոծ բազմութիւն եկել էր ինձ ճամբայ դնելու մինչև Աղկր գետի կամուրջը։ Շատերն ինձ երանի էին տալիս որ շուտով տեսնելու եմ հոյակապ գլուխ Սապահին, Սասնոյ հերոս Մուրատին. ուղղամտութեան և յեղափոխական մաքրութեան մարմնացում մեր հնաւուրց Աչրգպային։ Հազար խոհերով տարուած՝ դէպի պատմական Ջուղա էի շտապում մի կառքով, որի մէջ ուղեկից էին ինձ Ագուլեցի, Ներսիսեանաւարտ, երբեմնի ուսուցիչ և այդ օրերին ճոթեղէնի (մանուֆակտուրայի) առևտրական Ալէքսան Բախուդարեանի ազնիւ կինը իր երեք տղաներով և 11-ամեայ Նիլէն գեղեցիկ

աղջկանով, չորսն էլ Թաւրիզի Արամեան դպրոցի մեր աշակերտներից, որոնք գնում էին ամառն անցնելու իրենց հայրենի Ագուլիս պատմական գիւղում։ Պ. Ալէքսան Բախուդարեանը իր ընտանիքը յանձնեց ինձ, խնդրելով հասցնել նրանց մինչև Ագուլիս և մի քանի շաբաթ ևս հիւր մնալ իրենց տանը։

Երրորդ օրն արդէն Ագուլիսումն էինք։ Ապահով անցել էինք Ջուլֆա-Ագուլիս գծի վրայ ընկած Թուրք աւազակաբարոյ Եաշի գիւղից, որը մի չարիք էր Գողթան եկող գնացող հայ մարդկանց համար։ Ագուլիսը Արաքսից քիչ վեր ընկած այգեշատ, բնութեամբ հարուստ, չէն մի հայ գիւղաքաղաք էր, որը տուել է յայտնի հայ հարուստ վաճառականներ, իրաւաբաններ, փաստաբաններ, զինուորականներ, խմբագիրներ և այլն։ Տեղը լեռնային, ապառաժուտ մի տեղ է, բայց շնորհիւ Ագուլեցոց ժրաջանութեան այդ ժէռոտ տեղը դառել էր մի չքնաղ պարտէզ։ Ամէն տուն իր բակում ունէր գեղեցիկ ծառաստան, գրեթէ դրանց միջից, ինչպէս և փողոցներից անցնում էին կարկաչելով։ Շնորհիւ այգի-պարտէզ-ծառաստանների՝ արևը չէր թափանցում փողոցները և մարդ լիակատար զովութիւն էր զգում այդ նեղ ու մաքուր փողոցներում, հովանաւորուած 100-ամեայ հսկայ ծառերով և օդը զովացնող հոսուն կարկաչուն առուներով։ Դրա նման է և Ներքին Ագուլիս հայ չէն ու հարուստ գիւղը։ Հակառակ տարածուած կարծիքի Ագուլեցիք (Զոկերը) լաւ ապրողներ են ու ջերմապէս հիւրասէր։ Տուն չէք տեսնի որ ճոխ ու բազմալեզուեան գրադարան չունենար։ Եւրոպական ճոխ տներով գեղեցկացած է Ագուլիսը։ Դա մի փոքրիկ, և այն էլ համեմատաբար մտաւորականներով աւելի հարուստ, Թիֆլիզ էր։ Այժմ, աւա՜ղ, նա մերկացած է ու զրբ-

կուած իր հին փառքից, ժրաջան ու կուլտուրական ազգաբնակութիւնից։ Այդտեղից է, կարծեմ, դուրս եկել Ռաֆֆու Դաւիթ Բէկի դաւաճան սև անուն Մելիք-Մուսան։ Դրա թոռ կամ թոռնորդի դաշնակցական չէք Մելիք-Մուսեան Աշոտի եղկելի ղեկավարութեամբ նոյն Ագուլիսը 1919ին դարձաւ աւերակ ա՛յն թուրքերի ձեռքով, որոնք «սպարապետ» Նժդեհի մաքրագործմամբ բնաւեր էին դարձել Զանգեզուրում։ Զանգեզուրեան 10-եակ անգամ 100աւոր թուրք գիւղեր չէն ու յայտնի մտաւորականներով ճոխացած կարժէին Ագուլիսի մի եղնգին։ Ագուլիսի՝ որ զոհն էր դառնում դաշնակ արիւնարբու նացիօնալիզմի. Բայց մենք կարճենք այստեղ մեր խօսքը՝ թերևս այլ անգամ առիթ լինի խօսելու Ագուլիսի աւեր ու մոխիր դառնալու մասին, յաւիտենական ամօթ ու նախատինք դաշնակ քեալլակիստներին, որոնք նման «սխրագործութեամբ» էլ չէն, բարգաւաճ ու հպարտ Շուշին մի դժբախտ գիշեր՝ հարբած դաշնակ ֆէտայիների անխորհուրդ յարձակման հետեւանքով Ադրբէջանի միամիտ բերդապահ զօրքի վրայ զոհուեցին գեհեն դարձրին կրթուած երկսեռ հայ ազգաբնակչութեան գլխին։ Ու այժմ այդ մարդիկ եռագոյնն ու իրենց ձեռքից հանած անկախութիւնը գաղութներում որպէս աժան ապրանք վաճառքի հանած՝ աղմկում ու պառակտում են թշուառ գաղութահայութիւնը, մոռացած լինելով իրենց սև ու հայրենակործան տխուր արարքները։

Այո, երբեմնի այդ չէն ու մեծահարուստ Ագուլիսում ինձ վիճակուեց միայն 3 օր։ Ագուլիս ունէր ճարտարապետական հրաշալիք հին վանքեր որոնց մէջէն փառահեղն էր Ս. Քրիստափոր մեծաշէն վանքը, որ ծաղկում էր 90-ական թուականներին համա-

լսարանական Գրիգոր Արքեպիսկոպոս Աղավիրեանի շինարար վանահայրութեամբ։

Այդտեղ հանդիպեցի մեր Հնչակեան ընկեր Մելքոնին, որ քիչ հալածանք չէր կրել ծայրայեղ ու ֆանատիկ նացիոնալիստ դաշնակներից հայ-թաթարական ընդհարումների տխուր օրերին։ Ազգի «տէր» աղա դաշնակներին հանդուրժելի չէր, որ իրենցից բացի՝ այլ զինեալ ուժեր լինէին Ագուլիսում և Գողթանի շրջանում։ Այդ պատճառով էլ դեւերի հետ (տականքների ու մութ տարրերի) միաբանած՝ դաշնակները ամէն պրովօքացիա ու դաւեր սարքեցին, որ Ագուլիսում չմնան 11 հոգուց բաղկացած Հնչակեան զինեալ ուժերը՝ ընդհ. ղեկավարութեամբ անաղմուկ մտաւորական ընկեր Մելքոնի։ Չկամենալով այդ փափուկ ժամանակներում ներքին աղետաբեր պայքարի-որն ամէն կերպ գրգռելիս էին եղել նեղմիտ և այլամերժ դաշնակները- տեղիք տալ, ընկեր Մելքոնը մեր ընտիր այդ զինեալ Մշեցի ուժերին փոխադրում է Զանգեզուր։ Շուտով-Հնչակեան ուժերից դատարկուելուց յետոյ. Ագուլիսը իր կաշուի վրայ կրում է այդ «փրկիչների» բռնութիւններն ու բռնաբարումներն։ Չէն խնայում անգամ տարէց մարդիկ, որոնք քննադատում էին ժողովրդապաշտպանութեան անունով հանդէս եկած այդ պարոնների խժդժութիւնները։ Քանի՞ քանի կրթուած, անցեալ ու անուն ունեցող պատկառելի ծերունիներ իրենց այդ «համարձակութեան» համար ենթարկուել են դառն մտրակահարութեան այդ ինքնակոչ «փրկիչների» կողմից։ Պժգալի չահատակութիւններ, որոնք ժամանակին լոյս տեսան Կովկասեան հայ մամուլի օրգաններում, ինչպէս որ Բաքուի «Կայծ» անունով սոցիալիստական թերթում։ Այդտեղ հանդիպեցի նաև

մեծ ժողովրդականութեան տէր, Մոսկվայի համալսարանից ընթացաւարտ՝ բժիշկ ընկեր Տէր Զաքարեանին։ Նա նորանոր մանրամասնութիւններ պատմեց դաշնակ կոմիտէականների և ինքնապաշտպանութեան գործի համար եկած հայդուկների ամօթալի բռնութիւնների ու բարոյական գայթակղիչ դէպքերի մասին, որոնք իրենց ընդարձակ արձագանքը գտնում էին Կովկասահայ պատկառելի մտաւորական հրապարակախօս Պ. Լեւոն Սարգսեանի համբաւաւոր «Մուրճ» ամսագրում։ Այդտեղ առանձին գլուխ էր բացուած «Ազգային կառավարութիւն» վերնագրով, որի տակ օրը օրին տպագրւում էր «փրկիչ»ների կամ ինչպէս Պ. Լեւոն Սարգսեանն ինք էր բնորոշել «Ղուլտուրականների» ժողովրդա-սարկացնող խայտառակ արարքները։ Լ. Սարգսեանն ինքը Բէրնշտայնական Դաշնակցականն էր, սակայն տեսնելով իր նախկին ընկերների «Կուլտուրական—Ղուլտուրական» չարաշահութիւնները, զզուանքով հեռացաւ իր երէկի ընկերներից և դաշնակների համատարած բռնութեան օրերին ազդու բողոք բարձացրեց իր «Մուրճ»ով նրանց դէմ, ինչպէս որ նոյնը աւելի համարձակօրէն սկսեց անել «Մշակ»ի պայքարող խմբագիր Պ. Համբարձում Առաքելեանը։

Այո՛, շատ մանրամասնութիւններից յետոյ, մեր ներկայ տողերի սահմաններից շատ հեռի է, դոկտոր ընկեր Տէր Զաքարեանն աւելացրեց, որ հարկ է ես իմ ճամբորդութեան ընթացքում Թիֆլիզ հասնելիս՝ այնտեղ յայտնեմ Գործադրին, թէ՝ դաշնակներին իրենց աւելի քան խայտառակել և վարկաբեկել են ինքնապաշտպանութեան պատրուակի ներքոյ կատարած իրենց ենիչէրիական զուլումներով, որով ուրեմն մեզ համար համակրանքի և լայն գործունէու-

թեան լաւ հող է պատրաստուած, և ուրեմն հրամայական է նորանոր գործիչներ հասցնել այստեղ, ողջ Գողթանը, շուռ տալու դէպի Հնչակեան կուսակցութիւնը։

Հակառակ իմ հիւրընկալ Բարխուդարեան ընտանիքի ուժեղ պնդումների՝ գո՛նէ մի 2-3 շաբաթ մնալ Ագուլիսում, ես հարկադրուած էի երեք օրից յետոյ հեռանալ, որովհետև գիտէի որ Կեդրոնում ինձ անհամբեր սպասում են։

Հասայ Նախիջևան և օթեւանեցի իմ մտերիմ և փոստի կառավարիչ պր. Կարապետ Պարզեանի տունը։ Պարզեանը իմ բարերար, իմ հոգեհայր և ինձ ճեմարան (1894 թուին) ընդունիլ տուող և հին սերունդի ամենափայլուն և ամենագիտնական եկեղեցական դէմք Սուքիաս արքեպիսկոպոս Պարզեանի եղբօր որդին էր, ուսած Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանում։ Տեղն է պարծանքով յիշատակելու, որ երբ ցարական կառավարութիւնը 1888ին Կովկասի Հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցներն էր ուզում փակել և այդ առթիւ որոշ հրաման էր եկել Ս. Էջմիածնի Սինոդին, միա՛յն Սուքիաս արքեպիսկոպոսն էր, որ առնականութիւն էր ունեցել համարձակօրէն Սինոդում բողոքելու կայսերական այդ սաստ հրամանի դէմ, երբ իր պաշտօնակիցները լուռ համակերպութիւն էին երեւան բերել։ Այդ ճշմարիտ ազգասիրութիւնը Վեհափառ Պարզեան արքեպիսկոպոսին Սիբիր արժեցաւ։ Այսինքըն ազգային իրաւունքների համոզուած և ուխտկոչ պաշտպան կանգնելուն համար՝ ցարական կառավարութիւնը նրան աքսոր քշեց Սիբիր, կարծեմ 1890ին։ 1903ին եկեղեցական կալուածների գրաւման ժամանակ էլ Երեւանի իր թեմից 20,000 ժողովրդի գլուխ անցած՝ ցոյցի գնաց Էջմիածին։ Մի «յանցանք», որի

համար դարձեալ աքսորուեց՝ այս անգամ Օրէնբուրգ՝ Ռուսաստանի ամենակարող մարդ Պլեվէյի հրամանով։ Իսկ այսպիսի համակ ազգանուէր խոշոր դէմքի դէմ 1906ի վերջերը պարոնայք Դաշնակները ոտքի հանեցին վաղարշապատի անգիտական անմեղ ամբոխին և վերջինիս ձեռքով հրապարակով-զբօսանքից իր մենարանը Դարձին-Թուքա-Լուայ անել տուին Խրիմեանի վրայ «ճնշում գործադրելու» անպատկառ մեղադրութեամբ։ Այն ինչ՝ այդ ճնշումը չարունակ իրենց էին գործադրում արդէն զառամած Խրիմեանի վրայ, օրը օրին դիւանապետ Տաճատ տխրահռչակ վարդապետի միջոցով դիւանից իրենց ուզած կոնդակը փրցնելով։

Ի՛նչ որ է կարճենք։

Այո՛, իջնելով իմ անմոռ բարեկամ — այժմ հանգուցեալ— Կարապետ Պարզլու Ջահուկ։ Իմանալով ի՛նչ իմ գնումը— ինքն էլ մեր համակիրներից էր և դաշնակատեաց— մի կորիճ երիտասարդ դրեց ինձ ուղեկից մինչեւ Ջահուկ կամ Ջահրի գիւղը։

Գեղեցիկ դիրքով, մի թեթև բարձրավանդակի վրայ, փոքր լեռներով շրջապատուած մի մեծ գիւղ է Ջահուկը։ Հարց ու փորձով հասայ մեր աննման-անուն Ստեփան Սապահ-Գիւլեանի տունը։ Եկաւ բարձրահասակ մի մարդ, նոյնպէս Ստեփան անունով և յայտնեց որ ինքը մեր Սապահի քեռին է։

Երբ յայտնեցի, որ Սապահի կողմից եկել եմ տեսնելու նրա տունը և իմանալու կա՞յ թէ չկա՞յ։ Ո՞վքեր կան իրենց տնեցիներից և ազգականներից, մարդը քիչ մնաց կարօտից ու յոյզից ինձ լիզէր, երբ Սապահի անունը և նրա պատգամը լսեց։ Մեր կանգնած տեղից մի 15-20 քայլ այն կողմն առաջնորդեց ինձ, ցոյց տուեց մի կիսակործան տուն, առաջը խաղողի այգի։ այգու և կիսաւեր տան մինչև մի սիրուն

ու փոքրիկ ծաղկանոց։ Արտասուելով ասաց, «Ահա՛ իմ քոյր Սապահ-Գիւլի տղայ Ստեփանի տունը։ Հայ Թուրքական կռիւներին Թուրքերը եկել և նամարդ կերպով քանդել են։ Մենք սկզբում թալանուեցինք ու յաղթուեցինք. որովհետև Թուրքերը բանը առաջուց իմանալով՝ եկել և ահա այս ամուր ու քարաշէն եկեղեցին գրաւել ու այնտեղից մեզ շատ նեղում էին։ Երեք օրից յետոյ տեղի մեր կռւող տղերքը իբար գալով՝ մէկ Թուրքերի մէրը լացուցին, էլ ի՞նչ ասեմ։ Անցում շտուրմով (յարձակմամբ) մենք բերդանման այս ժամը յետ խլեցինք Թուրքերից և բոլորին սաբեր ու ձորերը թափեցինք, կոտորեցինք, ձմեռնամուտի օրերին նրանց կին-երեխաներով սար ու դաշտերը թափելով անդլի աշխարհը ղրկեցինք։ Էդ օրերին ահա իմ Ստեփանիս տունը Թուրքերը քանդացել էին, և փչացրել նրա սիրուն դրադարանը։ Մօտ 30 տարի է Ստեփանը մի սև օր հեռացել է մեզնից։ Երբեմն-երբեմն մի նամակ կ՛ստանայինք։ Սապահ-Գիւլ նրա մէրը չդիմանալով նրա կարօտին մեռաւ, հայրն էլ մեռել էր աւելի վաղ, Ստեփա՛նս, Ստեփա՛նս ասելով։ Է՜հ, ես էլ գամ և պալանուած տեղովս մի կերպ պահում եմ Ստեփանիս սիրած բաղն ու բաղչէն։ Ամերիկա էր, Հնչակների մեծը.մեր գեղումն էլ Հնչակները կռուին մեծ բան արեցին։ Հիմա չեմ իմանում ո՞րտեղ է և ի՞նչպէս է։ Երանի՜ աչքերիդ որ գնալու ու տեսնելու ես նրա»։

Սիրակարօտ քեռուն վստահեցրի որ իր բաջօղլիէ (քրոջորդին) շատ լաւ է, Փարիզ է, կուսակցութեան կեդրոնի ղեկավար դէմքը և հայութեան է՛ն յայտնի մարդկանցից մէկը։ Եթէ ձեզ համար կորածի պէս է, ազգի ազատութեան համար գտնուած մի մեծ առաջնորդ է նա։ Հազարաւորներ նրա կրակոտ գըր-

ուածները կարդալով՝ վառւում են ազատութեան անմար կրակով։

— Է՜հ, փառք Աստուծոյ, ասաց նա։ Հէնց փոքր հասակից մեր Ստեփանը շնորհքի տէր էր երեւում։ Աստուած տայ դրանից է՛լ աւելի մեծ մարդ լինի։ Մօտը որ հասնիս, ասա՛ չուտ-չուտ գրի, չմոռանայ քեռուն։

Սիւրպրիզ անելու համար մեր Սապուհին, քաղեցի նրա այգուց խաղողի մի երկու տերեւ, բազմաթիւ ծաղիկների թերթեր և դրանք մի նամակի մէջ ծրարելով՝ Նախիջեւանից փոստով ուղարկեցի Փարիզ Սապահին որ դրանցով հոտոտի հայրենի օդն ու ջուրը, ծառն ու ծաղիկը։ Եւ, իրօք, ղրկածներս ստանալով՝ շատ արտասուել էր հայրենակարօտ Սապահը, հոտոտել հայրենի տան ծաղիկները։ Մեծ տօն էր եղել իր համար այն օրը, որ ստացել էր իր քաղցր ծննդավայր պարտէզի նմոյշները, որոնք և պահել էր մինչև իմ Փարիզ հասնիլը։

Այգին պահելու պատրուակի տակ՝ 5 րուբլի տուեցի քեռուն ու հեռացայ գեղեցկադիր Ջահուկից, որ Հայոց եկեղեցուն տուել է Ղազար անուն մի կաթողիկոս։

Շուտով թողեցի Նախիջեւանը, որովհետեւ դրա լաւագոյն քաղաքամասը՝ հայոց թաղը՝ իր գեղեցկաշէն եկեղեցիների գմբէթներով Հայ-Թաթարական ընդհարումներին կործանուել էին և քաղաքը շատ տխուր ու մռայլ կերպարանք ունէր։

Նախիջեւանում պատահեցի ճեմարանական իմ ընկեր, ինձնից 2 տարի առաջ ճեմարանի լսարաններն աւարտած Նոր-Նախիջեւանցի Եղիազար Փսիրեանին, այժմ Լեւոն վարդապետ Փսիրեան, Նախիջեւանի արիառաջնորդական փոխանորդն, որ կարօտով հանդիպեց ինձ 9-ամեայ մեր անջատումից յետոյ և ստիպ-

մամբ ճաշի տարաւ։

Սեղանի վրայ խօսք եղաւ իմ միսիայի Հնչակեան կեդրոն գնալուս և Սապահի հրաշունչ յօդուածների մասին։ Զարմացմամբ իմացայ, որ հայր Փսիրեանը մի կերպ ձեռք էր բերում Հնչակը, որ Բագուից ուղարկւում էր Զանգեզուրի Հնչակեան Խնձորբոկ գիւղը, իսկ Խնձորբոկից գաղտնաբար բերում և ցրւում էր Նախիջեւան և մօտիկ շրջանները։ Հայր Փսիրեանը ծայրայեղ հիացմամբ էր խօսում Սապահի յափշտակիչ տեսաբանական յօդուածների մասին Հնչակում և ցաւում էր, որ այդպիսի հզօր գրչի տէր մի մարդ հնար չունի Կովկաս անցնելու և Կովկասում թերթ խմբագրելու և հրապարակախօսական աշխարհում նո՛ր ձայն հնչեցնելու։ Սա ես շեշտեց, որ շնորհիւ դաշնակների բռնութեան լաւ հող է պատրաստուած Հնչակեանների համար, անհրաժեշտ է որ կուսակցութիւնը նորանոր գործիչներ ուղարկէ այստեղ և կազմակերպէ մասսաներին, մանաւանդ որ ահագին թւով Հնչակեաններ կան Նախիջեւանի՝ քո ծննդավայրից գաղթած Մարաղացիների մէջ։

Հայր Փսիրեանից բաժանուելով ես անցայ իմ երբեմնի հայրենակից Մարաղացիներին տեսնելու, որոնք Իրանից գաղթեցուել էին 1828 թուին Պասկեւիչեան յաղթական կռիւներից յետոյ Նախիջեւան, Սիսիան և մինչեւ Ղարաբաղի Թարթարի շրջանը, որ նոյնպէս Մարաղա Մանուկ մի գիւղ էին հիմնել, 80 տարուայ ընթացքում, Ատրպատականի Մարաղա քաղաքից Նախիջեւան գաղթած իմ հայրենակիցները, տնտեսապէս կազդուրուել և բարեկեցիկ մի վիճակ էին ստեղծել Ռուսաց «զակոնի» և տիրապետութեան տակ։ Հարիւրներ էին համարւում Հնչակեանները իմ Մարաղացիների մէջ։ Ցաւ յայտնեցին, որ չտապում

եմ և չեմ կարող կազմակերպման համար աւելի մընալ։ Այն խոստումով, որ Երեւանից նրանց համար գործիչ կհասցնեմ, հեռացայ իմ Մարաղացիներից, որոնց մէջ գտայ բազմաթիւ ազգականներ եւլն.։

Երեւանում հանդիպեցի ճեմարանաւարտ և Երեւանցի իմ ընկեր և. մեր էլ վարչութեան քարտուղար Հայկ Յովակիմեանին։ Իմացայ որ նա, Արամ Շուչանեան մեր փայլուն (նոյնպէս ճեմարանական) գործիչը, ուրիշ շատ կարեւոր ընկերների հետ Խան-Նազարբէգի հետեւողութեամբ հեռացել են կուսակցութիւնից. Ռուս էս.տէկների հետ գործելո՛ւ համար։ Ցաւալի պատրա՛նք։

Նրանից իմացայ նաև, որ մինչև 1905ի մեր պատգամաւորական ժողովը, Երեւան-Էջմիածին-Ալէքսանդրապոլ և գիւղերը՝ ցուցակագրուած և կազմակերպուած կային 18,000 Հնչակեաններ, որոնց թիւը գնալով աստիճանաբար աւելանում էր։ 1905-ի պատգամաւորական ժողովը Խան-Նազարբէգով քայքայեցին այս հսկայ կազմակերպութիւնը և մենք էլ բռնեցինք նոր ուղի։ Աւելացրեց, որ ճեմարանական մեր ընկեր և Երեւանի Թեմական դպրոցի ուսուցիչ Մկրտիչ Աղասհակեանը հին մի քանի ընկերներով մընացել են հին վարչական կազմի մէջ, Էջմիածնի մասնաճիւղը քայքայուել է, բայց կուսակցական գործերը վարում է բազմամեայ ուսուցիչ Ղուկաս Մալենցեանը մի քանի հին ու հաւատարիմ ընկերներով։ Երեւանը այսպէս կիսակազմալոյծ գտնելով, բնական է, որ չկարողանայի պահանջուած գործիչներն ուղարկել տալ Ագուլիս և Նախիջեւան։ Որոշ նամակներ թողնելով ընկեր Մկրտչի և վարչութեան էլ հասցէինը ինչպէս և մի նամակ էլ ուղղելով Էջմիածին ընկեր Ղ. Մալենցեանին, մեկնեցի Թիֆլիզ,

որ առաջ հանդիպելու ընկեր Մ. Շւոտնին Կովկասեան մեր Գործադրի քարտուղարին, որ այդ օրերում մեծ անուն ու աղմուկ էր հանել Թիֆլիզում իր Հընչակեանանպաստ կուռ յօդուածներով, քրդերի մասին գրած մի ուսումնասիրութեամբ և դաշնակների անմըտութեան «պարծանք» դժբաղդ Խանասորի «արշաւանքում» իբրև թէ բնաջնջուած Զազա ցեղի ամբողջական և անվնաս գոյութիւնը փաստելով, ընդդէմ դաշնակ թմբկահարութեան և պարսաւելի պոռոտախօսութեան։

Թիֆլիզ հասնելուս հէնց յաջորդ օրը առաւօտեան փութացի Գործադրի պաշտօնատեղին՝ հանդիպելու ընկեր Շուտին։ Պաշտօնատեղին գտնւում էր Թիֆլիզի հրդեհաշիջման հաստատութեան ճիշդ դիմացը, մի շատ կասկածաբեր վայրում։ Մեր հանդիպումը շատ սիրալիր էր և կարօտագին. Չէինք տեսել իրար, բայց լաւ գիտենք միմիանց հեռուից հեռու։ Շատ այս ու այն խնդրի շուրջ խօսեցայ յետոյ, դիտել տուի որ շատ վտանգաւոր տեղ է բացուած մեր գործավայրը, հրդեհաշէջների դիմաց, որոնք միաժամանակ և յայտնի լրտեսներ են։ Գործավայրը զարդարուած է յեղափոխական նկարներով և ամէն օր էլ շատ գնացող եկողներ կան։ Մի օր խուզարկութիւն կ՚սկսուի և շատ բան կը կորցնենք։

Նա համամիտ չգտնուեց ասածիս և վերջը, ինչպէս կ՚տեսնենք, իմ կասկած-կանխատեսութիւնը իրականացաւ։ Իմ Փարիզ հասնելուց յետոյ, յանկարծ լուր առանք կեդրոնում, որ ոստիկանութիւնը խուզարկել է մեր գործավայրը, գրաւել արխիւը, կովկասեան շատ պատասխանատու ընկերներ, ըստ արխիւի, ձերբակալուել ու բանտարկուել էին, իսկ ինքը Շուտը յաջողել էր փախչիլ Պալքանները։

Շւոտը բացատրեց, որ վերականգնել են Բագուի զոյգ մասնաճիւղերը. Սև ծովի ափերը՝ Բաթում Անապա եայլն, ուր մի պահ Խան-Նազարբէգ գործակալները յաջողել էին շարքերի մտքերը պղտորել, նորէն վխտում են Հնչակեան (մանաւանդ տաճկահայ) խիտ առ խիտ շարքերով։ Ընկեր Շիւանշիրեանն էլ Խրիմն է կազմակերպում, անգամ Օտէսայում մասնաճիւղ ունենք։ Մեր ցաւն, աւաղ, Թիֆլիզի մասնաճիւղի վարչութեան հետ է, որը չի ուզում ենթարկուել գործադրին։ Թէ՛ գործադիրի թէ՛ մասնաճիւղի վարչութեան հեռագրեցի կեդրոն, թէ քանի ընկ. Սպանդարատ Կամսարականը (Ս.Տ.Վ.) Թիֆլիզ է, մնա, որ մեր տարաձայնութիւնը հարթի, որպէս չէզոք անձ։ Կեդրոնը շտապ հեռագրեց— Կամսարականը շատ է ուշացել, ժամ առաջ մեկնի։ Այլևս սպասել կարելի չէր։ Ընկերների բանկէտը վայելելուց յետոյ Թիֆլիզ-Բագու-Դէրբէնդ-Ռոստոֆ... գծով մեկնեցի Փարիզ, հոծ ընկերների կողմից ճանապարհ դրուելով Թիֆլիզի կայարանում։ Ռոստոֆի կայարանում հանդիպեցի Սուրէն Տէր Վարդանեան անուն մի երիտասարդ Երեւանցու, որ բանից դուրս եկաւ Հնչակեան էր, ինձ ճանաչում էր հեռուից և նորէն գնում էր Լայպցիգ՝ իր ուսանողութիւնը շարունակելու համալսարանում։ Հանդիպելով Լայպցիգ գնացող ընկեր Սուրէնին, ես հրաժարուեցի Բերլին մարշրանթից և միասին գնացինք Լայպցիգ։ Լայպցիգում հանդիպեցի կեդրոնի փոխ անդամներ ընկեր Դոկտոր Տաշիրէն և ճեմարանի լսարանաւարտ (1904-ին) իմ ընկեր և Բերլին-Լայպցիգի համալսարաններում մանկավարժութիւն աւարտած Կարսեցի՝ ընկեր Արամ Օլթիցեանին, իր համակրելի կնոջ եւ նորածին գեղանի աղջկայ հետ։

Նախապէս հեռագրելով կեդրոն իմ մեկնումը, առաւօտեան գնացքով մեկնեցի դէպի Փարիզ, ուր պիտի հասնէի ժամը 1-ին թէ 2-ին։ Սակայն Աախէնում գնացքից մի այլ գնացք շտապ փոխադրուելիս, ես մոռացել էի նախորդ գնացքից հետս վերցնել իմ ճամպրուկը։ Նոր ճանապարհին տեսնելով որ իբրեւ մոռացել եմ, գնում եմ կարծեմ, Քօթպուս գիւղի կայարանը, մինչեւ որ մի նոր գնացք բերէր իմ թողած ճամպրուկը։ Մի բան, որի համար պէտք եղաւ որ կայարանում սպասեմ ամբողջ 6 ժամ, որ կարծես ինձ համար 6 ամիս տեւեց։

Յետոյ իմացայ, որ աւագ ընկեր Սապահ և Աչըրգպաշ, որ ժամը 2-ից կայարան էին եկել ընդառաջելու ինձ և նոյն ժամուն տուն առաջնորդելու, տեսնում են, որ ես չկամ, զարմանում են, սպասում են 1,2,3,4,5 երկար տեւող անձկագին ժամեր, բայց ես չկամ ու չկամ։ Շատ անհանգիստ են լինում ու 1001 մի բան կասկածում։ Տեսնելով որ գիշերուայ ժամը 8-ն էլ եղաւ, ես չհասայ, փուշման դառնում են տուն, շատ յուզուած ու երկմիտ...

Ես իմ երազած և համաշխարհային կեդրոն Փարիզ քաղաքը հասնում եմ գիշերուայ ճիշդ ժամը 12ին։ Անմիջապէս դիմում եմ մի կառապանի և կեդրոնի հասցէն ցոյց տալով, հարցնում եմ գիտէ՞ք այս հասցէն։ Պատասխանում է. Նստեցէք պարոն, ես ամբողջ Փարիզը գիտեմ, հէնց այսօր էլ եղել եմ այդտեղ»։ Ճամպրուկովս տեղաւորուում եմ կառքը, որ սրարշաւ տանում է ինձ Հնչակեան կեդրոնը։ Կեդրոնի դրան առջեն ենք. Կառապանը բաղխում է դուռը, քոնսիէժը (դռնապանը) բանում է հսկայ ապարթըմանի դարպասը։ Կառապանը ուսին առնելով իմ մեծ ճամպրուկը առաջնորդում է ընդարձակ ու կանանչա-

ղարդ բակով և ատրճաններով դէպի մի վերնայարկ և կիսամթանը բաղխում մի դուռ՝- Mr. Sapah ձայնելով։

Սիրտս թունդ է լինում։ Ուրեմն հեռաւոր Պարսկաստանից եկել և հասել եմ կուսակցութեան մեծագոյն դէմքի և հայ յեղափոխական կախարդիչ, փիլիսոփայ, ընկերաբան-գրողի տան շէմքը։

Սրբազան մի այդ՝ անդրանիկ յեղափոխական կուսակցութեան նուիրական և մեծանուն կեդրոնին։

Qui est la ? Ո՞վ է հարցնում է ներսից ընկեր Սապահը։

Բաբախուն սրտով պատասխանում եմ.

— Ես եմ, Ալէքսանդր, կամսարականը, հասայ վերջապէս, բացէք դուռը։

— Բերկրանքից իրեն կորցրած, վա՛հ, դո՞ւ ես Ալէքսան, հարցնում է ընկեր Սապահը և հէնց գիշերային շորերով թռչում բացում է դուռը ու փաթաթւում վզովս։ Հասնում է նոյն վիճակով և ընկերուհի Նանասի Սապահ-Գիւլեանը։ Մի ակնթարթում ամբողջ ընտանիքը ոտքի վրա էր։ Մեր ձայնից վեր են թռչում փոքրիկ Տիրանը և սեւ սաթի պէս սև մազերով, սև աչք յոնքերով պզտիկ ու սիրուն աղջիկը, որի անունը տարաբաղդաբար մոռացել եմ։ Կառապանը վարձքն առնելով գնում է։

— Երկար սպասեցինք քեզ Ալէքսան կայարանում, ասում է Մեծ Մարդն ինձ, Աչըգպաշի հետ, չեկար, ուշացար, մենք էլ կայարանում 6 ժամ ապարդիւն սպասելուց յետոյ, տրտում ու երկմիտ եկանք տուն։ Տանն էլ երկար քո մասին էինք խօսում։ Մի գուցէ. ասում էինք, Ալէքսանին մի փորձանք է պատահել։ Հէնց նոր էինք քնել, որ եկար, որքա՜ն ուրախ ենք։

Բացատրում եմ ուշանալուս պատճառը։ Հանգըստանում են ամէնքը։ Չնայած ճանապարհից հէնց շատ յոգնած էի, անքուն և աչքերս էլ խառնել էին և քնի կարիք էի զգում, բայց զգալով հարազատ շրջանում և սեփական տունը, էլ չքնեցի։ Սապահը ընկերուհի Սապահ-Գիւլեանին ասաց թէյ պատրաստի։ Ես լուացուեցի։ Նորէն բոլորով ողջագուրուեցինք և հարցերի տարափ էր, որ թափում էր գլխիս ընկեր Սապահը Կովկասի մեր ընկերների և կազմակերպութեանց, ինչպէս և Պարսկաստանի կազմակերպութեանց շուրջ։

Ապա անցաւ իր ծննդավայրի պարտէզից իրեն ղրկած յիշատակ ծաղիկների, բոյսերի ու տերեւների խնդրին։ Ցայտնեց որ այնչափ ուրախ է եղել ղըրանով։ Դրանցով առել էր հայրենիքի կարօտը։

— Բիւր բիւրեր են, ասաց, որ զրկուել են իրենց քաղցր հայրենիքի տեսքից, որ փախել են տաճկական եաթաղանից։ Պէտք է ուժեղացնենք հայ յեղափոխութեան հարուածող բազուկը, ազատագրելու երկրի մեր տառապող և պանդխտութեան մէջ էլ կորչող ժողովուրդին։

Դո՛ւ Ալէքսան, քեզ նմաններով այդ բազուկը զօրացնողները պիտի լինէք, մինչև որ գոնէ հասնինք մեր մօտակայ նպատակին։

Կարճ կապելու համար ասեմ, որ ընկ. Սապահը ուղարկեց հեռու ապրող ընկեր Աչըգպաշին կանչելու։ Լսելով գալս, հէնց կէս գիշերանց եկաւ անմիջապէս։ Ողջագուրուեցինք։ Անսահման ուրախ էր գալովս, որովհետեւ Ամերիկայի հսկայ մեր շրջանը վաղուց անգործից՝ ինձ էր սպասում, ընկեր Եղիկեանի հեռանալուց յետոյ,

Ընկեր Մուրատը, որ ապրում էր հէնց նոյն

բակում, չկար, չեկաւ։ Ընկեր Սապոհից իմացայ, որ վաղուց Նրան տարել են հիւանդանոց և ենթարկել են գործողութեան, որ չնայած նիհար ու թոյլ կազմին, բարեբաղդաբար անցել է յաջող։ Հանել էին Նրա թոքախտ բռնած (հիւանդացած) ձախ ամուրձիքը, որ կենսագրկուել էր Ղարպ-Թրապուլսի 12-ամեայ սպաննիչ բանտարկութեան հետեւանքով։ Եկաւ ընկ. Մուրատի քոյրը՝ ընկերուհի Հայկանոյշը։ Հարազատ շրջանում լուսացրինք գիշերը։ Ընկ. Աչըգպաշը առաւօտեան տարաւ ինձ մօտիկ հօթէլ Նիսը և մի լաւ սենեակ վարձեց ինձ համար, ուր ինչքա՛ն կամենամ. ասաց հիւրանոցատիրոջ, կարող է մնալ, դրամն էլ կ՚ստանայ իրենից։

Հիւրանոցատէրը անմիջապէս անձագիրս ուզեց, որ օրինական ձեւակերպութիւնների ենթարկելու յետոյ՛ 2-3 օր վերջ դարձրեց ինձ։ Ճաշում ընթրում էի գլխաւորապէս ընկ. Սապահենց մօտ, բայց տէպ-տէպ էլ ինձ հիւր էր տանում ընկ. Աչըգպաշը, որի մօտ ապրում էր, հիմա լաւ չեմ յիշում, իր քոյրը թէ՞ քրոջ աղջիկը, շատ համեստ մի տիպար, որ միշտ կհարցնէր թէ՛ ընկեր Ալէքսանը ի՞նչ շատ կը սիրէ, ան եփենք։

Այսպէս՝ տարիներ իմ երազը արդէն իրականացել էր։ Եւ արդէն այցի էի եկել չքնաղ երրորդութեան՝ Սապահ-Մուրատ-Աչըգպաշ մեծանուն կեդրոնը, որ ամենայնիւ հետապնդում էր դատերից արդարագոյնը, Տաճկահայ Դատը։

1935 Ա. ՏԷՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Մաչէդի-Սօլէյման
(Խուզիստան-Իրան)

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՐԱՊԵՏ ՋՐԱՃԵԱՆ

Ընկեր Կարապետ Ջրաճեան ծնած՝ Տիգրանակերտ։ Իր նախնական կրթութիւնը ստացած տեղւոյն Հայ Բողոքականաց վարժարանը, ապա՝ շրջանաւարտ Խարբերդի Գոլէճէն։ Զաւակն էր Տիգրանակերտի թրքական բարլամենտի անդամ և աւագ քարտուղար Ստեփան էֆ. Ջրաճեանի։

Ջրաճեան ընտանիքը Տիգրանակերտի ամենաբարեկեցիկ ընտանիքներու կարգին կը դասուէր։

Կարապետ՝ ունէր պարթև և պատկառազդու հասակ, սև աչքեր, թխագոյն ու սիրուն դէմք։ Բընաւորութեամբ՝ չափազանց խոնարհ ու համեստ։ Պերճախօս և հռետոր՝ բառին բովանդակ առումով։ Կատակախօս էր ի հարկին, կ'ատէր, հոգւո՛վ կ'ատէր սուտն ու ազգայնականութիւնը...։ Կեղծաւոր մարդոց հետ անհաշտ էր։ Ռամկավարներու թշնամին և Դաշնակցութեան պատուհասը կը նկատուէր։ Սակայն ընկ. Կարապետ Ջրաճեան իր գաղափարի զոյգ հակառակորդներէն սիրուած ու յարգուած անձնաւորութիւն մըն էր և խօսքերը պատգամներ էին բոլորին անխտիր։

Հոս փակագծի մէջ և Հնչակեան ուսանողներուն օրինակելի դաս մը տալու արդար մտադրութեամբ կ'արժէ յուշագրել յիշեալ ընկերոջ կորովի մէկ կեցուածքը Օսմ. Սահմանադրութեան սկզբնական շրջանին։

Ընկեր Ստեփան Ջրաճեան (պահպանողական Հնչակեան և հայրը ընկ. Կարապետին) երբ կը վարէր Տիգրանակերտի քաղաքապետական պաշտօնը, գիշերապահի սակաւութեան համար հրաժարականը ներկայացուցած էր կառավարութեան։ Այս լուրը ցնցիչ տպաւորութիւն գործեց Տիգրանակերտցիներուն վրայ։ Ընկ. Ստեփան Ջրաճեանի քաղաքապետական պաշտօնէն հրաժարման օ՛րն իսկ, Տիգրանակերտի Հնչ. Փարամազ մասնաճիւղը սարքեց հրապարակային ժողով։ Ընկ. Կարապետ, իր հօրը աննըկարագրելիօրէն սիրելի զաւակը, իբր շրջանի ներկայացուցիչ, Հնչակեան բեմէն և երկու հազար հաշուող Տիգրանակերտցիներու ներկայութեան քաղաքացիական քաջութիւնը ունեցաւ իր սովորական պերճախօսութեամբ ու փաստացի պատճառաբանութեամբ դատապարտել իր հայրը՝ հրապարակաւ։

Ընկեր Կարապետին յիշեալ կորովի կեցուածքը գնահատութեան արժանացաւ բոլոր Տիգրանակերտցիներու կողմէ։

Ընկեր Կարապետ Ջրաճեան չէ՛ պատկանիր այն սերունդին, որոնք՝ իրենց հանդիսատը բանւոր-զրկւող դասակարգին զոհելու համար, ակնկալութիւն մը ունին...։ Ո՛չ, մեր ընկերը, ինչպէս որ ըսինք, ամենէն բարեկեցիկ, եթէ, չըսենք հարուստ գերդաստանի անդամներէն էր, օժտուած ամէն կարգի առաւելութիւններով, կարիք չ՛ունէր փառքի ու դիրքի։ Ան կը սիրէր պաշտպան հանդիսանալ դասակարգի մը, որը անիրաւօրէն զրկուած կը նկատէր։

Պարտ զգացինք այս մի քանի տողով յետադարձ ակնարկ մը նետել մեր երէկուան սերունդի արժէքաւոր ներկայացուցիչին վրայ կարենալու համար երէկուանով ներշնչել այսօրուան սերունդը։

Այժմու սերունդը, ի մասնաւորի Հնչակեան սերունդը՝ մոռնալու չէ՛ ընկեր Կարապետ Ջրաճեանին անունը, և, երկիւղով ու միանգամայն՝ պարծանքով յիշատակագրելու է զայն Հնչակեան Պատմութեան մէջ։

Պարագաները թոյլ չեն տար, այս մոռցուած և սակայն յաւերժ անմահ ընկերոջ մասին աւելի երկարօրէն գրել՝ Այդ պարտաւորիչ գործը Հնչակեան պատմաբանին կը թողունք։

ՄԻՀՐ. Ս. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

ԸՆԿ. ՅԱԿՈԲ ՄԱՏԱՂՃԵԱՆ

Ծնած է 1880 Թուականին Թոմարզայի Հայեկ Թաղը։ Հայրը՝ Մանուկ մայրը՝ Խաթուն (Գարթալեան ընտանիքէն, ընկ. Արթին Գարթալեան. Ալթըպարմագեանի քոյրը)։ Հայրը հովիւ ըլլալով հանդերձ, զաւակը կը դնէ Թոմարզայի ծխական դպրոցը։ Ընկեր Յակոբ բնականէն ուսումնատենչ՝ ինքնօգնութեամբ կը մշակէ իր միտքը և կը դառնայ չափազանց ազատամիտ։ 16 Տարեկան էր երբ կ'սկսի տուն պահել 1899ին կ'ամուսնանայ և մօրն ու կնոջը խընայողութեամբ խանութ մը կը բանայ։ Կը մասնակցի 1903ի Թոմարզայի պանդոկի կռիւին, որմէ յետոյ կառավարութենէն հետապնդուելուն 1903 Հոկտ. 7ին

կ'անցնի Ամերիկա, ուր կ'արձանագրուի Ս. Դ. Հնչ. շարքերուն մէջ։ 1907ին գաղտնի երկիր կը մտնէ։ Յուլիս 15ին՝ հակառակ իր ընկերներու խրատներուն Էվէրէկէն էշ մը վարձելով օր ցերեկով կը մտնէ տուն։ Երեք ամիս համարձակ կը պտըտի և վերջապէս գործի կ'սկսի, սակայն Դեկտ. 4ին, կառավարութիւնը ձերբակալելով Ամերիկա կը ղրկէ։ Ամերիկա գալով կը հաստատուի Վօքինկըն և Թելի գործարանին մէջ կ'աշխատի։ 1910 Մարտ 12ին կրկին Երուսաղէմ հանդիպելով կ'անցնի Թուրքիա, ուր Թաղական ընտրուելով բաւական խնդիր կ'ունենայ «աղա»-ներու հետ։ Մեծ Թափ կ'ստանայ Հնչակեան մասնաճիւղը։ Իր և այլ ընկերներու ջանքերով ապարդիւն կ'անցնին Մարզպետի աշխատանքները և դաշնակցութիւնը հող չի կրնար գտնել։ 1911ին Ամերիկա կուգայ և հազիւ 11 ամիս մնալով կը վերադառնայ։ Հոն կը մնայ մինչ համաշխարհային պատերազմ, երբ կը ձերբակալուի։ Շիկացած կրակին չդիմանալով կը խնդրէ զինքը եկեղեցիին տանիքը հանել զէնքերուն տեղը ցոյց տալու։ Գայմագամը միամտութիւնը կ'ունենայ և հոն կը տանի։ Ընկեր Յակոբ պատեհ առիթ մը գտնելով ինքզինք տանիքէն վար կը նետէ։ Բարեբաղդաբար չի մեռնիր։ Կը փոխադրուի Էվէրէկ, ուր մէկ սրունքը վրայ տալով կ'առողջանայ։ Զինադադարէն ետք երեւան կ'ելլէ և օգտակար կը հանդիսանայ վերադարձողներուն։ Ֆրանսացիներու կողմէն Կիլիկիան լքելու լուրերուն վրայ ընտանիքով կ'անցնի Հաճըն, ուր զէնքը ձեռքին կ'իյնայ պատնէշին վրայ։

Ընկեր Մատաղճեան բնաւորութեամբ խիզախ, կամքով՝ յամառ, Ս. Դ. Հնչակեան գաղափարին ջերմ հաւատացող էր։ Աւա՜ղ որ չկրցաւ այդ յաղթա-

նակը տեսնել՝ Խ. Հայաստանի իրականութեան հետ։
Յարգանք իր յիշատակին։

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԸՆԿԵՐ ՄԸ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. Հ. Կ. ԹՈՄԱՐԶԱՅԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻ

1894 Դեկտ.ի վերջերը Հայրապետ Արմաղան-եան, Անդրէաս Երեմեան, Յակոբ Եղանճեան գաղա-փարը կը յղանան քօմիթէ մը հիմնել և աշխատանքի կըսկսին ու հիմը կը դնեն իրենց միացնելով հաճի Մ. Սահակեան, Սահակ Կիզիրեան, հաճի Մ. Սահակեան, Ջաքարիա և Կարապետ Սալպաշեան, Թորոս և Ար-թին Գարթալեան (Ալթը Պարմագեան), Յարութիւն Միսլեան, Արգար Մղտեսեան, որոնց կը միանան Ար-գար քահանայ (Թաշխանի), Մաթէոս Վահրատեան, Ոմն (այժմ Թուրքի) Յովհաննէս Ջէքեան, Յովհաննէս Թարաղամեան, Կարապետ Եահնիեան, Տէտեան Յա-րութիւն Գոյումճեան Ալէքսան Մ. Սահակեան, Խա-չատուր Այտընեան, Կարապետ Բէչճեան, Սարգիս Վէզիրեան՝ Թալասցի, Վէզիրեան, որ յայտնի է «Եափ-թա»յի ժամանակ բանտարկուած էր։ Սարգիս Գար-թալեան, Հաճի Գալըմճեան, Սարգիս Եղանճեան, Արթին Ղալանտէրեան, Պետրոս Ճիկէրճեան (Թալաս-ցի), Յովհաննէս Գայսերլեան։ Թոմարզացիները Որչ-տունիին միջոցաւ Շիրյէթ գրուած էին, բայց «Եափ-թա»յի խնդրէն յետոյ ցրուած և միայն Վէզիրեան և Արթինը մնացած են վերի խումբէն։

Խումբը կազմելու գաղափարը յղացող ընկեր-ներէն ընկ. Յակոբ Եղանճեան անդամ եղած է Շա-հասիրաց անուն չուկայի միութեան մը։ Իրենց խոր-հրրդածութենէն յետոյ այդ միութեան ժողովին մէջ կ'առաջարկէ քաղաքական կազմակերպութիւն դար-ձընել։ Ժողովականները կը համաձայնին և կը դառ-նան «Կոմիթէճի», առանց գիտնալու թէ ի՞նչ կը նը-շանակէն, ի՞նչ է ընելիքնին, հազիւ լսած են քոմի-թէ անունը։

Առաջին ժողովին մէջ կ'ընտրեն վարչութիւն մը Յակոբ Եղանճեան-Ատենապետ, Յարութիւն Սունլեան քարտուղար, Արգար Մղտէսեան-Գանձապահ, Հաճի Մ. Սահակեան և Սահակ Կիզիրեան՝ խորհրդական, Թորոս Գարթալեան և Կարապետ Սալպաշեան հաշուա-քննիչ։

Սարգիս Վէզիրեան, որպէս աւելի գիտնական, կը թելադրէ մէյմէկ կեղծ անուն կունենալ և տաս-նապետներ կարգել։ Ամսական մէկ դահեկան անդա-մատուրք գանձելով կը յատկացուէր վառօդի և կա-պարի։ Տենդոտ աշխատանք մը կ'սկսի ինքնապաշտ-պանութեան համար։

1895 Մարտ 3ին Ս. Կիզիրեան՝ իրիկունը ուշ ատեն՝ անծանօթներու կը հանդիպի, որոնք քնանա-լու տեղ մը կ'ուզեն։ Ընկեր Սահակը իր տունը կը-տանի, ուր անոնց վստահութիւնը գրաւելով կը հաս-կընայ թէ փախստականներ են։ Անոնց յանձնարա-րականը կը տանի վարչութեան։ Կը յայտնուի թէ «Ս. Դ. Հնչ. Փոքր Հայքի» Վարիչ Մարմինէն տրուած է։ Յաջորդ օրը կը փոխադրուին ապահով տուն մը։ Երեք փախստականները կ'ուզեն Զէյթուն անցնիլ, սակայն 12 Մարտ 1895ին Մինաս Պետրոսեանի-Ասուպ ձերբակալութիւնը անկարելի դարձնելով անոնց Զէյ-

թուն երթալը վերադարձան Կեսարիա (տես Փոքր Հայքի Յիշատակները)։

Այս վկայականէն լմացուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան անունը և քօմիթէն մտածեց թէ իրենք Հնչակեաններ են։ Անմիջապէս կապարի վրայ վկայականի կնիքէն օրինակ մը փորագրելով ինքզինքնին վաւերացուցին, որպէս Թոմարզայի Մասնաճիւղ։

Խումբը մեծցաւ, տասնապետները շատցան։ Վարչութիւնը տասնապետներուն հետ առանձին ժողով կ'ընէր և տասնապետները իրենց տասնեակներով։ 1896 ին Պոլսէն Էվէրէկցի Գրիգոր Սրապեանը եկաւ, որուն միջոցով ստացանք «Հնչակ»ի քանի մը թիւեր։ Անկէ յետոյ ընկ. Սրապեան վարչութեան միջոցով հրահանգներ կը հաղորդէր։ 1896ին Էվէրէկի կոտորածին դժբաղդութիւնը ունեցանք կորսնցնելու ընկ. Սրապեանը (խողխողուած)։ Մինչև 1908 այս ձևով շարունակուեցաւ։ Ինքնապաշտպանութիւն, փախստականներու օգնել, յեղափոխական սուրհանդակներու ճամբայ ցոյց տալ ևայլն։ Սահմանադրութենէն առաջին օրերուն Ռումանիայէն եկաւ ընկ. Դաւիթ Սուլթանեան (մեռած—տիկինն ու զաւակները Պէյրութ)։ 1908 Սեպտ. ին առաջին հրապարակային ժողովով յայտնի եղաւ Հնչակեան մասնաճիւղին գոյութիւնը և անոր միջոցով կազմուած Սէօյիւթլիի, Թաշխանի, Ենիճէի մասնաճիւղերը։ Սահմանադրութենէն վերջ Ծիւճիւնի մասնաճիւղը հիմնուեցաւ։ 1909ին Ազատ Ոստանիկը այցելեց։

Երթալով մասնաճիւղը կը յառաջանար։ Ամէն տեսակ թերթեր կ'ստացուէին, սակայն այնքան խճողուած էր ակումբը, որ կարելի չէր առանձինն կարդալ։ ուստի վարպետ ընթերցող մը կը կարդար և հասարակութիւնը կ'ունկնդրէր։

Ատանայի Ջարդին քաղաքին հսկողը Հնչակեան մասնաճիւղը եղաւ։

Քաղաքը տարեկան 5 ոսկի վճարումով միայն մէկ ուսուցիչ կը պահէր։ Մասնաճիւղին թափած ջանքերով դպրոցը անցաւ իր ձեռքը, պիւտճէն բարձրացուց 240 Օսմանեանի, սաներու թիւը 300ի։ Ունեցանք նոր շէնք և Ասուպի ու Յակոբ Սվաճեանի նման կարող ուսուցիչներ։

Կ'արժէ արձանագրել շրջանի մասնաճիւղերու գործօն ընկերներու անունները։

Սէօյիւթլիւ.— Սարգիս Քէլէշեան, Սերոբ Գամագեան
Կարապետ Ճէրիտեան (ալա քահանայ)։

Ենիճէ.— Հայրապետ Մղտէսեան, Պօղոս Օհանեան,
Վահան Տէր Գալուստեան։

Թաշխան.— Վարդուկ Երեմեան, Յովսէփ Անտիկեան.
Մանուկ Եաղճեան։

Ծիւճիւն.— Քերոբէ Խաչատուրեան, Յակոբ Քէչէճեան։

Այս և ասոնց նման բազմաթիւ մասնաճիւղեր և անոնց անդամները սրբուեցան թրքական արհաւիրքներէն։

Յ. ԽԼԱՆՃԵԱՆ

Ամերիկա Ս. Միլուքի

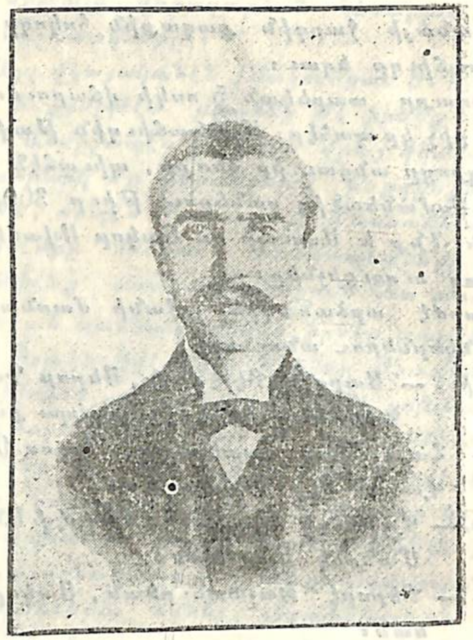

ԳՐԻԳՈՐ ԳԸԼՐՃԵԱՆ
(Հայկազն Պարոյր)

Ծնած է Տիվրիկ 1868ին. Աշակերտն է եղած անմոռանալի Միհրայրի (Մարտ. Պօյաճեան)։ 1883-ին կ'անցնի Պոլիս, կը մտնէ իրաւաբանական վարժարան։ Կազմակերպիչներէն մին կ'ըլլայ Պոլսոյ մէջ ծնունդ առնող յեղափոխական կազմակերպութեան։ Մինչև 1888 կը գործէ յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ, եւ այն թուականին կը կարգուի անդամ կեդրոնական վարչութեան, որ «Հնչակ»ի դրօշն ըն-

դունելով ծնունդ պիտի տար հսկայ կազմակերպութեան մը որմէ երկու տարի յետոյ բռնակալ Համիտին կ'զգացնէր իր կարեւորութիւնը Յուլիս 15ի Գում-Գափուի հռչակաւոր ցոյցով։ Տխրահռչակ Մամբրէի մատնութեամբ կը ձերբակալուի և կը բանտարկուի 1890 թուի Սեպտեմբեր ամսուն։ Իր հարցաքննիչներուն կ'ըսէ խրոխտաբար «Ձէք խաբուած» ես յեղափոխական եմ և եթէ ձեր խղճին հարցնէք անիկա ձեզի պիտի ըսէ թէ ինչո՞ւ յեղափոխական դարձած եմ»։ Օր մը, երբ իրմէ գրաւուած ռումբերու մասին կը խօսին, ան կ'ըսէ. «Ես այդ տեսակ բան մը չեմ ճանչնար բերէք որ տեսնեմ» և երբ ռումբերը սեղանին վրայ կը շարեն, Գրիգոր կը յարձակի ռումբերուն վրայ որպէսզի օդը հանէ չէնքն ու ինքզինքը, սակայն ոստիկաններ մեծ դժուարութեամբ կը զսպեն։ Բանտից կ'ակսի պրօպականտ ընել իր բազդակիցներուն՝ հայուն ու թուրքին հաւասարապէս՝ ներշնչելով ըմբոստութեան ոգին ընդդէմ բռնակալութեան։ Կ'աքսորեն Աքքայի բանտը, որուն կառավարիչը կասկածելով թէ ան իր պրօպականտով օր մը պիտի ըմբոստացնէ բանտարկեալները կ'ըսկսի մտատանջուիլ։ Վրայ կը հասնի ընդհ. ներումը։ Անմիջապէս կ'անցնի Պոլիս, կիսատ թողուցած իր գործը աւարտելու համար, սակայն Թուրք ոստիկանութիւնը կրկին կը ձերբակալէ Գրիգորը։ Այս անգամ յաղթուած էր. Թոքախտը զինք կը տանջէր, խօսքի տեղ բերնէն արիւն դուրս կուգար, Ոստիկանութիւնը զինք Ազգ. հիւանդանոց փոխադրեց, ուրկից անցաւ Եգիպտոս և անկէ Աթէնք։ 1898 Յուլիս 28ին կնքեց իր մահկանացուն հիւանդանոցի մէջ և հելլէն բանակին կողմէ ընծայուած զինուորական պատիւներով ամփոփուեցաւ Հելլադայի հերոսական հողին մէջ։

ԱՆԹԵՂՈՒԱԾ ԷՋԵՐ

ԻՆՉՊԷՍ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԵՑԱՒ ԺԻՐԱՅՐ

(ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՊՈՅԱՃԵԱՆ)

1856—1894 Մարտ 15

«Երիտասարդ Հայաստան»ի հինաւուրց բացառիկ թիւերէն մին. պատառուած վիճակի մէջ, պատահաբար ձեռքս անցաւ։ Հոն տեսայ Ժիրայրի սեւաւորուս պատկերը ու կարդացի «Հազարապետին պապանձումը» որ գրուած է Փոքր Հայքի յայտնի դէմքերէն. Հնչակեան գործիչ, Մարզուան գոլէճի տեսուչ, «Հայապատում»ի հեղինակ. ընկ. Գագիկ Օզանեանի կողմէ։

Հոն, յստակ գոյներով կը ներկայացուի. ինչպէս հեղինակը կ'ըսէ Սարսափի սեւ օրերէն պատկեր մը. թրքական բարբարոսութեան տխուր մէկ էջը ու անտանելի բռնատիրութիւնը, որուն ենթարկուած էր Փոքր Հայքի ամբողջ գիւղացիութիւնը, Հայ, Թուրք, Քիւրտ ու Եզիտի։

Կը տեսնուի նաև մի արի կնոջ յանդգնութիւնը որ ճեղքելով Ժիրայրի անշնչացած մարմինը շըրջապատող զինուորական շղթան՝ կը բանայ Անոր երեսը, տեսնելու համար «Ազգին սիրոյն զոհուող հերոսը»։

Այս դէպքը նկարագրելէ վերջ, մեր վերոյիշեալ ընկերը կը ցաւի որ այդ զարհուրելի օրերուն չէ

գտնուած լուսաւորչական կրօնաւոր մը որ համարձակութիւնն ունենար Զայն սեփականացնելու և կրօնական ծիսակատարութեամբ, հանդիսաւորապէս թաղելու։

Անշուշտ, ցաւ է լսել որ լուսաւորչական Ժիրայրը կը թաղուի բողոքական պատուելիի մը կողմէ։

Հակառակ կառավարական ու ոստիկանական խիստ արգելքներուն, «Ազգին համար զոհուող հերոս»ին մարմինը շրջապատուած էր խուռներամ բազմութեամբ մը. երիտասարդներ, հարսներ ու աղջիկներ կայլակնացայտ աչքերով կը դիտէին անզուգական հերոսին անշնչացած մարմինը որ փռուած էր գետնին վրայ ու դէմքը ծածկուած՝ զոհին բաճկոնակով։

Ժիրայրի աշակերտներէն Գէորգ վարդ. Ասլանեան իր Ժիրայր անուն պատկերազարդ գրքին մէջ հանգամանօրէն ցոյց կու տայ Ժիրայրի գործունէութեան ամփոփ մէկ պատկերը՝ Տիվրիկի և Բինկեանի մէջ, իբրև ուսուցիչ ու իբրև յեղափոխական գործիչ։ Նա իր գրքի վերջաւորութեան կը խոստանայ երկրորդ հատորին մէջ հրատարակել, Ժիրայրի ամբողջ գործունէութիւնը մանրամասնօրէն՝ Երիզայի, Կիլիկիոյ, Կեսարիոյ, Էնկիւրիի, Պոլսոյ ևայլ վայրերու մէջ, բայց դժբաղդաբար, կարելի չէ եղած ցարդ լոյս ընծայել։ Պատմութիւնն է միայն որ իր մութ ծալքերուն մէջ կը թաղէ անմահ Ժիրայրի հերոսական գործունէութիւնները։

Եղիկեան ևս իր «Սափիրէ» վէպին մէջ կ'անմահացնէ Ժիրայրը։

«Երիտասարդ Հայաստան»-ի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ ընկ. Ե. Նայիրեան Լուսարձակ-ի «Թանկագին գանձեր» վերնագրով յօդուած մ'ունի, որ կ'ըս-

կրակի հեռաւոր տողերով։

«Մտէ՛ք հին սերունդի խաւերուն մէջ, խօսեցէք ու խօսեցուցէք զանոնք ու պիտի նկատէք հիացումով, պատկառանքով որ անոնց մէջ կան Հայ Յեղափոխութեան հերոսական մաքառումներուն մասնակցող և բանտերուն խորերը տարիներով չարչարուող այնպիսի հազուագիւտ հոգիներ, որոնք դժբաղդաբար մնացած են անծանօթ՝ իրենց շրջապատին իսկ և որոնք անդարձօրէն պիտի բաժնուին մեզմէ տանելով իրենց հետ Հնչակեանութեան հայրենասիրական զմայլելի և եզակի դեռ չգտնուած դրուագներէ շատեր։»

Ապա, մէջբերումներ կ'ընէ հին սերունդի մնացորդներու պատմածներէն որոնցմէ մին կ'ըսէ․

«Աչըգպաշեանի և Ժիրայրի զինուորներս հրաշքներ կատարեցինք որոնց պատմութիւնը կը մնայ անտիպ....»

Խղճի խայթ մը կ'ունենամ իսկոյն ու ինքզինքըս ալ յանցաւոր կը համարեմ ցարդ այդ ուղղութեամբ գործ մը կատարած չըլլալուս համար։ Ու կը մտնեմ հին սերունդի խաւերուն մէջ։ Կը հետաքըրքըրուիմ Ժիրայրի ձերբակալութեամբ մասնաւորապէս ու կը զարմանամ թէ ինչպէ՞ս կրնայ ձերբակալուիլ մէկը որ հրեշտակի պէս կ'աներեւութանար ու կ'ազատուէր հարիւրաւոր ոստիկաններով պաշարուած գիւղերու մէջէն իսկ։

Թէրզալի՜ն....

300 տունոց պատմական հայաբնակ գիւղ մ'է ու ձերբակալուած է Յեղափոխութեան անմահ առաքեալը՝ Ժիրայր այլ անուամբ Մորուք, Գալուստ, Տաճեն Խիւտալեան Բինկեանի մէջ՝ Տիար, Տիվրիկի մէջ՝ Վասակունի որ կախաղան բարձրացաւ 1894 Մարտ 15-ին՝ Եօզղատի մէջ։ Եղբայրն է Սասնոյ Ապստամբութեան ղեկավար Մուրատի (Համբարձում Պօյաճեան)

որ իր եղբօր նման, կախուեցաւ Կեսարիոյ մէջ։ 1915 Օգոստոս 12-ին, յետ անտանելի տանջանքներու։

Թէրզալի՜ն. միտքս կը պահեմ այս անունը ու կը փնտռեմ՝ գտնելու համար մէկը որ ծանօթ ըլլայ Մորուքին, մասնաւորաբար անոր ձերբակալման պարագաներուն։

Կ'առաջնորդուիմ Թէրզալուցի՝ մօտ 70 տարեկան կնոջ մը մօտ որու միտքը սուր ու իմացականութիւնը արթուն ու տրամաբանութիւնը առողջ կը թուի ինձ։

Ինքը՝ պառաւ ըլլալով Արթին Քէհեային հարսը, Թադէոս Դանիէլեանի կինը, լաւ կը յիշէ Մորուքը որ իր ձեռքէն շատ հաց է կերած։ Մօրուքը ունէր երկայն ու սև մօրուք ձեռքը՝ սաթէ համրիչ, գլխին՝ մետաքսէ փոշի. միջահասակ ու նիհարակազմ, գիւղին արժանընտիր հիւրն էր- ամէն տան դուռ իր առջև բաց էր։ Ոստիկաններու և լրտեսներու ձեռքէն խուսափելու համար հազար ու մի ձեւի կը մտնէր ու անճանաչելի կը դառնար։

Նէ կը պատմէ ու ես կը նօթագրեմ։

Մորուքի գործերը տարածուած էին ամէն կողմ ու սարսափ կը պատճառէր թիւրք գիւղացիներուն։

Թէրզալուէն մօտ մէկ ժամ հեռու, դէպի հիւսիսարեւելք 100 տուննոց Պէպէք անուն թրքախառն գիւղ մը կայ։

Պէպէքէն գետակ մը կուգայ ու կ'անցնի Թէրզալուի առջեւէն։

Օր մը, հարիւրաւոր ոստիկաններ Թէրզալու գիւղը կը պաշարեն, մօրուքը ձերբակալելու համար։ Կը կանչեն գիւղին մեծաւորը Բարթող Քէհեան ու կը պահանջեն Մորուքը։ Քէհեան կ'անգիտանայ ու թոյլ կու տայ որ գիւղը մտնեն ու փնտռեն եթէ չեն ուզեր

հաւատալ իր խօսքերուն։ Ոստիկանապետը կը պահանջէ գիւղին մէջ գտնուող բոլոր մարթիՑՑերը։ Բարթող քէհեան կը յայտնէ թէ, Թէրզալուի մէջ միակ ծեր վարդեՑի մը կայ. վարդենին կը բերուի ոստիկանապետին ներկայութեան. ոստիկանապետը կը զայրանայ և կը կրկնէ, «իմ պահանջածը մարթին է, վարդենի չէ»։ Նկատելով որ այդ ձեւով կարելի չէ բան դուրս բերել ոստիկանապետը կ՚սկսի բռնութեան— սանրին թելը (հաւանէլի) կը կարմրցնեն ու Բարթող քէհեաի կռնակը կ՚այրեն— բայց զուր ճիգ. բոլոր փորձերը կը մնան ապարդիւն։ Մօրուք գիւղին մէջ է ու քիչ վերջ նա ծպտեալ կ՚անցնի Պէպէք։

Ոստիկանապետը. թուով աւելի քան 200 զինուորներով, զուր փնտռտուքներէ վերջ, գիւղի քահանան կը կանչէ—Տէր Գրիգոր (Սարը փափազ) ու կենթարկեն տանջանքներու. կը ծեծեն զայն, մօրուքը կը կտրեն. Բաղնիքի Թասը կը տաքցնեն գլուխը կանցընեն մինչև որ սարը փափազը կ՚ստիպուի 30 օր պայմանաժամ պահանջել. Տէր Գրիգորին 30 օր պայմանաժամ տալէ վերջ ոստիկանապետը կը մեկնի Պէպէք։ Հոն ալ կը պաշարէ ու կը դիմէ բռնի միջոցներու։ Կը խուզարկէ բոլոր տուները բայց չի գտներ Մօրուքը։ Կը կողոպտեն գիւղը, կը ըլկեն հարսներ ու աղջիկներ, կը խոշտանգուի ամբողջ գիւղացիութիւնը։ Ի վերջոյ, այր մարդիկը կը կապեն ու կ՚առաջնորդեն մօտակայ ձոր մը՝ սպաննելու մտադրութեամբ։

Մօրուք, գիւղը պաշարող Թուրք զինուորներուն աչքին առջեւէն, Դէօհրէնկցի Մանուկին հետ միասին գետակին մէջէն կ՚անցնին ու կուգան Թէրզալու։ Սամուէլենց մարագի պատուհանէն ներս կը մտնեն։

Առտուն կանուխ, երբ տան տէրը մարագին դուռը կը բանայ, զարմանքով կը տեսնէ Մօրուքը և

Մանուկը. վախէն ներս ալ չմտներ, լուր կու տայ Տէր Գրիգորին, ան ալ իր կարգին կուգայ ու դուռը կը գոցէ, Պարամենց Սամուէլին հետ ալ լուր կը ղրկէ ոստիկանապետին՝ հաղորդելու համար Մօրուքի թագըստոցը։

Պարամենց Սամուէլը երբ կ՚երթայ Պէպէք, ձորին մէջ կը տեսնէ կալանաւորները՝ սպանդանոց գացող ոչխարներու հանգոյն՝ հլու հնազանդ, պատրաստ իրենց պարանոցը երկարելու դահիճի սուրին։

Զօրապետը, կը թողու Պէպէքցիները իրենց այդ խղճահարելի վիճակին մէջ ու իր զինուորներով կ՚արշաւէ դէպի Թէրզալու։ Մարագին դուռը փակ է. ոչ ոք կը համարձակի մօտենալ անոր։

Պայրամ օղլու Աղըըն (Աւետիք Պայրամեան) որ ծանօթ էր գիւղին մէջ իբրև քաջ ու անվեհեր, կը մօտենայ մարագին դրան ու թախանձանօք կը խնդրէ Մօրուքէն որ յանձնուի յայտարարելով թէ «զօրապետը կ՚սպառնայ գիւղն ամբողջ հրոյ ճարակ դարձնել եթէ Մօրուքը չյանձնուի»։ —

Ժողովուրդի ծով արտասուքներուն զաւակ, ազգի սիրուն զոհուելու պատրաստ Հնչակեան արի զինուորը՝ կը խղճահարի ու իր անձը կը զոհէ փրկելու համար ժողովուրդը։ Այդ չէ՞ր արդէն իր նպատակը՝ երբ Յեղափոխութեան փշոտ ճանապարհն ընտրեց իբր գործի ասպարէզ....

Զէնքը պատուհանէն դուրս կը նետէ, դուռը կը բացուի, աննման հերոսը դուրս կ՚ելլէ. գազանացած Թուրք խուժանը կը յարձակի վրան, լակոտ մը գաւազանի ուժգին հարուած մը կու տայ գլխին, արիւնը կը հոսի ու հերոսին դէմքը կը շառագունի... Ջոհը կ՚իյնայ Շաքիր Աղային գիրկը։ Շաքիր Աղան, արժանապատուութեան հարց սեպելով, խստիւ կը յան-

դիմանէ լակոտը ու կ'ըսէ.

«Ես թուփի չա՞փ ալ չկամ. Թռչունը կ'ապա-ւինի»։

Գլխի մետաքս փոշին կը քակեն ու վէրքը կը կապեն։

Գիւղն ամբողջ կը մոռնայ իր ցաւերը ու կ'ողբայ անզուգական հերոսը որ ազգի սիրուն, հարստահարուող հայ գիւղացու մարդկային տարրա-կան իրաւունքներուն պաշտպանութեան համար՝ ինքզինքը տրամադրեց անհուն զրկանքներու, տան-ջանքներու և կամաւոր խաչելութեան։

Մօրուք ձերբակալուած է ու Եօզղատի մէջ կը դատուի։ Դատաւարութեան ընթացքին Թուրքերէ-նով կ'ուրանայ, հայերէնով կը խոստովանի։ Ահա մէկ պատկերը։

Դատաւոր։— Ո՞վ սպաննեց Ղարիպացի ոսկերիչը.
դուն չէի՞ր։

Ժիրայր։— Եօք էֆէնտիմ պէն պիլմէմ, կէօրմէտիմ։
Գլուխը կտրողը ես էի. (հայերէն)

Դատ։— Փէօհրէնկցի խոճան սպաննողը դուն չէ՞իր.

Ժիրայր։— Խայր էֆէնտիմ, պիլմէմ կէօրմէմիշիմ. Գը-
լուխը կտրող ես էի։

* Ժիրայրի քաջագործութիւններն ու հերո-
** սութիւններր հայատառ Թրքերէնով պատմած է Յով-հաննէս Տէմիրճեան առանձին գրքի մը մէջ։ Թրքե-րէն լեզուով բազմաթիւ երգեր ալ կան հիւսուած, զորս կը փափաքինք ամփոփուած տեսնել և հայերէ-նի վերածուած։ Այսպէս Սարը փափազի մատնու-թեամբ 1894 Մարտ 15-ին, Եօզղատի մէջ կախաղան բարձրացաւ Հայ Յեղափոխութեան Առաքեալ, անմա-հըն Ժիրայր ու Քրիստոսանման տանջանքներով ու կախաղանով հասարակ մահկանացուէն շատ աւելի

բարձր մահով մ'անմահացաւ։

Օրհնեալ ըլլայ և անթառամ յիշատակդ ո՜վ մեծդ Մարտիրոս որ գիտակցաբար ընտրեցիր Յեղա-փոխութեան փշոտ ճանապարհը. լքեցիր հանգիստ կեանքը. տուն ու հարստութիւն ու դարձար կուռքը մեծագոյն Սոց. Դէմ. Հնչակեան կուսակցութեան։

Յարգանք քեզ ո՜վ նահատակ Մարտիրոս որ 42 տարիներ վերջ իսկ կը մնաս միշտ թարմ ու կենդա-նի ու միշտ պաշտամունքի առարկայ։

Յարգա՜նք քու անունին, քու յիշատակին ու քու մեծ փառքին։

ՎԱՀԱՆ Խ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

Պէյրութ 1936

ԾԱՆՕԹ.—

(1) Ղարիպացի ոսկերիչը հայ մատնիչ մ'է որ գիշերանց անկողնոյն մէջ մորթուած է Ժիրայրի և Թէրզալուցի Սարգիս քէհեայի ձեռամբ։

Ղարիպ Թէրզալուէն քառորդ ժամ հեռու 200 տունոց Թրքախառն հայ գիւղ մ'է, Ժիրայրի գիշերա-յին մարզանքներն ու զինավարժութիւնները լուսնի լոյսով կը լրտեսուէին Ղարիպացի մահմետականներու կողմէ որոնք հայ ոսկերիչի ցուցմունքներով կը գոր-ծէին ընդդէմ հայ Յեղափոխութեան, ի հաշիւ Թուրք կառավարութեան։

(2) Փէօհրէնկ 30 տուննոց Թրքաբնակ գիւղ մ'է, Փէօհրէնկցի խօճան, հայատեաց կրօնամոլ մ'էր որ մահմետականութիւնը կր գրգռէր ընդդէմ Քրիս-տոնէութեան ու անմիջական կոյր գործիքն էր բոր-նատիպ Թուրք կառավարութեան։

Ղարիպցի ոսկերիչի նման, Միրայր և Սար֊գիս քէնեաի ձեռամբ, գիշերանց ան ալ մորթուած է իր անկողնոյն մէջ ու պատուհանէն դուրս նետելով աներեւոյթացած են։

Այս երկու ոճիրներէն վերջ գիւղացիներ մատ֊նիչութիւն ընելէ կը վախնային — կը վախնային Մի֊րայրի օրէնքներէն՝ որոնք ընդհանուրի շահը միշտ գերիվեր կը դասէին անհատական շահերէն,

ՆՈՑՆ

ՈՂԲ. ԸՆԿ. ՏԻԳՐԱՆ ԹԱԹԷՈՍԵԱՆ
ԵՒ ԻՐ ԵՂԵՐԱԿԱՆ ՍՊԱՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

1927 ին՝ կուս. գործով Ճինի այցելեցի. Կայարան իջնելուս պէս՝ 13. 14 տարեկան պա֊տանիի մը հանդիպեցայ։ Երեւոյթէն եզրակացուցի

թէ հայ մըն է։ Զայնեցի, սխալած չէի։ Ընկ. Մըխ֊ճըեանի բնակարանը հարցուցի, սիրով յանձն առաւ առաջնորդել զիս։

Ճամբան հետաքրքրուեցայ իրմով, հասկցայ որ որբ մըն է և իր հօրեղբօր քով կ'ապրի։ Մանու֊կի սուր հոգեբանութեամբ մը՝ գուշակ. բաներ մը կը֊ռահելով իմ մասին՝ ուզեց հասկնալ թէ Մուրատը որ կուսակցութեան կը պատկանի։ Բացատրեցի թէ՝ մեր յեղափոխական կեանքին մէջ. շատ մը Մուրատնե֊րու շարքին ունեցած ենք 3 նշանաւոր Մուրատներ։ Առաջինը եղած է Հաճընցի ՄԵԾՆ ՄՈՒՐԱՏԸ (Համ֊բարձում Ղարիպ Պօյաճեան, Անմահն Միրայրի եղ֊բայրը) որը Մուրաս Փաշա ալ կը կոչուէր։ Երկրորդը եղած է Սեբաստացի Մուրաս (Մուրատ Կորեկեան, Խոր֊խորոնցի). իսկ երրորդը՝ Կովսէցի Մուրաս (Մ. Խրիմ֊եան)։ Ա. և Բ. Մուրատները ուխտեցին Հնչակեան, գործեցին հաւատարիմ և մեռան Հնչակեան։ Գալով երրորդին՝ շատ չի մնաց Հնչակեան, այլ փառքի և դիրքի համար խաբուեցաւ խոստումներէն ու մտաւ Դաշնակցութեան մէջ։

Արդէն հասած էինք որոշեալ վայրը, բաժնուե֊ցանք իրարմէ, սակայն չի մոռցայ զինք, այդ տա֊րիքին մեր յեղափոխական դէմքերով հետաքրքրուող որբուկը։

Ուրիշ անգամներ առիթներ ունեցանք վերստ֊տին տեսնուելու և հասկցայ թէ՝ իր հօրեղբայրները՝ Թաթէոսն ու Գրիգորը Հնչակեաններ են ու ինք ալ կլանուած է Հնչակեան շունչով։

Ընկ. Տիգրան Թաթէոսեանն էր ան, որ Ճիւ֊նիի դպրոցին նոր սերունդին՝ Հնչակեան պրոպական֊տիստն էր դարձած, իր այդ մատաղ հասակին մէջ։

Աւելի լաւ ճանչնանք զինքը—

Ծնած էր Բալուի Գիւմպէթ գիւղը, 1914ին։ Հազիւ միամեայ, կը ճաշակէ տարագրութեան դառն օրերը, իր 8 տարեկան Գրիգոր հօրեղբօր հետ կ'ապաստանին քրտաց մօտ, ուր կը մնան մինչև զինադադար, երբ հայ կանանց միջոցաւ կը ղրկուի (Խարբերդ) Մէզրէի որբանոցը, ապա որբանոցին հետ կը փոխադրուի Անթիլեաս։

Ծիւնի բնակող ընկ. Թաթէոսը, իր եղբօր տղան՝ փոքրիկն Տիգրանը իր մօտ կ'առնէ։ Նախ կը ղրկէ Ազգային վարժարան, որուն շրջանը լրացնելէ վերջ՝ իր խանութը կը բերէ սափրիչութիւն սորվեցնելու համար։

Ծիւնիի Ազգ. Վարժարանին Աւագ ուսուցիչ ընկ. Եղ. Տօլպաքեանին թելադրանքով 1930ին կը մտնէ Հնչ. Մ. ճիւղին մէջ։ Հետզհետէ դառնալով ամենէն եռանդուն և վստահելի անդամներէն մին։ Մեր և Ծիւնիի մասնաճիւղի յարաբերութիւնները ընդհանրապէս իր միջոցաւ կը կատարուէին։ Հնչակեան գործի սիրոյն՝ յոգնիլ չէր գիտեր ան։

Ընկ. Տիգրանի ջանքերով հիմը կը դրուի, Ծիւնիի մէջ Հայ Մարզական Միութեան Ֆուտպոլի խումբին։

Իր այս կարգի Հնչակեանանուէր և կրթանուէր աշխատանքը տեղւոյն դաշնակցութեան նախանձը կը շարժէ։ Կ'որոշեն ծեծել, չեն յաջողիր, սպառնագիր կը նետեն իր խանութին մէջ, որ դադրի գործելէ, այլապէս՝ օրերդ համրուած են կըսուի։

Ծիւնիի մէջ հետզհետէ գործերուն թուլութիւնը կը պարտաւորեն զինք Պէյրութ փոխադրուիլ և կը հաստատուի իր սիրելի ընկեր Տօլպագեանին մօտ, Թրաններու Ատանա թաղամասը։

Ուխտեալ և գործերու տրամադիր Հնչակեանին

համար՝ տեղափոխութիւնը նշանակութիւն չունի։

Ընկ. Տիգրանը, կարճ ժամանակէն՝ նոր տեղւոյն գաղափարակից երիտասարդութեան մագնիսը կը հանդիսանայ, իսկ իր խանութը՝ շարժման կեդրոն։

Ծիւնիի փորձերը հոս ալ կը կրկնուին զինքը վախցնելու համար, սակայն անօգուտ։

Այս սպառնալիքները, իր ջանքը կը կրկնապատկեն և աւելիով կը տրամադրուի ի նպաստ կուսակցական գործին և Աբգարեան Վարժարանի աշխատանքներուն։

Զինք զգուշացնողներուն կը պատասխանէ— Եթէ զիս սպաննեն, իմ ընկերներս գործը կը շարունակեն...

Ընկերային կեանքի մէջ պայքարող այս տղան, անձնապէս եղած էր շատ համակրելի, ընկերական։ Կ'ըսուի թէ՝ զինք դաշունահար սպաննողները յաճախ եկած են իր խանութը, ու ինք, զանոնք հիւրասիրած է, Խարբերդցիի վայել հիւրասիրութեամբ մը, սափրած է զիրենք, սեղան են նստած, նոյնիսկ իր զոհուելէն քիչ առաջ։

Դաշնակցականները Ցուցայական այս մարզին մէջ խիստ յաջող են...

Դժբաղդ օր մը, Յունիս 21ին, Կիրակի երեկոյ ժամը 6,30ին, ճաշը իր ձեռքին, երբ անհոգ ու անպատրաստ իր մօրաքրոջ տունը կ'երթար (Կիւլապաշէն Թաղամասի) փողոցին մէջ, յանկարծ կը յարձակին, դաշնակցական մարդասպաններ։ Ոմանք կը բռնեն զինք, ուրիշներ բերանը կը գոցեն, իսկ մնացողները, իրենց դանակի հարուածներով գետին կը տապալեն այս անձնուէր որբուկը, որուն ծնողքը սպաննուած էր նախապէս Թուրքերուն կողմէ ու ահա ինքն ալ այժմ կ'երթար Հայ Թուրքերու դա-

ւադրութեամբ... և այս մարդիկն են որ Թուրքին դէմ միշտ «վրէժ» կը պոռան, իբրև Հայ Յեղափոխականներու Դաշնակցութիւն....

Դաշնակցութեան ուզած սարսափը Թաղին մէջ կատարուած էր։

Դիակը արիւններու մէջ կը տապլտկի...

Սարսափէն անարեկ. չուրջի մարդիկ, հայեր, չեն համարձակիր մօտենալ, մինչև որ ոճիրն սրտահատորները կը հասնին հոն։ Կը փոխադրուի տուն, ուր կը փութայ նաև ընկ. Ս. Ստեփանեան, օթոյով զինք կը հասցնեն հիւանդանոց։ Ընկ. Ստեփանեանը փութաջանօրէն տեսնելով որ հետզհետէ իր գիտակցութիւնը կը կորսնցնէ զոհը, կը պահանջէ ընկերացող հայ ժանտարմայէն՝ առանց ժամանակ կորսնցնելու հարցաքննել իր և հիւանդապահուի ներկայութեամբ։ Հազիւ թէ ոճրագործներուն անունները տըւած՝ իր գիտակցութիւնը կը կորսնցնէ։ Բժիշկը կը հասնի, կը քննէ կուրծքի վէրքը, կը վկայէ թէ, այս տեսակ դանակի հարուած մանաւանդ չատ քիչ տեսնուած է. քանի որ վէրքը, որքան խորունկ նոյնքան բացուած է. արդիւնքը վէրքին մէջ դանակի խաղցուելուն, որ գործն է եղած յատուկ գերանխաղ ոճրագործներուն... Մահը մօտ կը նկատուի, որովհետև չափէն աւելի հոսած էր արիւնը։

Մի քանի ժամ վերջ արդէն հոգին կաւանդէ։

Հետևեալ օր կէսօրէ ետք կատարուեցաւ իր յուղարկաւորութիւնը, Պէյրութի մէջ քիչ անգամ տեսնուած բազմութեամբ։ Ան դաշնակցութեան դէմ խաղաղ ցոյցի մը բնոյթ կը կրէր։

Թափորը միջազգային էր. բոլոր ազգի աշխատաւոր զանգուածներու մասնակցութեամբ։

Ոստիկանութիւնը պահանջեց որ Թափօր գերեզմանատուն երթայ կողմնակի փողոցներէ, սրտցաւ յուղարկաւորները ուզեցին երթալ պաշտօնական պողոտայով Պուրճի հրապարակէն։ Այս ատենին գաւազանակիր ոստիկանութիւնը հրաման տուաւ յարձակելու, տեղի ունեցաւ բախում մը, ուր գլուխներ պատռուեցան և յաւելեալ նոր արիւն թափեցաւ, ու Մեծ ցաւին վրայ նոր ցաւ մը աւելցուցած՝ ԿՈՏՐՈՒԱԾ ԵՒ ՓՇՐՈՒԱԾ ԽԱՉՈՎ ուղղուեցանք գերեզմանատուն և տարաբախտ ընկ. Տիգրանին դժբաղդ մարմինը հանգչեցուցինք կուսակցութեան կողմէ շինուած յատուկ շիրմին մէջ. կողք կողքի, ընկերներ՝ Տխրունիի և Ազազարեանի, բաղդակից մեծ զոհերու մօտ։

Հետզհետէ ձերբակալուեցան դաշնակցական ոճրագործները, Ապտալըն օղլու, Պէնոն, Գասպար և Պօղոս, որոնք խոստովանած են եղեր իրենց սև արարքը, իբր թէ սիրոյ երեսէն, որ բոլորովին անհիմըն խաղ մըն է դաշնակցութեան յատուկ, որ գործածուեցաւ Տխրունիի, Ազազարեանի սպանութենէն յետոյ...

Հետաքրքիր ենք տեսնել թէ՝ դատարանը ի՞նչ ձևով պիտի պատժէ ոճրագործները։ Արդեօք հէգ Տիգրանն ալ, մինչև վերջ, գերեզմանէն պիտի պահանջէ, Լիբանանի արդարադատութենէն, արդար դատաստա՞ն. ինչպէս տակաւին կ'սպասեն Տխրունիներ և Ազազարեաններ...

Մենք ևս զայն կ'սպասենք՝

ԻԲՐԵՒ ՏԽՐՈՒՆԻ

ՏԻՐԱՆ Կ. ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Ծնած է Ատանա, ուսումը ստացած է նախ՝ Աբգարեան վարժարան, ապա՝ Ս. Դ. Հնչակեան կեդրոնական վարժարանը։

Ուսանողական շրջանին հրապուրուած Սօցիալիստական գաղափարաբանութենէն զինուորագրուեցաւ անոր՝ մտնելով Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան մէջ։

Այդ շրջանին՝ Ուս. Միութիւնը խանդավառ օրեր կ՚ապրէր և Տիրան իր աչքառու դիրքն ու արժէքը ունէր, որպէս ատենապետ Ուս. Միութեան։ խմբագիր Նոր Սերունդ ի։

Տիրան իր մէջ զարգացուց գրելու, խօսելու և վիճելու արուեստը։ Դարձաւ բանաստեղծ, նուիրուած ընչազուրկ դասին։ Իր բանաստեղծութիւններէն «Յաւ Պանդուխտի»ն Եղանակաւորուեցաւ երաժիշտ Գ. Համբարձում Պէրպէրեանէ, որպէս յիշատակ իր մանկութեան դասընկերոջ։

Տիրանը «Կարմիր Սքաուտ»ներու անդամ և ատրիճանաւորներէն մին էր։ Կիլիկեան Թօհ ու բօհի շրջանին ինք և իր ընկերները, յաճախ գիշերները տրրամադրուեցան դիրքէ դիրք պտտելով հսկելու զինուորներուն վրայ, խրախուսելու զանոնք։

Այս գործունէութեամբ անոր մէջ մնացած ըմբոստ ու եռուն հոգի մը։ Պէտք էր տեսնել զայն այդ օրերուն սարքուած միջ-կուսակցական վիճաբանութիւններուն ընթացքին, մանաւանդ այն օրը՝ երբ Դաշնակցական փախստական ոմն՝ Արմէն Սասունի

հրապարակային ժողովի մը մէջ կը ջանար արդարացընել ինքզինքնին և դատապարտել Համայնավար վարչաձեւն ու "սեցնել համայնավար ղեկավարները։ Տիրան՝ ձայն առնելով՝ սահմռկեցուց օրուան գործիչը՝ ու ունկնդիրները՝ մոռնալով իր շրջապատը, նիւթ առնելով «բռնագրաւեալներու բռնագրաւումը» ասացուածքը։

Տնտեսական պայմանները զինք խլեցին Կիլիկիայէն հեռու Իզմիր. ուր երբ գրավաճառ աշխատելով հանդերձ չի մոռցաւ գրել, խօսիլ, գործել որպէս Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանող։

1922 Սեպտ. 9ին, իր նման հազարաւոր հայերու հետ, նահատակուեցաւ ծովամոյն։

Իր ետին կը թողու բաւական մեծ թիւով ձեռագիրներ։ Իր դասընկերներուն և Ուսանողական միութեան կ՚իյնայ հատորի մը վերածել զանոնք։ Ասոնցմէ մին այս Տարեգիրքին մէջ կ՚երեւի։

Ուսանող էր, ուսանող գնաց։ Բուռ մը արցունք իր յիշատակին։

ՈՂԲ. ՏՕՔԹ. ՄԵՍԻԱ ՀԱՅԹԱԵԱՆ

1929 ը՝ Լի մաղթանքներով ողջունած էինք. սակայն գտանք՝ աւելի քան դաժան. քանի որ, Յունուար 17 ին, ողբացինք մահը հանրածանօթ Հնչակեան գործիչ և կրթական մշակ՝ ընկ. Մ. Տխրունիին, որ զոհ գնաց դաշնակցութեան հայասպան գնդակին։

Վերքը, զոր ստացած էինք՝ խոր էր աննունորէն։

Ահա այդ ցաւալինչ օրերուն էր, երբ լսեցինք թէ՝ Տօքթ. Մեսիան մահացու կողացաւի բռնուած ըլլալով՝ իր իսկ պահանջով հիւանդանոց փոխադրըուած է։ Հակառակ տասնեակ մը բժիշկ-բժշկապետներու խնամքին հետեւեալ օրն իսկ- Մարտ 25 ին, կը մեռնէր ծաղիկ հասակին մէջ։

Ո՞վ էր Ան՝

Տարաբաղդ Տօքթ. ը կրտսեր զաւակն էր— Հնչ. Անմահն Առաքեալ Ժիրայրի և Թրքական բռնակալութիւնը սարսափեցնող Հնչ. Հերոս Զէյլօ-Թորոս Ծառուկեանի— ժամանակակից՝ Յեղափոխական Ս. գործին նուիրուող՝ կեսարացի ողբ. Հաճի Յակոբ Հայթաեանի։

Ծնած էր 1905 Փետր. 11ին, Կեսարիա։ Մայրը, Տիկ. Հայկազունի (ծնեալ Մինասեան) շրջանաւարտ Արամեանէն, եղած էր ուսուցչուհի. որով, ուսումի և կրթութեան արժէքին գիտակ, իր ամուսնոյն հետ, կուզեն զարգացած զաւակներու տէր ըլլալ։

Փոքրիկն Մեսիան նախ կը յաճախէ Կիւմիւշեան վարժարանը։ 1911 ին ընտանեօք Պէյրութ կը փոխադրուին կը դրուի Ֆրանս. Լայիք վարժարանը, յետոյ Բէր Տարեանի մօտ, որոնք ընդհանուր պատերազմի պատճառաւ փակուելովը, մասնաւոր դասեր կառնէ Բօլ Արիս վարդապետէն։ Զինադադարէն մինչև 1923, կ'ուսանի Ֆրէրներու Գոլէճը, ապա՛ Յիսուսեաններու Բրէբարաթուարը։

Հակառակ տարի մը առևտրական ճիւղին մէջ ուսանելուն, ուսանող Մեսիան իր ներքին կոչումին անսալով՝ կը մտնէ Ֆրանս. Բժշկ. Համալսարանը։

Հօն, իր Գրդ. տարին, կատարուած Ֆրանսերէնի ընդհանուր քննութեան միջոցին՝ Սուրիոյ և Լիբանանի Ֆրանս. Բարձր Գօմիսէր ժէն. Վէյկանէն կ'ստանայ մետալ մը յատուկ գնահատումով։

Ինք, որպէս տիպար ուշիմութեան, աշխատասիրութեան և պարկեշտութեան, միշտ յիշատակութեան կ'արժանանայ բժշկապետ Տպլանէն, Գալմէթէն և Տեսուչ Մ. Շանսլիէն։

1928 ին կ'ստանայ իր բժշկական վկայականը իբրև ներքին ու կանանց հիւանդութեանց մասնագէտ։

Եգիպտոսէն, Սուտանէն և Պաղտատէն եղած գոհացուցիչ հրաւէրները մերժելով՝ իրենց բնակարանին մէջ կը հաստատէ իր քլինիքը։

Ան բացարապէս գիտակ իր տարագիր ցեղին նեղութեանց ու ցաւերուն՝ շաբաթը երկու օր, կը յայտարարէ ձրի դարմանում աղքատներուն։ Իր հըմտութեան և առաքինութեան պատճառաւ՝ շուտով կը դառնայ ժողովրդեան սիրելի դէմք մը։

Միայն վկայեալ բժիշկ մը չէր Ան, այլ նաև հասարակական և կրթական գործիչ մը.—

1928 Սեպտ. 15 ին իր տեսակին մէջ մեծ յեղաշրջում մը տեղի ունեցաւ մեր ազգ. կեանքին մէջ։

Պէյրութահայութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը կազմող քէմբաբնակ հայութիւնը, այլևս չի կարենալով տոկալ դաշնակց. ազդեցութեամբ միակողմանի գործող Ազգ. Առաջնորդարանի հայավնաս քայլերուն և դաւերուն, Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան ղեկավարութեամբ՝ պայքարեցաւ և ընտրեց իր պատասխանատու մարմինը՝ Ս. Խաչի թաղ. խորհուրդը, որը հակառակ Շնորհ. Սահակ Կաթողիկոսի և Առաջնորդարանի յայտնի և գաղտնի աշխատանքներուն՝

կառավարութեան կողմէ հաստատուեցաւ իբրև Պէյրութի Ազգ. Ժողով— «ՄԷՃԼԻՍ ՄԻԼԼԻ»։

Այս մարմինը, որպէսզի իր հասարակական աշխատանքին լաւագոյնս նուիրուի, երիտասարդ գործօններով «Օժանդակ մարմին» մը ընտրեց, որուն գըլխաւոր գործը պիտի ըլլար Ազգ. Սահակեան վարժարանով զբաղուիլ։

Այս մարմնի Ատենապետութիւնը սիրով ըստանձնեց՝ Տօքթ. Մ. Հայթաեանը, նոյնպէս յանձն առնելով՝ դպրոցին մէջ ձրի դասախօսել, առողջապահութեան շուրջ։

Իր բոլորանուէր այս աշխատանքներուն մէջ էր որ, իբրև Թաղ. խորհուրդի քարտուղարը, զինք շատ մօտէն ճանչցայ։ Շատ անգամ, որպէսզի սկուած գործը յառաջ երթայ, առտուն կանուխ կուգար պաշտօնատեղին, կ'անցնէր սեղանին առաջ և կը դասաւորէր կատարուած ու կատարուելիք աշխատանքները։ Յաճախ կէսօրուան ճաշը հոն ընելով։

Երբեք չպիտի մոռնամ, ի նպաստ դպրոցին կատարուած այդ նուիրահաւաքութիւնը. երբ իր պաշտօնակիցներուն հետ՝ յանձն առաւ մասնակցիլ հանգանակիչ յանձնախումբերէն մէկուն, որուն կը վիճակուէր դիմել քաղաքի ծանօթ ընտանիքներուն։ Բոլորին հետ և ինքը՝ առանց նկատի առնելու իր փափուկ կեանքը, դիրքը. շրջեցաւ տունէ տուն, անոնց մասնակցութիւնը ապահովելու համար աղքատներու դպրոցին։

Այսպիսի նուիրեալ աշխատանքով հանդէս-ներկայացումներու տոմսերը, կը տեղաւորուէին նաև օտարներու շրջանակին մէջ։

Այս յաջողութիւններէն գինովցած՝ առաջադը-

բեց միջազգային հողի վրայ մեծ պարահանդէս մը
սարքել, բայց դժբաղդ մահը վրայ հասաւ...:
Այո՛, նախ ընկ. Ս. Տխրունիին— Սահակեան
Վարժարանի աւագ ուսուցչին՝ սպաննութիւնը, յե-
տոյ վաղամեռ Տօքթ.ին անակնկալ մահը՝ մեծ հար-
ուածներ էին մեզի համար: 1929 ին.

Տքթ. Հայթաեանը Հնչակեան մը չէր տակա-
ւին, սակայն իր ծառայութիւնները. մեզի հանդէպ՝
միշտ պիտի յիշենք:

Թէեւ անցա՛ն յաղթանակի, փառքի և սուգի
այդ օրերը, իր դէմքերով ու դէպքերով, սակայն
գործը որ սկսուած էր կը շարունակուի այսօր:

Եւ երբ կ'երեւակայեմ այդ օրերը, Տքթ. Հայ-
թաեանի սէլվի հասակը կը պատկերանայ առջեւս, ո-
րուն կարմրաթուշ երեսը ժպտելով լեցուն, լիալու-
սին դէմքին շնորհքը կ'աւելցնէին... Հապա՛, ակ-
նոցի մէջէն պճլտացող աչքե՛րը, որոնց մէջ՝ իր հոգին
հայելիացնող Աստուածային սէրը կ'իշխէր... Անոնք
այսօր հող են դարձած, միայն իր գործն է կ'ապ-
րի:

Ո՛վ մահ, դուն երբ պիտի պարտուիս...:

ՄԻՀՐԱՆ Մ. ՍԷՖԷՐԵԱՆ

ՀԱՃԻ ՅԱԿՈԲ ՀԱՅԹԱԵԱՆ

1928 Յունվար 18 ին ողբ. ընկ. Ս. Տխրունին,
իր 9 ամսեայ բերդարգելութենէն ազատ արձակուած
էր:

Շաբաթ մը վերջ, Պէյրութի Հնչակեան Վար-
չութիւնը, ի պատիւ իրեն թէյասեղան մը կուտոր
«Մասիս»ի մէջ և հոն էր, որ իր միջոցաւ ծանօթացայ
Հաճի Յակոբ Հայթաեանին:

Կարճահասակ, կլոր դէմքով, փայլփլող կապոյտ
աչքերով, մէկն էր ան, որուն գլխուն ճերմակ մա-
զերը որքան ալ հաստատէին թէ՝ Նա 60 ի չափ տա-
րիներ ետին է թողած, սակայն այսու ամենայնիւ,
Անոր խանդավառ ու չէչտակի խօսակցութիւնը, չար-

ժումները. քիչ կը համոզէին որ Հաճի Յակոբ աղան՝ առոյգ էր, տարիքով ծերացած, բայց մարմնով և հոգւով երիտասարդ էր և չէր կորսնցուցած իր Յեղափոխականի հին յատկութիւնները:

Մինչև իսկ դամասկոս եղած ատենիս լսած էի իր մասին, իր Հնչակեանի գործունէութեան շուրջ, Կեսարիոյ շրջանին մէջ:

Այս կարգի հին արժէքներու համար՝ շատ հետաքրքիր եմ, կուզեմ որ Անոնք խօսին ու ես լսեմ, մեր հին փառքի դրուագներէն: Այսպիսով շուտով մտերմացանք իրարու հետ ու ընդառաջելով փափաքիս խոստացաւ իր յուշերը գրել տալ ինծի: Յուշեր իր Հնչակեան կեանքէն, Կեսարիոյ հարուստ շրջանէն, գաղափարանուէր մեր ԱՆՄԱՀՆ ԺԻՐԱՅՐԷՆ. Թրքական բռնակալութիւնը սարսափեցնող Անզուգական ՉԷԼԼՕէՆ եայլն, եայլն:

Կը խոստովանիմ թէ թերացայ պարտականութեանս մէջ. սակայն խղճի պարտք մը կատարած ըլլալու համար պիտի ջանամ իր պատմածները ուրուագծելով պատմութեան յանձնել:

* * *

Ողբ. Հաճի Յակոբ Հայթաեան ծնած է 1871ին՝ Կեսարիա (Թոռն է ծանօթ Գուլթնուեանին), Իր հօր աչքի տկարութեան պատճառաւ կ'ստիպուի ձգել դըպրոցը ու նուիրուիլ ինքզինք ու իրենները ապրեցնելու հոգին:

Իր երիտասարդ և խանդավառ օրերուն, ինքն ալ բոլորին հետ կ'իյնայ մեր Առաքելատիպ ու գաղափարանուէր Հնչ. Յեղափոխութեան մեծ սերմնացան ԱՆՄԱՀՆ ԺԻՐԱՅՐԻ շունչի ազդեցութեան տակ ու

կ'անդամագրուի Կեսարիոյ Հնչ., պատմական մասնաճիւղին:

Վարչութիւնը, աչքի առաջ ունենալով, իր ճարպիկութեան հետ՝ Ս. գործին հանդէպ իր հաւատարմութիւնն ու նուիրումը: իրեն կը վստահի հետախուզելու կարեւոր պաշտօնը:

Կեսարիոյ շրջանի Հնչ. գործունէութիւնը, որ մեր Թրքահայ Յեղափոխական, ազատագրական շարժումներու ամենաուժեղ կեդրոններէն մին հանդիսացաւ, շատ բան կը պարտի այդպիսի անձնուէրներու, որոնք հաւատարմաբար և կարգապահութեամբ գործեցին. իրենց մեծերուն խօսքին ու ցուցմունքներուն՝ պատգամի արժէք տալով:

Հին կրակը երբեմն կը բոցավառէր Զինք և Ան՝ մեծ ոգեւորութեամբ կը պատմէր թէ՝ ինչ տեսակ ծպտումներով ԱՆՄԱՀՆ ԺԻՐԱՅՐԸ յաճախ իրենց տան հիւրը կ'ըլլար ու իրենք կը լսէին զինք, Անոր փոթորկոտ և ելեքտրականացնող խօսքերը: Հնչակեան Մեծ Տէրվիշին կազմակերպելու, դաստիարակելու մասին ունեցած տաղանդին շուրջ հմայուած կերպով խօսելու ատեն՝ պաշտամունքի երկիւղածութեամբ վեր կ'առնէր Անոր մաքրամաքուր նկարագիրը, որ մեծագոյն մագնիսը հանդիսացած էր իր յաջողութեանց ու Զայն դարձուցած՝ պաշտամունքի առարկայ, բոլոր հայերուն և թուրքերուն:

Պժգանքով և թուքով կը վարձատրէր Թէրզալուցի մատնիչ Գըրմըզը քէչիշը, որ վատաբար մատնեց Հնչ. Առաքեալը: Կը խօսէր Ժիրայրը ազատելու ուղղութեամբ տարուած աշխատանքներուն, փախցընելու ճիգերուն անպտուղ մնալը, Եօզկատի մէջ 1894 Յունվար 10ին կախուիլը և դիակին անտէր մնալը, Կեսարիոյ Հայոց Առաջնորդ Գալեանի հրամանաւ: Կը

գովէր բողոքական պատուելիին ղայն Թաղելու յան-
դուգն ժէսԹը։ Այս բոլորը Թուելէ յետոյ՝ սրտի խո-
րէն բղխած Ախ ով մը կը յաւելուր —
— Հայ արգանդը դժուար թէ նոր ԺԻՐԱՅՐ մը
ևս պարգևէ...։

Իսկ գալով ՉԷԼԼՕԻ (Կիւրիւնցի Թորոս Ծա-
ռուկեանի) ինքնատիպ հերոսութիւններուն, նա ազ-
դած էր Հաճի Յակոբ աղային ուղն ու ծուծին։ Չէր
ները ունէ մէկուն, որը պիտի փորձէր բաղդատու-
Թեան դնել քաջ ըլլալու եմնալու համար աշխարհ
եկող մեր հին ու նոր օրերու անզուգական
Հնչակեան իրապէս Հերոս ՉԷԼԼՕՆ՝ ուրիշ քա-
ջամարտիկներու հետ։ ՉԷԼԼՕՆ՝ միշտ անմոռացելի պէտք
է բարձր մնայ, կ'ըսէր։

Կ'ուզէի՞ր ծերացած ՀայԹաեանը երիտասար-
դացնել— պէտք է հարցնէիր ԺԻՐԱՅՐԻ, ՉԷԼԼՕԻ, ԿԷ-
ՍԱՐԻՈՑ ԵԱՑԹԱՑԻ մասին, ու կը պատմէր քեզի
խանդով ու եռանդով, չի մոռնալով իր յարգանքի
տուրքը մատուցանել Հնչ. Գործիչ Տք. Լեւոն Փա-
նոսեանի, Մինաս Պետրոսեանի, Ազատ Ոստանիկի և
այլոց յիշատակին։

Նա՛, քանիցս ձերբակալուած, բանտարկուած,
չարչարուած ու ապա կախաղանէն, մահէն ազատուած
է. իր՝ յեղափոխականի վիճակուած դառն բայց պատ-
ուաբեր տուրքը վճարելով տառապող հայութեան և
իր հայրենիքին։

***

Օրինակ Ժիրայրի ձերբակալումին «Ց. ՀայԹ-
Թաեանը ևս ձերբակալուելով «իբր կուսակցութեան
Թէրչիլի կեդրոնի ընդհանուր քննիչ, և Թղթատարը»
«շղթայով» կը ղրկուի Անկարայի զինուորական Ատ-

եանը, ուր Ժիրայր «Հնչակ. Կուս. Առաքեալը և իր
ընկերներէն միքանիներ մահուան կը դատապարտուին,
իսկ միացեալներէն 18-20 հոգի Ց. ՀայԹաեանը մէջն
ըլլալով 101 տարի բերդարգելութեան կը դատապար-
տուին և ապա Կ. Պոլսոյ ճամբով կ'երԹան շղԹայա-
կապ Աֆրիկեան Թրիպօլիս. ուր մօտ մի տարի մնալէ
յետոյ ներման արժանանալով կը վերադառնան Կե-
սարիա.

1898ին Թէրզիլի գիւղէն վերադարձին մատնու-
Թեամբ՝ դարձեալ որպէս Ս. Դ. Հնչակ. Կուսակցու-
Թեան ԹղԹատար կը ձերբակալուի։ Մօտ երեք ամիս
բանտարկութենէ և շատ մը տանջանքներէ յետոյ,
Կեսարիոյ Առաջնորդ Տրդատ «Արքեպիսկոպոս» Պալեանի
և Հնչակեան Կուսակցութեան Կեսարիոյ Գործիչ Տօք.
Լեւոն Բանոսեանի աշխատութեամբը կ'ազատի։

Իր գործավաճառի հանգամանքով՝ կը շրջի շատ
մը երկիրներ։ Ապա, 1912ին ընտանեօք կը հաստա-
տուի Պէյրութ, ուր որքան կը նուիրուի իր գործին,
նոյնքան և իր կրթասէր Ազնիւ Տիկնոջ՝ Հայկազու-
հիին հետ՝ կը մտահոգուին իրենց հարազատներու՝ Գէ-
որգին, Կարապետին և Մեսիային բարձր դաստիարա-
կութեամբ և կրթութեամբ, հազիւ Թէ յաջողած՝ երբ
իրենց պիտի վիճակուէր այլևս ի տես անոնց երջան-
կանալ...աւա՜ղ,Նորահաս Տքթ. Մեսիեան խամրեցաւ
ծաղիկ հասակին մէջ. այրո՜ղ կրակը բաժին ձգելով
ծերացած ծնողաց, որոնց մէջ ան՝ միա՛ց ու միա՜ց...

Հաճի Յակոբ աղան հետզհետէ ոչ միայն կը դառ-
նայ Պէյրութի առեւտրական հրապարակի վրայ ծա-
նօԹ դէմք մը, իբրև գործի մասնագէտ-վաճառական
այլ կ'ըլլայ նաև գաղութիս հասարակական կարևոր
դէմքերէն մին, գործակցելով մեր ազգային, կրթա-
կան և հայրենասիրական աշխատանքներուն։

Ընդառաջելով Հնչակեան առաջարկին՝ անդամ ընտրուեցաւ Ս. Խաչի Թաղական Խորհուրդին, որուն գանձապահութիւնը վարեց 3 տարիներ գնահատելի խղճմտութեամբ։ Սոյն Թաղական Խորհուրդի ընտրութեան, վաւերացման և փառաւոր գործունէութեան. ինչպէս նաեւ Սահակեան վարժարանի վերելքին մէջ՝ Հայթաեանը իր մասնաւոր դերը ունի։

Առաջնորդարանի տագնապալի օրերուն՝ (երկու շրջաններու մէջ) ստանձնած է Տնտեսական խորհուրդի գանձապահութիւնը և զայն յաջողութեամբ վարած՝ ապա հիասթափութեամբ հեռացած է անկէ։

Տեւականօրէն ատենապետն էր Կեսարիոյ Աղք. ընկերութեան, դառնալով կեսարացիներու հոգածու հայրիկը; Ոչ միայն Ջերմ հաւատաւոր մըն էր Խ. Հայաստանին, այլ նաեւ Անոր անվախ պաշտպանողը։ Մեծ եռանդով անդամակցեցաւ ՀՕԿին, եղաւ անոր Վարչութեան գանձապահը, թէեւ երկար չի կրցաւ ապրիլ հոն։

Իր կեանքին վերջին ամիսները անցան անկողնին մէջ ու օրըստօրէ մաշելով աւերող Գանսէրէն՝ մեռաւ 12 օգոստոսին։

Ցաւա՜նք իր յիշատակին։

Մ. Ս. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

ՏԻՊԱՐ ՀՆՁԱԿԵԱՆԸ

Գրեց՝ Ե. ԿԱՐՄՐԱԿ

Տաս և երկու ժամուայ երկաթուղիի ձանձրալից և հոգնատու ճամբորդութիւնս, ստիպեց որ Ս.Բաուլօ հասնելուս անմիջապէս անկողին մտնեմ։ Յաջորդ օրը սակայն, սովորականէն կանուխ արթնցայ, ինչ որ երբէք չզարմացուց զիս, որովհետեւ նախորդ երեկոյին չէի կրցեր ոչ քաղաքը ժամ առաջ տեսնելու և ծանօթանալու փափաքիս գոհացում տալ, քաղաք, որ Պրազիլիոյ, ճարտարարուեստի ու արդիւնաբերութեան կեդրոնը ըլլալու համբաւ կը վայելէ։

Ռիօ տէ Եանէռօ, ծնողացս երկտող մը գրելէ վերջ, ինձ ընկերացող, ընկ. Ս. Պուտագեանէ հրաժեշտ կ՚առնեմ նամակատուն երթալու համար։ Ընկ. Գ. Խանըմեանի տուած բացատրութիւնը ուղղեցոյց ունենալով, կ՚ուղղուիմ նամակատուն տանող փողոցը։ Հազիւ նամակատան հրապարակի անկիւնը հասած, կը նշմարեմ ներկարարներու փոկրիկ խումբ մը, որոնք իրենց կօշիկ ներկելու ծառայող սնտուկներուն վրայ նստած, ոգեւորուած կարծիքի փոխանակութիւն կ՚ընեն, կէս հայերէն, կէս տաճկերէն և փորթուկէզերէն (այս վերջինը Պրազիլիոյ պետական լեզուն)։

Կը մօտենամ իրենց և պետական լեզւով կը հարցնեմ նամակատան շէնքը։

Այդ փոքրիկ խումբէն պատանի մը, նախ գըրպանիս «Երիտասարդ Հայաստան»ին ակնարկը նետե-

լէ վերջ. մաքուր հայերէնով մը պատասխանեց եւ յետոյ, առաջարկեց որ մինչեւ Նամակատուն ինծի ընկերանայ։

Հաճոյքով կ'ընդունիմ առաջարկը։ Պատանի ներկարարը իր սնտուկը ընկերներուն հսկողութեան յանձնելէ վերջ, կը յառաջանանք։

Ճանապարհին ընկերակիցս զանգատեցաւ ըսելով թէ՝ — «քանի որ հայ էիք, ինչո՞ւ հայերէն չը խօսեցաք մեզի հետ։» առարկեցի ընկերակցիս ըսելով— «Դուք՝ երեք բարբառով կը խօսէիք եւ ես չըկրցի գանազանել թէ ձեր մէջէն որը կրնայ հայ ըլլալ։» Ու կը շարունակեմ խօսակցութիւնը։

— Ինչ է անունդ եւ մականունդ։

— Մարտիրոս Ներսէսեան, կը պատասխանէ։

— Ծննդավա՞յրդ։

— Ատանա, բայց ծնողքս Հաճընցի է։

Երբ պատանիին Հաճընցիի ծագում ունենալը կը լսեմ, հետաքրքրութիւնս կը կրկնապատկուի, զի առ հասարակ Մեծ Ժիրայրի եւ Մեծն Մուրատի հայրենակիցները, իրենց թերութիւններովն կամ առաւելութիւններովը, այնքան հաճելի եւ սիրելի դարձած են ինծի, որ ուր ալ զանոնք ճանչնալու առիթը ունենամ, մասնաւոր հետաքրքրութեանս առարկայ եւ յատուկ համակրանքիս արժանի կը դարձնեմ։

— Ձեր գրպանի Թերթէն ես ալ յաճախ կարդալու առիթը կ'ունենամ, կըսէ Մարտիրոս. կէս հըպարտ թոնով մը։

— Ուրեմն դուն ալ Հնչակեան ես, կը հարցընեմ անոր։

— Կրնաք այդպէս նկատել, որովհետեւ տակաւին արձանագրուած չեմ. բայց մտադիր եմ տեղւոյս Նորակազմ Հնչակեան Ուս. Միութեան արձանագրուիլ առաջին պատեհութեամբ։ Եւ միասին կը մըտնենք Նամակատան հսկայ շէնքը։

Վերադարձին երբ պատանի ընկ. Մարտիրոսէն պիտի բաժնուէի, շնորհակալութիւնս եւ գոհունակութիւնս յայտնելէ վերջ, Թելադրեցի անոր որ օր առաջ իր մտադրութիւնը գործադրէ։

— Ընկեր, ըսաւ, կը յուսամ Թէ կրկին կը տեսնուինք։

— Դժբաղդաբար ոչ, կը պատասխանեմ, որովհետեւ այս երեկոյ իսկ կը մեկնիմ «Պաուռու» (Ս.Բաւլօյէն երկաթուղիով 12 ժամ հեռաւորութեան քաղաք մը)։

Ձեռքի ջերմ սեղմումէ մը վերջ բաժնուեցանք, սակայն հետս կը տանէի համակ վեհանձնութիւն բուրող պատանիի մը, ապագայ Տիպար Հնչակեանի մը, անջնջելի յիշատակը։

Երեք տարի մը վերջ, երբ Ս.Բաւլօ վերադարձայ հաստատուելու համար. չը գիտէի թէ՝ Մարտիրոսը իր մտադրութիւնը գործադրած է՞ր թէ ոչ։

Ս.Բաւլօ վերադարձս կը զուգադիպէր «Բասնկոխաղան»ներու ներկայացումին, որ տեղի ունեցաւ 24 Սեպտ. 1931 ին։ Ընկերներս փափաքեցան որ ներկայ գտնուիմ վերջին մի քանի փորձերուն։ Սիրով կ'ընդառաջեմ յայտնուած փափաքին ու երեկոյին՝ ընկերոջ մը առաջնորդութեամբ, կերթամ Հնչակեան Ակումբը։ Երբ ներս մտանք, փորձը արդէն սկսած էր, հոն ներկայ եղողները կատարեալ լռութեամբ կը հետեւէին։ Ինծի ընկերացող ընկերը երբէք չի զատուիր քովէս։ Փորձը լմննալէն վերջ՝ ինծի կը մօտենան ընկերներ՝ Գ. Կէօնճեան եւ Ս. Սուգիասեան ու կը ցանկան տպաւորութիւնս լսել։ Անոնցան Թելադրութենէ մը վերջ հիացումս կը յայտնեմ, խաղի ղեկավարնե-

րուն ալ մասնաւոր շնորհաւորութիւններս և քաջալերանքս։

Հոգիս սկսած էր թրթռալ Հնչակեան այդ մաքրամաքուր միջավայրին մէջ։ Շատ սրտեր կային Պրազիլիոյ ներքին գաւառներուն մէջ, որոնք այնքան ծարաւի էին և տարիներէ ի վեր, իրենց այդ պապակը յագեցնելու առիթը չէին կրցեր ունենալ, և ես նկատի առնելով այդ պարագան ագահութեամբ կը շնչէի զայն, բոլոր այն ընկերներու կողմէ. որոնք այն վայրկեանին բացակայ էին։

Բոլորովին անակնկալօրէն կը լսեմ ընկ. Ս. Կակոսեանի Ս. Բաուլօ գտնուիլը և նաև յաջորդ օրը, Ս. Բաուլօ գալու ընկ. Յակոբ Մարկոսեանի տուած ժամադրութիւնը։

Ուրախութիւնս իր գագաթնակէտին կը հասնի, երբ կ'երեւակայեմ իմ մէկ շատ մտերիմ գաղափարական ընկերոջս հետ տարիներ վերջ՝ դարձեալ անձամբ տեսնուելու առիթը ունենալս։ Եւ հազիւ թէ սկսած խորհրդածութեան՝ կը լսեմ որ ընկ. Գ. Կէօնճեան հարց կ'ուտայ ինձ ընկերացող ընկերոջ՝

— Ընկեր Մարտիրոս ներկայացման հագուստները և սրահին հարցը լուծուեցա՞ւ։

Ի լուր արտասանուած անունին՝ կ'սթափիմ և վայրկեան մը տատամսելէ վերջ կը դառնամ ընկեր Մարտիրոսին.

Ընկերը անհամարձակ ժպիտով մը գլխ կը դիտէ, ճիշդ այդ պահուն է որ կ'սկսի քակուիլ յիշողութեանս կծիկը, և վայրկեան մը կը տարուիմ մըտածել թէ՝ քանի մը ժամերէ ի վեր ինձ ընկերացող ընկերը, ուրիշ մէկը չէ եղած եթէ ոչ՝ երեք տարի առաջ պատահմամբ ծանօթացած «ներկարար» պատանի Մարտիրոսը։

Ս. Բաուլօի Հնչակեան Ուս. Միութիւնը կազմուած էր 1928ին բայց 1931ին նա սկսաւ գործնական քայլեր առնել, սակայն 1932ի անոր վերընձըղման շրջանին, ընկ. Մարտիրոս Ներոյեան հանդիսացաւ անպարտելի այդ բերդին նշանաւոր պահապաններէն մին։ Անոր, խանդը. եռանդը և դէպի Հնչակեանութիւնը յայտնաբերած սերը՝ գիտելով անկարել էր չը հրճուիլ, ու հոգեկան բաւարարութիւն չ'ստանալ։

«Կայծ»ի հրատարակութեան մէջ ան ունեցաւ իր կարեւոր դերը որը լիքը եղած է, նիւթական զոհողութեամբ, տքնաջան աշխատանքով և բոցավառ տրամադրութիւններով։

Երբէք անակնկալ մը չը թուեցաւ մեզ, երբ 1935ին Պրազիլիոյ շրջանի Բ. Պատգ. ժողովին կը ներկայանար ան իր հետ բերելով Նորուէյսթի շրջանի երկու մասնաճիւղերու ձայնը։ Այլեւս կասկած չէր մնար, որ, ընկ. Մարտիրոս դարձած էր գիտակից կուսակցական մը. օժտուած պարտականութեան անթերի կատարումի՝ հազուագիւտ ընդունակութեամբ, և արժանացած՝ ոչ միայն իր շրջանի, այլ ամբողջ Պրազիլիոյ Հնչակեանութեան վստահութեանը և համակրանքին։

Սոյն տողերը գրի առնելու պարագայիս. կը դժուարանամ չը յիշել ողբացեալ զգայուն բանաստեղծ. ընկ. Աւետունիի (Քէօսապցի) այն տողերը, որ ան արձանագրած էր երկու տարի առաջ, Պոյնօս-Այրեսէն «Կայծ»ին ուղարկած իր մէկ արձակին մէջ։ «Հնչակեան Ուս. Միութիւնները և Ակումբները Գաղութահայ աշխատաւորութեան, Երիտասարդութեան դաստիարակութեան, յառաջդիմութեան մէկ մէկ անսպառ աղբիւրներ և անշէջ վառարաններ են։»

Մեր կուսակցութեան, Հնչակեանութեան. հին և նոր սերունդին առաջաւոր դէմքերէն շատեր այդ զոյգ օճախներուն ծնունդը եղած են և անկէ դուրս եկած՝ մեր ներկայ կեանքի այս աննպաստ պայմաններուն մէջ առանձնած ակներեւ պարտականութիւններ։ Այդ պարտականութիւնները իրենց պատասխանատու հանգամանքներով, լի ու լի կ'արտացոլացընեն այն արժէքը, որ տրուած կը թուի ենթակայ ընկերներուն։ Այդ ընկերներէն մին է ընկ. Մարտիրոս Ներսէսեան։

Ահա տիպար Հնչակեանը։

Ս. Բաուլօ (Պրազիլ)
10. 5. 35

ԸՆԿ. ՄԻՀՐԱՆ ՍԷՖԷՐԵԱՆ

Ընկ. Մ. Սէֆէրեան բնիկ Ատանացի Շէյխ Մուրատ գիւղէն։

Ծնած է 1902 Փետր. 18ին։ Ուսումը ստացած է Ատանայի Աբգարեան վարժարանը։ Ժամանակի պայմանները շատ շուտով վարժարանէն դուրս նետած են զինք, ուր ընդգրկելով Ս.Դ. Հնչակեան գաղափարաբանութիւնը՝ առաջին օրէն անդամագրուած է Ատանայի Հնչ. Ուսանողական Միութեան ու կատարած իր ուսին ծանրացած պարտականութիւնները։

Կիլիկեան պարպումէն յետոյ, գաղթած է Դամասկոս ուր շարք մը ընկերներու աջակցութեամբ հիմը դրած է Դամասկոսի Ս.Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան և կուսակցական բուն գործունէութեան։ Դամասկոսի ապստամբութեան օրերուն՝ 1926ին կուգայ հաստատուիլ Պէյրութ։

Ընկ. Սէֆէրեան եղած է կառուցանող ուժ մը Հնչակեան կեանքին մէջ, Պէյրութի մէջ 1927էն ըսկըսեալ պաշտօնավարած է որպէս Ս. Խաչ եկեղեցւոյ քարտուղար ու Սահակեան վարժարանի ուսուցիչ՝ մինչեւ 1934, եղած է նաեւ Պէյրութ հրատարակուող «Լիբանան» թերթի խմբագիրը։ Այժմ ապրուստի հոգը մղած է զինք նետուիլ առեւտրական կեանքի մէջ։

Ընկ. Միհրան Սէֆէրեան գործնական կեանքի մէջ նետուած օրէն նուիրուած է ինքնազարգացումի, թերթ ու գիրք իր անբաժան ընկերները եղած են։ Ասոր համար է որ կրցած է իր բազմազբաղ ժամերուն

անգամ, Ուսանողական Միութիւններու և Մ. Ճիւղերու ծանր պարտականութիւնները տանելէ վերջ կուսակցական օրկաններու թղթակցութիւններ և յօդուածներ հասցնել։

Իր վերջին գործերէն մին եղաւ «Ուսանողաց Տարեգիրք»ի պատրաստութիւնը։

Ունի նաև կարգ մը հրատակելի գործեր։

Կ. Թ.

ԴԱՍԵՐ ԱՆՈՆՑ, ՈՐ Կ'ՈՒԶԵՆ

Ի՞նչ է Սոցիալիզմը. — Բառը լատիներէնէն եկած, կը նշանակէ ընկեր։ Համաշխարհային գրականութեան մէջ ամենէն առաջ գործածուած է Մանչեսթրցի պատուելի Ռօզպէկի և Օվէնի բանակռուին մէջ։

Հայ գրականութեան մէջ առաջին անգամ «Հնչակ»ը գործածած է, ըլլալով Սոցիալական գաղափարի առաջին փրոպականտիստը։

Սօցիալիզմը ուժի, ապրանքի (հում), միջոցի, արտադրութեան բաժանման գիտութիւնն է։

Արտադրութիւնները բաժնելու երեք ձեւեր կան. ընդհանուրին հաւասար, արտադրուած գործին համաձայն, պէտքին համաձայն։

* * *

Սօցիալիզմը գիտութիւն է ըսինք։ —

Սօցիալիզմի ամենաճշգրիտ ու մանրամասն բացատրութիւնը կուտայ մեծանուն վարդապետը՝ Կառլ Մարքս՝ իր գլուխ գործոց «Քափիթալ» (դրամագլուխ) ով։

Ահա մէկ (մանրանկար) ամփոփումը այն հսկայ աշխատանքին։

Ա. Հատոր. — Ապրանք, դրամ, հարստութիւն։ Ապրանքը. երկու արժէք ունի։

Ա. Գործածական արժէք, որ կը ծնի մեր պէտքերը գոհացնելու յատկութենէն։

Բ. Փոխանակական արժէք, որ կը ծնի ձեռք բերելու համար թափուած աշխատանքէն և գործածուած միջոցներէն։

Դրամ. Այն ապրանքն է, որ սովորութեամբ կամ օրինական վաւերացումով ընդհանուր համարժէքի պաշտօնը ստանձնած է։

Դրամը միջնորդն է երկու փոխանակելի ապրանքներու միջև։

Հարստութիւն. Ապրանքի կամ դրամի կուտակում։

Դրամագլուխ. Այն հարստութիւնն է, որ զարգանալու այսինքն մեծնալու կարող յօրինուածք մը դարձած է։

Բ. Հասոր.— Դրամագլուխի ծնունդ։

Աշխատիլ կը նշանակէ գործածել ուժ (բանւոր) նիւթ (օրինակ՝ բամպակ), միջոց (մեքենայ)։

Դրամագլուխը կը գոյանայ, երբ բանւորին որոշ օրավարձք մը կը տրուի, բայց ոչ անոր աշխատանքին լման արժէքը։ Մինչ աշխատանքին արժէքէն մաս մը՝ շատ յաճախ մեծագոյն մասը՝ վար կը դրուի։ Այս վար դրուած մասը (բանւորէն կտրուած) կը կոչուի յաւելեալ արժէք։ Յաւելեալ արժէքը կը ծնի դրամագլուխը և կը սնուցանէ զայն։

Գ. Բանւորական օրը։— Բանւորներու աշխատանքի ժամերուն թիւն է։

Գործարանատէրը դրամագլուխը (այսինքն յաւելեալ արժէքը) շատցնելու համար երկու միջոց ունի։

Ա.- Երկարել աշխատանքի ժամերը (բանւորական օր)։

Բ.- Կին ու մանուկներ աշխատցնել։

Ասիկա կը թարգմանուի-շատ աշխատցնել, քիչ վճարել։

Ասիկա պատճառ կը դառնայ, որ աշխատաւորը տառապի, ընդվզի և բնական օր պահանջէ։

Դ. Յարաբերական յաւելեալ արժէք։

Գործը իր վերջին սահմաններուն կը հասցուի և անոր որոշ մէկ մասը կը վճարուի։

Սովորաբար ապրանքներու աժաննալուն հետ վճարումը կը պակսեցուի, որով յաւելեալ արժէքը կ'աւելնայ։ Յաւելեալ արժէքի վրայ աւելցած մասը կը կոչուի յարաբերական յաւելեալ արժէք։

Օրինակ.- Նկատելով թէ գործին վերջնական սահմանին արժէքը 14 է, 6 վճարում 8 յաւելեալ արժէք, երբ վճարումը 4ի իջնէ, յաւելեալ արժէքը 10ի կը հասնի։ Յաւելեալ արժէքի վրայ աւելցած 2ը կը կոչուի յարաբերական յաւելեալ արժէք։

Ե. Խմբական աշխատանք։

Գործաւորները շատցնելով դրամագլուխը կը շահի՝ Ա. Ընկերային աշխատանքի գաղափարին իրականացումը։

Բ. Աշխատանքի միջոցներու խնայողութիւն։

Գ. Բանւորական ուժի յաւելում. որը աւելի մեծ է քան աւելցած թիւը։

Եթէ 1 գործաւոր 10 գործ արտադրէ.
2 » ոչ թէ 20 » այլ 22 գործ կ'արտադրէ։

Դ. Ուժերու դասաւորումով հնարաւոր կը դառնայ շատ աւելի ծանր գործեր շատ աւելի շուտ կատարել։

Խմբական աշխատանքը (համագործակցութիւնը) դրամատիրական արտադրութեան հիմնական եզանակն է։

Ձ. Աշխատանքի բաժանում. — Աշխատանքը բաժնելով.

ա. Ժամանակի և ծախսի խնայողութիւնը կըլլայ.

բ. Տեղ կը շահուի (շատ մը արհեստներ նոյն շէնքին մէջ)։

գ. Մէկ արհեստը շատ մը մասերու բաժնելով գործաւորը կը դառնայ ճարպիկ՝ ի շահ աշխատանքին և կը մնայ տգէտ՝ ի վնաս անձնական զարգացումին։

Աշխատանքին ստորաբաժանումը բանւորին սպաննութիւնն է։

Շահագործումի նրբացած ու քաղաքակրթուած ձեւն է։

Է. Մեքենայ եւ խոշոր ճարտարարուեստ. —

Մեքենան որպէս թէ դիւրացուց գործը, բայց իրականին մէջ շատ գործ արտադրելով վճարումի ժամը կարճեցուց, ձրի ժամը երկարեց։ Օրինակ՝ ենթադրենք կօշկակարի մը օրականը կէս կօշիկի գին էր։ Առաջ 10 ժամէն մէկ կօշիկ կը հանէր, որով 5 ժամ վարձքով կ'աշխատէր, 5 ժամը ձրի։ Այսօր մեքենայով 10 ժամէն 20 զոյգ կօշիկ կ'արտադրէ, որով եթէ օրականը կրկնապատկուի անգամ, միմիայն իր կէս ժամու աշխատանքը կը վճարուի. մնացեալ 9,5 ժամը ձրի կը մնայ։

Մեքենան աշխատցուց կինն ու մանուկը։ Քանի որ բանւորը տկար է, քիչ վարձք պէտք է առնէ. ուստի մէկ կողմէն յաւելեալ արժէքը կը բարձրանայ, միւս կողմէն այր մարդը, որպէս զօրաւոր և շատ վարձք պահանջող, գործարանէն դուրս կը մնայ։

Մեքենան սպասելով կը ժանգոտի. ընել է առանց շահ բերելու կը քայքայուի. անոր առջեւը առնելու համար գիշերն ալ կ'աշխատի։

Մէկ շոգեշարժի ուժը փոխանձելով շատ մը մե-

քենաներ կ'աշխատցնէ, ուրեմն ունի խնայողութիւն։

Ը. Աշխատանք. —

Աշխատողը ուժն է և կը գտնուի բանւորին քով։ Այս ապրանքն ալ (ուժը) երկու յատկութիւն ունի։

ա. Պէտք մը գոհացնելու յատկութիւն։

բ. Նոր արժէք ստեղծելու յատկութիւն։

Այս ուժին գինը կը կոչուի աշխատավարձք։ Յաւելեալ արժէքը կը ծնի աշխատավարձքէն։

Աշխատավարձքը կը կատարուի երկու ձեւով.

ա. Մէկ օրուան բանւորական ուժ 3 ֆրանք (օրական)

բ. Մէկ կօշիկի 4 ֆրանք (գործ գլուխ)։

Թ. Դրամագլուխի կուտակում. —

Դրամագլուխը երկու է.

ա. Հաստատուն. որ կը մաշի և կը գտնուի մեքենային մէջ։

բ. Փոփոխական, որը կը գտնուի ապրանքին մէջ։

Արտադրելու միջոցներէ զուրկ մարդը, կը հըպատակի անոր, որ միջոցներու տէր է։

Ճարտարարուեստը կը պատրաստէ անգործներու բանակը, որուն ձեւերն են.

ա. Ծփուն. նուազ կը տառապի, գործը նուազ դժնդակ.

բ. Անլոյծ- ծանր և գէշ գործ, գէշ վճարում։

Այս վերջինն ալ երեք տեսակ է.

1. Աշխատելու կարող. գործին հետ կը շատնայ կը պակսի.

2. Որբ և նպաստ ընկալ- գործի բացումին հետ

կը զինուորագրուին ։

3. Ինկածներ- Մեքենաներու կատարելագործման հետ կը շատնան ։ Ճարտարարուեստի զոհերն են ։ Դրամագլուխին հետ կը հաւաքուին գործաւորներ ։ Կը դիզուին խուլ անկիւններու մէջ, որքան պալատները խոշորնան ։

Պելճիքան բանուորներու դրախտն է, հոն վըճարումներու միջին չափն է (300 օրուայ համար)

Հայրը	468	Փր.
Մայրը	267	»
Տղան	168	»
Աղջիկ	165	»
	1068	»

Մինչդեռ նոյն երկրին մէջ բանտարկեալ մը կ'առնայ 1162 Փր. քաղաքային զինուոր մը 1473 Փր. ծովային զինուորը 1848 Փր.

Ահա թէ ի՛նչ է դրամագլուխի կուտակումին պտուղը, արտադրողին (բանուորին) համար ։

Ժ. Նախնական կուտակում.—

Բանուորը նախ հաւասար էր գործատիրոջ, ապա իր գերաշխատանքով ծնցուց դրամագլուխը և անոր գերի դարձաւ ։

Յարաբերական յաւելեալ արժէքով իր գերաշխատանքի ժամը երկարեցաւ ։

Գործին մէջ մեքենականացաւ, անարժէք դարձաւ ։

Բանուորը գերավաճառ դարձաւ (կինն ու զաւակը աշխատանքի դրկելով) ։

Կան կարծողներ թէ առաքինի աշխատողները հարստացան, ծոյլ մոլիներ թշուառացան ։

Պատմութիւնը տարբեր ցոյց կուտայ ։

Հին դար ։- Կոխ, յափշտակութիւն, յաղթութիւն ։

Յաղթողը տէր պարտեալին, անոր ինչքին ։
Կուտակումի նախնական ձին ։

Միջին դար ։- Պարտուողը դարձաւ ճորտ ։
Նոր դար ։- Ճորտը դարձաւ բանուորը ։

Կապիտալիստական դարաշրջանին մասնաւորապէս աշխատողն է անօթի, ծոյլը՝ կուշտ ։

Եզրակացութիւն.—

Անհատական սեփականութիւնը ակն է շահագործումին ։

Աշխատաւորին կամ բանուորին ազատագրումը կը հիմնուի ամէն ձեւի մենատիրութեան վերացումին, պարտքի և իրաւունքի հաւասարութեան վրայ ։

Աշխատանքի դատը, մարդկութեան դատն է ։
Եւ սահման չունի ։

Աշխատանքին ազատագրումը աշխատողին ձեռքով կ'ըլլայ ։

Ուստի բանուորներ բոլոր երկիրներու միացէ՛ք ։
Ոչ եւս իրաւունք, առանց պարտքի,
Ոչ եւս պարտք, առանց իրաւունքի ։
Ուրեմն Յեղափոխութիւն ։

Ընկերային յեղափոխութիւն կը նշանակէ վերադարձ դէպի մեկնակէտ ։

Ի՞նչ կը ծնի մրցումէն ։

1.- Մրցումէն անգործութիւն կը ծնի ։— Դրամատիրական դրութեան մէջ աշխատութիւն և դրամագլուխ պայքարի մտած են ։

Դրամագլուխը կը կուտակէ գործաւորները, կը
մեքենականացնէ աշխատանքը, կը գերարտադրէ և
սպառելու շուկայ չգտնելով գործաւորը դուրս կը
նետէ։

2.- Վաճառքները կը խարդախէ։ — Առատ ու
ժան ապրանք պէտք է հասցնել։ Խարդախութիւնր
աժան ապրանք պէտք է հասցնել։ Խարդախութիւնր
կը ծնի։ Վիճակագրութեան մը համաձայն հրապարակ
հանուած 11 տեսակ սուրճի նմոյշներէն 6ին մէջ բնաւ
սուրճ չկայ, 5ին մէջ 0/0 25 միայն։ ԺԹ. դարուն
Անգլիոյ Նորք Շայր քաղաքին մէջ տարեկան 40,000,000
փառնտ հին հագուստներ կը լուծուէին բրդեղէնները
խարդախելու համար։

3.- Կը աղցնէ ապրանքը։ — Ծանուցումները
(ռէքլամ) ժողովուրդին քսակէն կը վճարուին։ Ամե-
րիկեան վիճակագրութեան մը համաձայն միայն չա-
քարի գնոյն վրայ 40 միլիոն տոլարի բարձրացում կայ
ծանուցումներէն գոյացած։

4.- Շուկայի բռնատիրութիւն կը յառաջացնէ,
որը ամէնէն ապուշ և ամէնէն անգութն է։

* * *

Ի՞նչ է արուեստը։- Արուեստը բանականութեան
յաղթանակն է նիւթին վրայ, իսկ բանականութիւնը
տիեզերքի վերջնական իրականութիւնն է։

Հէկել

Արուեստները երկու տեսակ են. —

1.- Առարկայական. ա.- Ճարտարապետութիւն,
որուն մէջ գաղափարը արտայայտող մասերէն դուրս
շատ մը աւելորդ մասեր կան։
բ.- Քանդակագործութիւն։ — Աւելորդ մաս չու-
նի, բայց շատ նիւթ ունի։
գ.- Նկարչութիւն: — Հարթ մակերդակ մ'է,
քիչ նիւթ ունի, ան ալ գաղափարին կապուած է։

2.- Ենթակայական. ա. — Երաժշտութիւն, ո-
րը զգացումի անհուն երանգներ կ'արթնցնէ։
բ.- Բանաստեղծութիւն, տիեզերական ար-
ուեստն է։
գ.- Դիւցազներգութիւն՝ բանաստեղծութեան
մանկութիւնն է, շատախօս և զարդարուն։
դ.- Քնարերգութիւն, որ երաժշտութեան կը
նմանի:
ե.- Տրամերգութիւն, որ կը յայտնագործէ
մարդկային հոգին իր
պատմութիւնը, բնութիւնը, մարդկային հոգին իր
կիրքերով, յոյզերով, պայքարներով։

* * *

Երաժշտական դասեր.- Երաժշտութիւնը յաւի-
տենականութեան լեզուն է, կ'սկսի նիւթէն՝ համր
երաժշտութիւն, «Աշխարհ մարմնացած երաժշտու-
թիւն է» կ'ըսէ Շոփէնհաւր։
Իր երանգներն են (բնութեան մէջ) հովին
սուլումը, տերեւին սօսափիւնը, ջուրին կարկաչը,
թռչունին դայլայլը, անասունին զռուռ գոչումը,
ամպերուն որոտը, (մարդուն քով) մանկան ճիչը,
մօր օրօրը, ժողովրդական երգը, բազմաձայնը, օփե-
րան և կը հասնի մինչև Օրաթորիոը։
Հին ձեւը.- Ուրախութեան ու վշտի արտա-
յայտութեան միջոց էր՝ գործիքով, միաձայն, շատ
յաճախ միօրինակ։ Քրիստոսէ առաջ գեղարուեստ
կոչուելու աստիճանին չէր հասած։
Քրիստոսէ յետոյ կրօնական արարողութեան
մաս կազմեց, գործիքները արգիլուեցան, երաժշտու-
թիւն երգել նշանակեց։
Գրելու համար նախ՝ այբ ու բէնը զանազան
ձայնե-
դիրքերով կը գործածէին ցուցնելու համար ձայնե-
րու ելեւէջը։ Ապա սկսան նշաններ գործածել, որոնք
կոչուեցան neumes (չուինչ)։ ԺԱ. դարուն Արէյցօ

վանականը Ս. Յովհաննէս վանականին ոտանաւոր-
ներէն մէկուն իւրաքանչիւր տողի առաջին վանկը
առնելով շինեց ut, re, mi, fa, sol, la, sa (յետոյ
փոխուեցան տօ, րէ, մի, ֆա, սոլ, լա, սի)։

Նօթաները գրուեցան նախ՝ 6, ապա՝ 4 և
վերջապէս 5 գծի վրայ։ Բազմաձայն եղանակներու
համար մէկէ աւելի հնգագծեր գործածուեցան։ ԺԶ.
դարուն նօթաներուն տրուեցաւ ներկայ ձևը։ Երա-
ժշտական գրելու արուեստին համար մեծ աշխա-
տանք թափած են վանականները։

Կը կարծուի թէ հայկական նօթան Ե. դա-
րուն գործածուած, բայց յետոյ մոռցուած է։ Վերջե-
րը Պապա Համբարձում հաւաքելով ծանօթացուց։

ԺԲ. դարուն՝ Եւրոպայի մէջ՝ Թրուպատորներ
երեւան եկան, որոնք սկսան ժողովրդական երգեր
հեղինակելով տարածել։ Սակայն հայկական գուսա-
ներգութիւնը շատ աւելի հին է։

1503-ին առաջին անգամ Վենետիկի մէջ պա-
տարագները տպուեցան։

Ժամանակի ընթացքին յառաջ եկած են Հո-
լանտական, Իտալական, Ֆրանսական, Սպանիական,
Գերմանական դպրոցներ, որոնք պարբերաբար իրենց
շունչին տակ առած են իրենց շրջաններու երաժշտա-
կան աշխարհը։

Որչափ ժողովրդական երգը յառաջացաւ, աշ-
խարհիկ երաժշտութիւնը զարգացաւ, այնքան միա-
ցան գործիքներն ալ, մինչև որ անոնց շունչէն հրա-
պուրուած կամաց կամաց մտցուեցան եկեղեցիներէն
ներս։

Երաժշտութեան գագաթնակէտը կը նկատուի
Օրաթորիումը, ուր մեներգ, զուգերգ, խմբերգ, փչա-
կան, լարաւոր և թնդական գործիքներու միանալով

տեսարաններու ընկերակցութեամբ՝ կ'ստեղծեն երկ-
նային մթնոլորտ մը։

Օփէրան, ուր խօսակցութիւնները երգով կը
կատարուին, միաձայն ու խմբաձայն երգերուն կ'ըն-
կերանան գործիքներն ու պարը, հետեւեցաւ Օրա-
թորիումին։

Այսպէս մանուկին ճիչը՝ դարերու ընթացքին
Աստուծոյ հոգիին հզօր ազդեցութեամբ բարձրացաւ
Օրաթորիայի տիեզերական, անհաւոր վեհութեան։

Բնութեան ձայներու բոլոր երանգները թաղ-
ուած են օրաթորիումի մէջ։ Ձայները կ'օրօրեն, կը
հմայեն, կը խոնարհեցնեն, կ'զգետնեն, ապա կը
բարձրացնեն, կը վերացնեն մարդը։

Չկայ ուժ մը, որ կարենայ երաժշտութեան
չափ նկարագիրներու և բնութիւններու բոլոր ձեւի
զանազանութիւնները մէկ խառնուրդի վերածել։

Երաժշտութիւնը կը մոռցնէ սատանան, Աս-
տուծոյ հետ յարաբերութեան կը դնէ։

Մարդուն կրօնական զգացումներուն կրկին ու
կրկին վերազարթնումին միակ աղբիւրն է երաժըշ-
տութիւնը։ Ով որ կ'երգէ, կամայ ակամայ Աստուծոյ
կը մօտենայ, ահա թէ ինչո՞ւ ըսուած է. «Չարերը երգ
չունին»։

Ահա ցանկ մը երաժիշտ հանճարներու՝ —

Եոհան Սեպաստիան Պախ	1685—1750 —	կուրացաւ
Ճորճ Ֆրետերիք Հէնտէլ	1685—1759 —	»
Քրիստոֆ Վիլլիպալդ Կլուք	1714—1787 —	
Ֆրանց Ժօզէֆ Հայտըն	1732—1809 —	
Վօլֆկանկ Ամատէուս Մոցարտ	1756—1792 —	
Լուտվիկ Ֆօն Պէթօվըն	1770—1792 —	խլացաւ
Քառլ Մարիա Ֆօն Վէպէր	1786—1826 —	
Ճիաքոմօ Մէյըրպէէր	1792—1868 —	

Ջիոաչինօ Ռոսսինի	1792—1868 —
Ֆրանց Շուպէռթ	1797—1828 —
Ֆելիքս Մէնտըլսըն	1809—1847 —
Ռոպէռթ Ալէքսանդր Շուման	1810—1856 —
Ֆրէտէրիք Շոփէն	1810—1849 —
Ֆրանց Լից	1811—1886 —
Ռիչարտ Վակնէր	1813—1883 —
Վերտի	1814—1901 —
Շարլըս Ֆրանսուա Կունօ	1818—1893 —

***

Դերասանական դասեր.-
Քաղուած Խորհրդային Արուեստի թիւ 9 Մա-
յիս 16-են (Էռնեսթ Ռոսսի Նամակներէն):

1.- Բոլոր անցնումները հանգստութիւնից
տխրութիւն, տխրութիւնից՝ վհատութիւն, վհատու-
թիւնից՝ վախ, վախից՝ սարսափ, սարսափից՝ յուսա-
հատութիւն — անցնում, որ կարելի է տեսնել բեմի
վրայ — պէտք է ապրիլ, խորապէս զգալ և հոգին
համակուելու է այդ զգացումներով. Ասիկա ընելու
համար պէտք է աշխատիլ անձը նոյնացնել.

2.- Պէտք է սկզբունք ընել հասկնալ և զգալ
այն, ինչ որ կ'ըսենք և զայն հասկցնել և զգալ տալ
ուրիշներուն. Այս ելեքտրական թելը նետելու հա-
մար՝

ա- Պէտք է դերը գոց սորվիլ.
բ- Յստակ և ճիշտ արտասանել.
գ- Արտայայտել ճշմարիտ, նուրբ, առանց չա-
փազանցութեան.
դ- Շարժումներուն մէջ ճարպիկ, վայելչագեղ
և սահուն ըլլալ:

3.- Դերասանը խորապէս ուսումնասիրելու է
իր դերը: Պէտք է մտածել կրքին և գործողութեան
նկարագրին մասին.

4.- Ամէն յաղթանակէ վերջ աւելի սորվիլ:
Ամէն անցնող տարին յետոյ կրկին աշխատիլ.

5.- Ընտիր դերասան ըլլալու համար գծելու է
նախաշաւիղ մը, այսինքն ո՞ր զգացումը պէտք է
յատկապէս արտայայտուի, ո՞ր զգացումը՝ ոչ. այսինչ
կիրքը աստիճանապէս զարգանալու է, միւսը լուսա-
ւորելու է. այնինչ տեղ ձայնին ներգաշնակ երանգ
տալու է, ուրիշ մը պէտք է շարժումով կամ գործօ-
ղութեամբ արտայայտել:

6.- Դերասանը պէտք է ներշնչուի իր դերով:

***

Ի՞նչ է Ստախանովեան շարժումը.- Ստախանով-
եան շարժումը բանուորներէ և բանուորուհիներէ ծը-
նունդ առած շարժում մըն է՝ հակառակ վարիչներու
ցանկութեան՝ որ կը ջանայ ցարդ ծրագրուած չափա-
նիշները, ծրագրուած կարելիութիւնները անքաւա-
րար նկատելով զանոնք բազմապատկել.

Ստախանով ածուխի արտադրութեան ծրագըր-
ուած չափանիշը բարձրացուց հինգէն վեց անգամ,
նոյնը ըրաւ Սմեթանին՝ կօշիկի արտադրութեան,
Բուսիգին՝ մեքենաշինութեան և Մինաս Գապեան՝
պղնձագործութեան մէջ.

Այս շարժման պատճառներն են՝

1.- Կեանքը՝ աւելի երջանիկ, ստամոքսները՝
կուշտ, գործը սիրելի դարձած ըլլալը.

2.- Շահագործման խոպառ բացակայութիւնը:
Աշխատանքը պատուի է, փառք է. հասարակութեան
համար է:

3.- Մեքենականութիւնը նոր է.

4.- Բանուոր բանուորուհիները պատրաստուած
ուժեր են.

Այս շարժման յառաջացման ամենամեծ ար-

ցելքն է ճարտարագէտներու և մեքենագէտներու պահանողականութիւնը։

Ասոնք պէտք է քալեն Ստախանովեան շարժման հետ և ձգեն մեքենական հին չափանիշները։

Պէտք է ընտրել նոր չափանիշ, որ հիներն և Ստախանովեան բարձր չափանիշներուն միջև գտնուի և երթալով աճի։

Ասիկա ընելու համար օգնելու է Ստախանովեան շարժման եայն մեքենագէտներուն, որոնք այս շարժման հետ քայլ կ'ուզեն պահել։

Ստախանովեան շարժումը բանուորներու կուտակած գործնական, վիթխարի փորձառութենէն բղխած դասն է երկրին և մեքենային ղեկավարներուն։

Ստալին

Կ'արժէ Ստախանովեան շարժումը բաղդատութեան դնել «Թայլորեան մեթոտին» հետ (Ամերիկայի մէջ ծնունդ առած, Նախապատերազմեան)։

Ֆրանսիս Թայլոր գործարաններու մէջ մէկ քանի գիւտեր ընելէ յետոյ մանիֆաթիւրայի մեծ ընկերութեան մը տնօրէն կ'ըլլայ, սակայն անհամաձայնութեամբ մը կը քաշուի։

Իր մտածման առարկան եղած է գտնել աշխատանքի այնպիսի մեթոտ մը, որուն կիրարկումով բանուորը և գործիքը իրենց առաւելագոյն արտադրութիւնը տան նոյն էնէրժիի (ուժի) վատնումով և նոյն ժամանակի ընթացքին։ Երեւութապէս այսօրուան Ստախանովեան շարժման ձգտումին յար և նման. ընդունուած չափանիշները անցնել (գերակատարել)։

Գ. Թայլորի համոզումը այն է, որ բանուորը կանխամտածութեամբ փոխանակ լաւ և շատ գործ արտադրելու, կրցածին չափ կամաց և անհոգ կ'աշ-

խատի, առանց գործատիրոջ հասկցնելու թէ որքան ժամանակի ընթացքին կարող է տրուած գործ մը աւարտել։

Գ. Թայլոր՝ դրամատիրոջ վարձկան ծառան՝ դրամատիրոջը շահը խմտի ունենալով կը տեսնէ գործերուն յատկացուած ուժի և ժամանակի յումպէտս վատնումը և միշտ նոյն շահագործումի աղտոտ հոգեբանութեամբ դարման մը կը մտածէ։

Ստախանով՝ բանուոր մը՝ տեսնելով վերաշինուող հայրենիքի անհուն կարիքները, կ'զգայ թէ ծրագրուած չափանիշները անբաւարար են հայրենիքի երջանիկ ու ճոխ կեանքին, կը մղուի ուժի ու ժամանակի աւելի արդիւնաւոր գործածութեան։

Թայլոր վատնուած ուժն ու ժամանակը առաւելագոյն չափով արտադրութեան ծառայեցնելու համար կ'առաջարկէ. «Աշխատանքի սակ մը որոշել, գործաւորին իւրաքանչիւր շարժումը մէկ մաներկրորդի ճշտութեամբ չափելով արտադրութեան առաւելագոյն քանորդը գտնելէ յետոյ»։ Այսինքն պէտք է ճշդել առաւելագոյն ճիգը, առաւելագոյն արտադրութիւնը ստեղծելու համար, առաւելագոյն վարձքի փոխան։

Ան կ'առաջարկէ ժամացոյց բռնել և ստիպել որ բանուորը այս վայրկեանին ծռի, այս վայրկեանին գործիքը բռնէ, այս վայրկեանին վեր ելլէ, այս վայրկեանին շնչէ ու այսպէս ամէն մէկ շարժում իր որոշ վայրկեանին։ Իր իսկ բառերով «գործաւորը պէտք է ունենայ բութ ու թանձր միտք մը, որ մոտաւորապէս աւելի եզան նմանի քան ոեւէ ուրիշ թիփի»։

Ստախանով՝ բանուոր մը՝ իր ու երկրին բարօրութեան համար կը մտածէ իր անձնական ճիգը իսպառ դնել ու գերարտադրել, առանց ուրիշէն ստիպ-

ուելու, առանց ուրիշին նեղութիւն տալու։ Ան բա-
նուոր էակ է, մտածող, հնարամիտ, որ կը ճգնի
գտնել եղանակ մը աւելի արտադրելու, աւելի ծա-
ռայելու։ Թայլորեան եզ—բանուորին հակադիր ստեղ-
ծագործող—բանուորն է Ստախանով։

Ի՞նչ չահեցաւ Թայլոր։ Պողպատի գործարանի
մը մէջ (Հիւս. Ամերիկա) 75 գործաւորներու յատ-
կացուց թափծու երկաթը վակոնները լեցնելու գոր-
ծը։ Իւրաքանչիւր բանւոր միջին հաշւով 5.75 ֆը-
րանքի փոխան պիտի լեցնէր 12 1/2 թօնօ թափծու։
Երկու երեք օր ուշադրութեամբ քննելէ յետոյ Թայ-
լօր պահեց միայն 4 հոգի, որոնք օրական 47 1/2 թօ-
նօ կրնային բեռցնել։ Մասնաւոր քննութենէ յետոյ
միայն մէկը պահուեցաւ։ Ընկերութիւնը այս մէկին
նման 18 հոգի ալ ճարեց և սկսաւ քրօնօ մէթրէօրի
(մասնաւոր ժամացոյց ունեցող պաշտօնեայ) մը հսկո-
ղութեան տակ աշխատցնել օրական 9.25 ֆրանքով։
Արդիւնքը՝

75 գործաւոր	12.5	թօնօյէն	937.5	թօնօ գործ.
19 »	49.3 †	»	937.5	» »

ըսել է իւրաքանչիւր գործաւոր քառապատկած է իր
արտադրութիւնը։

75 գործաւոր	5.75 ֆր.	431.35 ֆր.
19 »	9.25 »	175.75 »

Գործաւորը 4 անգամ աւելի արտադրելով ստա-
ցած է միմիայն 3.50 ֆրանք յաւելում մինչ գործա-
րանատէրը 56 գործաւոր պակաս աշխատցնելով շա-
հած է 225.60 ֆր. աւելի։

Ստախանովեան շարժման հետեւողներ իրենց
արտադրութիւնը ծրագրուածէն 5, 6. 10 անգամէն
աւելին կատարեցին։

Թայլօր նկատած է, որ մեքենական այս աշ-
խատանքը կը տկարացնէ բանուորները, ուստի կ'ա-
ռաջարկէ նպաստ յատկացնել տկարներուն,

Սթալին, որ 700,000,000 միլիոնի ղեկավարն
է, կ'աշակերտէ Սթախանովեան շարժումի յառաջա-
պահներուն, կ'առաջարկէ այս շարժման դէմ գացող-
ները մղել, որ քայլ պահել Սթախանովեաններուն
հետ և օգնեն անոնց։

Թայլօրի մէթոտը մղեց՝ միայն Ֆրանսայի մէջ
կիրարկուած առաջին շրջանին՝ 4000 ոչ մարքսիստ կամ
սէնտիքալիստ, անկազմակերպ բանուորներու գործա-
դուլի։

Ստախանովեան շարժումը վարակեց ամբողջ
խորհրդային երկիրները և ոչ միայն ճարտարարուես-
տի այլ գրականութեան և արուեստի մշակներն ալ
մղեց գերարտադրութեան։

Թայլօրեան բանւորը հիւծեցաւ, մաշեցաւ,
Ստախանովեան բանւորը պայծառ ճակատով, հպարտ,
քաջառողջ գործի վրայ է։

Պատճա՞ռ.

Թայլօր բանւորը կ'անասնացնէ, Ստախանով
բանւորը կ'ազնուացնէ։ Թայլօր բանւորին զզուելի
կը դարձնէր գործը, Ստախանով՝ կը սիրցնէ։ Թայ-
լօր անօթի կը ձգէր, անգործ կը ձգէր բանւորը,
Ստախանով փորը կը կշտացնէ, գործ կ'ուտայ։ Թայ-
լօր կը շահագործէր դրամատիրոջ համար, Ստախա-
նով կ'արտադրէ իրեն համար, իր հայրենիքին հա-
մար։

Թայլօրի մեթոտին դէմ քալող 4000 գործադու-
լաւորները կ'երթան հաւաքուիլ կոմիւնիստական ա-
պուրին շուրջ, մինչ Ստախանովեան շարժումին յա-
ռաջապահները՝ կոմիւնիստական հայրենիքի գուր-

գուրանքին տակ՝ կ'երթան կոմիւնիստական ճոխ սեղանին մօտ։

Ինչո՞ւ Թայլօր պարտուեցաւ, անարգանքի սեմին գամուեցաւ եւ իր գիտը յօրջօրջուեցաւ բարբարոսական, մինչդեռ Ստախանովեան շարժումը կը զարգանայ. որովհետեւ 1) Ստախանովեան շարժումը բանուորներու գանկէն ծնաւ,

2) Որովհետեւ բանուորին կեանքը երջանիկ է, փորը՝ կուշտ, գործը՝ սիրելի։

3) Որովհետեւ շահագործում չկայ։ Աշխատանքը կը ծափահարուի։

4) Երկրին ղեկավարները առաւելագոյն ճիգով արտադրուած առաւելագոյն գործը չէ որ չափանիշ կը բռնեն, այլ հինին ու նորին մէջերը եւ կ'առաջարկեն բարձրացնել։

Ահա թէ ինչպէս Սոցիալիզմը կարող կ'ըլլայ ընել այն, ինչ որ դրամատիրութիւնը չի յաջողեցաւ։

Ի՞նչ է Սոցիալիստական շինարարութեան արդիւնքը.—

1.- Սոցեալիզմի մեծցած յաղթանակը կը քանդէ կապիտալիզմի զանգուածային հիմքը։

2.- Այս յաղթանակը բանուոր դասակարգն ու իր դաշնակիցները յեղափոխական պայքարին մէջ աւելի գործօն քաղաքականութեան կը մղէ,

3.- Անդասակարգ հասարակութիւն կառուցանելու թանձրացեալ փորձով կը զարգացնէ պրոլետարական դիկտատուրայի ուսմունքը։

4.- Ժողովուրդներու ազատութեան յենարանն է։

5.- Ժողովուրդներու միջեւ երազուած խաղաղութեան յենարանն է։

6.- Համաշխարհային բանուորական յեղափոխութեան յենարանն է։

Ի՞նչ է սեւ Լէգէոնը.- Սեւ լէգէո՛նը լումպէնացած (սեփականազրկուած) բանուորներով կազմուած ընդարձակ կէնկստրութիւն (աւազակութիւն) մ'է եւ կը հովանաւորուի Ամերիկեան դրամատէրերէն։

Գործաւորութիւնը տեռորով ճնշելու ամերիկեան ֆաշիզմն է (Դաշնակցութիւնը)։ Երբ կէնկստրութիւն մը կը կազմակերպուի գործաւորութիւնը սպաննելու համար, կը նշանակէ թէ գոյութիւն ունի անյայտ ուժ մը, որ կը վճարէ սպանիչներուն։ Միայն Տիթրօյիտի մէջ սպաննուած են 50 գործաւորներ։

Ի՞նչ է Ֆաշիզմը.- Իտալական ազգային շարժում. ծնունդ առաւ 1919-ի ձմեռը Ռազմիկներու ազգային դաշնակցութիւն անունով։ Հիմնադիրն է Պէնիթօ Մուսօլինի, որը ծայրայեղ ընկերվարութենէ ազգայնականութեան դիմեց, որովհետեւ Գերման ընկերվարականները պատերազմի հակառակ չքուէարկեցին։

Անոնք կործանեցին 200 ընկերվարական դրասենեակներ, տպարանական հաստատութիւններ, մէկ միլիոն արժէքով բանուորական շէնք մը, երկաթուղիի գործաւորներու ակումբը, Մանթայի բանուորներու կեդրոնատեղին։

Ի՞նչու «ազատ եւ անկախ Հայաստան» կ'ուզեն.- Անոնք կ'ուզեն այնպիսի Հայաստան մը, ուր տնտեսական եւ քաղաքական շահագործման ազատութիւն գոյութիւն ունենայ..., որպէսզի անոնք կարենան հոն երթալ եւ կրկնել այն ոճրագործ քաղաքականութիւնը, ուր վարեցին 1919—1920...։

...Անոնք կ'ուզեն շարունակել իրենց պաշ-

տոններուն վրայ մնալը իբրև նախագահ, իբրև քարտուղար, թերթի խմբագիր, գանձապետ, գործիչ։

... Իրենց ղեկավարութիւնը պահելու համար ի՞նչ կայ աւելի բնական, քան խաբել ազնիւ, բայց միամիտ հայ հայրենասէրները. «Անկախ Հայաստան կ'ուզենք» աղաղակելով։

Վերելք Մաթեմաթիքի եւ բնական փիլիսոփայութեան

Փրօֆ. ՏԱՏՈՒՐԵԱՆ

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Տարեգիրքը պատրաստելու համար ձեռքի տակ ունեցած ենք ընդարձակ և ամենուն Տարեցոյցերը, U. J. S. R.-ի Փետրուարի Թիւը, Վերելք, Հօկի օրացոյցներ, «Կայծ», Այգ, Երիտ. Հայաստան, Դուրեան Պատրիարքի «Հայկական Դիւցաբանութիւնը», Փրօֆ. Պապիկեանի «Քաղաքակրթութիւն և Կրթութիւն», վեթերան ընկ. Ա. Կէնճեանի «Տաս Քափիթալի» խըտացումին թարգմանութիւնը, այլ աղբիւրներ։

Թող ներուի եթէ երբեմն զանց առնուած է ճիշտ ճիւղին յիշատակուիլը։

Ուսանողաց Տարեգրքին ուղղութիւնը յայտնի է։ Ան հրատարակութիւնն է Ս. Դ. Հնչակեան Պէյրութի Ուս. Միութեան. ուստի ոեւէ կտորի մէջ, եթէ մէկ տող իսկ տեսնուի Խորհրդային Հայաստանի դէմ՝ իբր հիմք հակափրոփականտի (քննութիւնը ասկէ կը զանազանենք) առանց այլեւ այլի կը ջնջենք։ Ուստի այս տարուան կտորներուն մէջ եղած յապաղումներուն համար ներողութիւն խնդրելէ յետոյ (քանի որ առանց իմացումի կատարած ենք) կ'սպասենք որ յաջորդ տարիներուն կամ ինքնաբերաբար սրբագրեն մեր յարգելի բարեկամ և ընկեր յօդուածագրերը, կամ բնաւ չղրկեն։

Ներկաս որպէս հրաւէր կրնան ընդունիլ բոլոր ընթերցողները, որպէսզի մեզ հասցնեն մինչև 1937 Մայիս 1 ընկերաբանական, գրական, կուսակցական, կենսագրական, գրութիւններ։

Անոնք որ կը փափաքին իրենց գրութեան հետ նկարնին հրատարակել, թող հաճին նկարին հետ մեզ ղրկել 10 Ֆր. Ֆրանք, որպէս ծախսի մասնակցութիւն։ Հետեւեալ հասցէին՝

S. Yeghiazarian

o/o Imp. G. Doniguian

Rue Nahr - St. Michel - Beyrouth (R. L.)

ԽՆԴԻՐ

1.- a անգամ գ առաւել b հաւասար է բ....

2.- ab » գ » c » բ բ....

3.- abc » գ » d » բբբ ևյլն։

ԼՈՒԾՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

1.- a թիւ մըն է պիտի բազմապատկուի գ.ով, վրան պիտի գումարուի b հաւասար պիտի ըլլայ բ-ի։ Մտքի մէջ ունենալու է թէ $b = a + 1$ ի և բ. թիւ մըն է որուն թուանշանները նոյնն են (չենք ըսեր բ.ը քանի թուանշան ունի, սակայն եթէ երեք հատ է պիտի ըլլայ օրինակ 444)։

2.- Մտքի մէջ ունենալու է

ab.- կը շինուի a-ին քով b դնելով

գ նոյն թիւն է. (անփոփոխ)

c հաւասար է b առաւել 1.

բբ.- նախորդէն մէկ թուանշան աւելի ունի, եթէ առաջ երեք հատ էր, հիմա կ'ըլլայ չորս հատ։

3. — Մտքի մէջ ունենալու է

abc. — կը շինուի ab-ին քով c դնելով

գ նոյն թիւն է. (անփոփոխ)

d հաւասար է c առաւել 1.

բբբ. — նախորդէն մէկ թուանշան աւելի ունի, եթէ առաջ չորս հատ էր, հիմա կըլլայ հինգ հատ։

Այսպէս շարունակելու է, որչափ ատեն որ արտադրեալին թուանշանները անփոփոխ մնան։

Լուծումները պէտք է հասցնել մինչեւ 1937 Ապրիլ 30 Տարեգրքի խմբագրութեան B. P. 495-ով։ Հաճեցէք պահարանին կողքը գրել — խնդրին լուծումը։

Ճիշդ լուծողներուն անունները պիտի հրատարակուին յաջորդ տարի։

14 տարեկանէն վար եղող և ճիշդ լուծողներէն ամէնէն կանոնաւոր և մաքուր գրողը պիտի ստանայ յաջորդ տարուան Տարեգրքէն օրինակ մը իբր նուէր։

ԱՐԹԻԿ ՏՈՒՖ

Անոնք որ կը փափաքին Խորհրդային Հայաստանի անսպառ աղբիւրը եղող Արթիկ Տուֆէն նմոյշ մ'ունենալ թող դիմեն խմբագրութեանս, ներփակելով 2 Ֆր. Ֆրանք։

Արթիկ Տուֆը կը սղոցուի, կը գամուի, կը դիմանայ ցուրտին, տաքին, խոնաւութեան հակառակ որ ... քար է։

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Հայ Ազգ. Սահակեան Վարժարանի պատմութիւնը գրելու համար կը խնդրուի վարժարանին հին ու նոր բոլոր քաղական եւ հոգաբարձու անդամներէն, տնօրէններէն, ուսուցիչ — ուսուցչուհիներէն, երկսեռ ընթացաւարտ ու թերաւարտ սաներէն, ծնողներէն եւ վերջապէս բոլոր կապ ունեցող ազգայիններէն Վարժարանի Տնօրէնութեան հասցնել յուշեր, կենսագրականներ, գրութիւններ, ծանօթութիւններ հին ու նոր անձերու, դէպքերու (միմիայն վարժարանին կապուած) մասին, առանց թուականները զանց ընելու (եթէ կը յիշուի), խմբանկարներ եւ գրութիւններ մինչեւ 1937 Մայիս 1, որպէսզի դասաւորման դիւրութիւններ ըլլան։

Մասնաւորաբար կը խնդրուի երկսեռ ընթացաւարտ ու թերաւարտ սաներէն իմացնել վարժարանէն հրաժարելէ վերջ իրենց ընտրած ասպարէզը, գրաւած դիրքը հակիրճ ծանօթութիւններով։

Այն բոլոր անհատները, որ կը փափաքին իրենց անձնական նկարները տեսնել հրատարակութեան մէջ, գրութիւն տուած ըլլան կամ ոչ, պարտին 50 ս. դհկ. կամ 10 Ֆր. Ֆրանք, կամ 75 սէնթ միասին ղրկել։

Հասոյթը ամբողջութեամբ դպրոցին պիտի պատկանի։

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Ա. հատորի սպառման համար «հարուածային» աշխատանք տարին հետեւեալ ընկերները ու Մ. ճիւղերը, որոնց անունները կը հրատարակենք՝ իբր շնորհակալութիւն։

Կարապետ Սիմիթեան	122	հատ	Պէյրութ
Հ. Մ. Մ. Տալուորիկ	72	»	Դամասկոս
Մ. Տէր Յարութիւնեան	62	»	Մարսէյլ
Վարդան Տիրատ	52	»	Ն. Եորք
Ղազարոս Ճէրէճեան	52	»	Պէյրութ
Սիրվարդ	36	»	Փրավիտէնս
Փարամազ Մ. ճիւղ	36	»	Մէզրէ-Պէյրութ
Ս. Դ. Հնչ. Մ. ճիւղ	35	»	Զահլէ-Րայաք
Անդր-Նահրի Մ. ճիւղ	30	»	Պէյրութ
Յար. Օհանեան	27	»	Պէյրութ
Հնչակեան Մ. ճիւղ	21	»	Թրիփոլի
Սեպ. Եղիազարեան	21	»	Պէյրութ
Կ. Տօնիկեան (տպարանատէր)	20	»	Պէյրութ

Նոյն ատեն շնորհակալութիւն աւելի փոքր քանակութեամբ սպառողներուն. կըսպասենք որ այս անգամ աւելի թափ տան։

Տակաւին պատասխան չի տուող ընկերներէն կը խնդրենք որ բարի ըլլան պատասխանել։

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

Օրացոյց — յիշատակելի թուականներով
Տօնացոյց — Եկեղ. Ազգ. պետական տօներ
Ժամանակագրութիւն (1) Հին ու նոր տոմարներու ծանօթութիւն
(2) Գործածուած մասնաւոր թուականներ
Պատմական թուականներ
Հայրենագիտութիւն — Ա. Հայաստան
(1) Հայ Հեթանոսական Կրօն
(2) Հայկական Զրոյցներ
(3) Հայկ. Պատմ. շրջաններ եւ մասնաւոր թուականներ
(4) Խորհրդ. Հայաստան
Բ. ԼԻԲԱՆԱՆ
Յօդուածներ—
Բանաստեղծութիւններ—
Նմոյշներ Խ. Հայաստանի գրականութենէն
Կուսակց. Յուշեր—Կենսագրականներ
Դասեր, անոնց որ պէտք ունին եւլն.

Ծանօթ.— Տարեգրքի սրբագրութեան պատասխանատուութիւնը տպարանէն վերցուած էր որոշ համաձայնութեամբ։

ՎՐԻՊԱԿ

Ապրիլ	29			Ազրբէյճան	Ադրբէյճան
Մայիս	10	2	տող	Ոլզաս	Ալզաս
»	12	2	»	Խտըզեան	Խտրճեան
Օգոստ.	27	1	»	Մահ՝	1927 Մահ՝
»	28	2	»	Ոսատնիկ	Ոստանիկ
Սեպտ.	7	3	»	Ռումանի	Ռումանիա
»	10	2	»	Հայկական	Հայկական Յեղափոխութեան
Նոյ.	12	2	»	Սէրէնսկի	Կէրէնսկի
Դեկտ.	28	2	»	Կէօնճեան	Կէնճեան
Տօնացոյց				Աւետում	Աւետում 7 Ապ. Դշ.
				Զատիկ — 7 Ապրիլ Դշ.	Զատիկ 28 Մարտ Կիր.

Ասկէ յետոյ էջերով

35	էջ	1	տող	Դարուն	Տարուան
36	»			Բիւզանդականէն սկսելով կրկնութեան նշանները վերցնել	
36	էջ	23	»	Հալած	Հալածանքէն
37	»	29	»	Սիգոն	Սիդոն
55	»	28	»	Խուրհրդայի	Խորհրդային
55	»	31	»	Ըուած	Լուած
58	»	1	»	Սանա	Սահա
64	»	12	»	Քարաքա-	Քաղաքա-
67	»	17	»	Հեր	Ներ
68	»	15	»	առա-	յառա-
71	»	3	»	Շերիաքիները	Շերհաքհիները
71	»	7	»	Ճօվսեքն	Ճեվսեքն
74	»	10	»	դան	ձան
74	»	13	»	քաղաքան	քաղաքական
79	»	3	»	չափազանցուցրած	չափազանցած
81	»	31	»	փեսայ	փեսայ
85	»	14	»	հաստատել	հարուածել
90	»	17	»	իրադարցու.	իրադարձու.
101	»	1	»	յետաձգում	հետապնդում
110	»	21	»	երկնօրական	երկւորական
111	»	16	»	Հայաստան	հալածուած
111	»	17	»	Ցոյհերը	ցեղերը
111	»	30	»	որոշադրութիւն	դաշնադրութիւն
115	»	25	»	Զանոնք	Զանանք
116	»	29	»	հօփերն	հօսեր
116	»	29	»	կ'առաջնորդեն	կ'առաջնորդուին
117	»	8	»	Արքենքը:	Արքենքը,
117	»	12	»	ան։	ան,
120	»	4	»	փափախուն	բաբախուն
124	»	4	»	են յետոյ նոր տող մը աւելցնել — այն դիրքը որ պէտք է ընդգրկէ բանւոր	

124	էջ	19	տող	Պլակ	Շլակի
125	»	28	»	հրական...	ւարտկան...
128	»	27	»	միջակէս	մեղսակից
250	»	12	»	U. J. S. R.-ի	U. S. S. R,-ի

ԿԱՐԵՒՈՐ ՎՐԻՊԱԿ

Ա. Տարեգրքին մէջ ընկ. Դաւիթ Սուլթանեանի կենսագրութեան մէջ մոռցուած է յիշել, թէ ընկ. Սուլթանեան ամուսնացած էր և ունէր երկու զաւակ։

Իր մահէն վերջ Տիկին Զապէլ Սուլթանեան, տղան Սարգիսը (11) և աղջիկը Ալիս (9 տարեկան) տքնաջան աշխատանքով կ'ապրին առանց բարեկամներու կամ ընկերներու փոքր աջակցութեան։ Անգործութիւնը ծանր գրութեան մատնուած է այս ընտանիքը, որուն հայրը իր ամենանեղ օրերուն անգամ մեծապէս զոհեց իր քսակն ու անձը։

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Տարեգրքին կողքը յատկապէս եւ ձրիօրէն պատրաստուած է Պ. Գարեգին Պօղիզանեանէն: Շնորհակալութիւն:

Խմբագրութիւն

ՄՕՏ ՕՐԷՆ, ՄՕՏ ՕՐԷՆ, ՄՕՏ ՕՐԷՆ,

Լոյս պիտի տեսնէ պրակ առ պրակ

Բոլորովին նոր տառերով մաքուր թուղթով

80-է աւելի Ազգային Յեղափոխական

Նշանաւոր դէմքերու նկարներով

Հեղինակ անմահն

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՃԱՆԿԻՒԼԵԱՆ

ԱԶԳ. ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԵԾ ՎԷՊ

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԷՆ

Բաժանորդագրութեան համար այժմէն

կրնաք դիմել՝

Կ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ Տպարանը

Մեր Միութեան կնիքը չկրող

գրքեր անվաւեր են

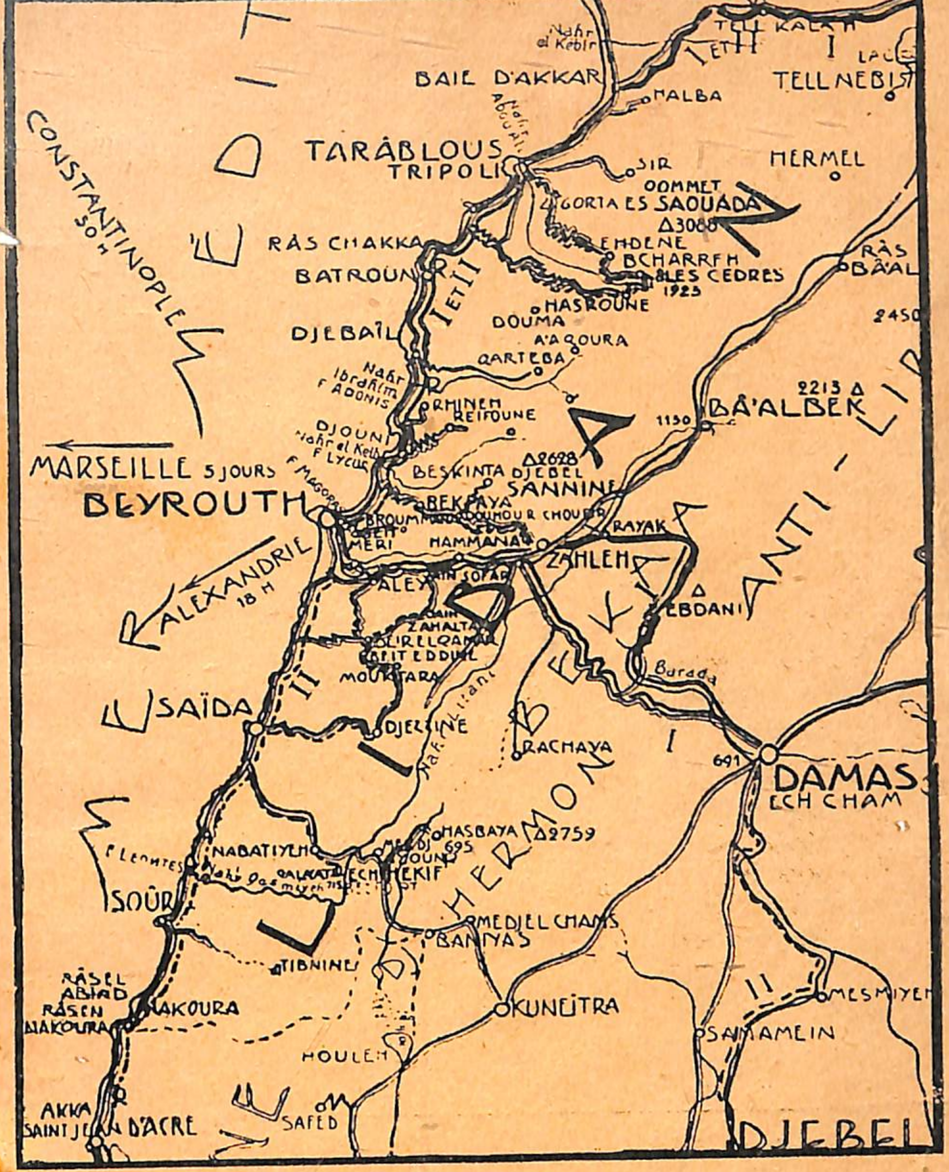

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0147327

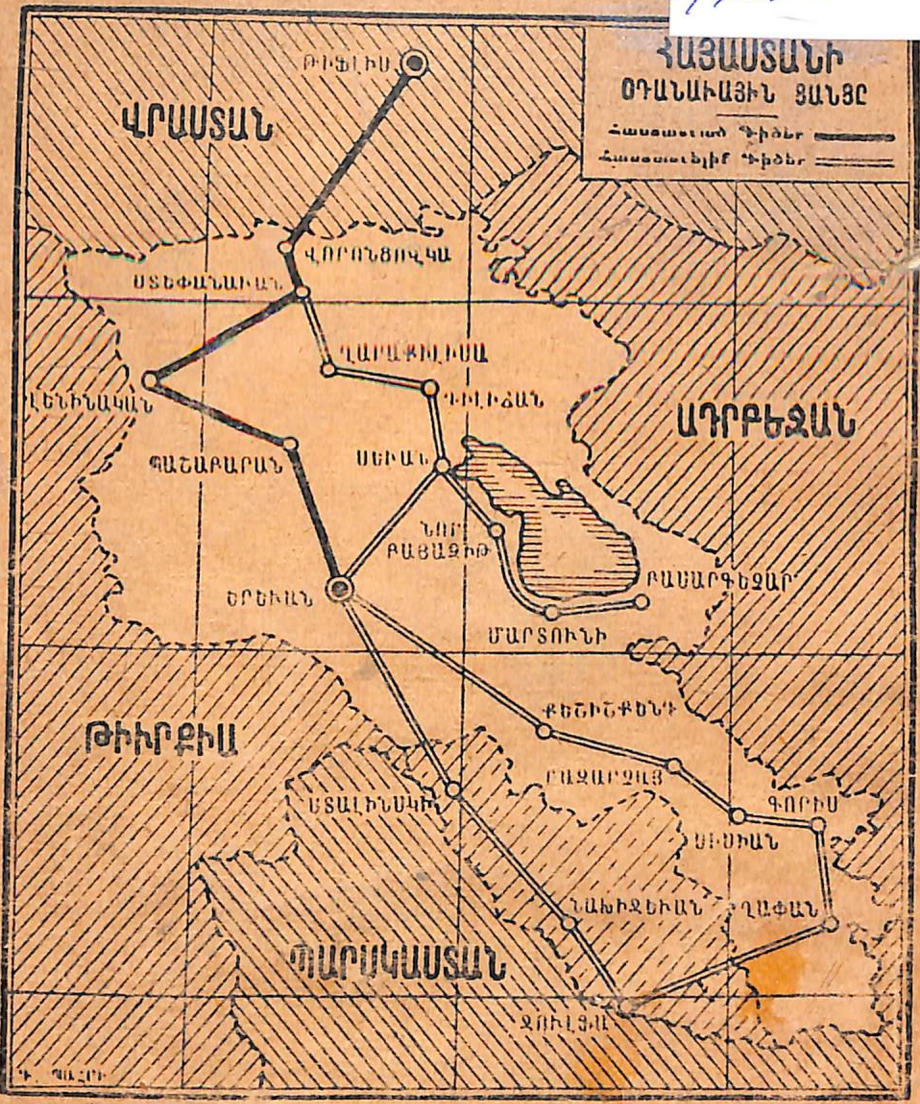

Գ Ի Ն

Սուրիա եւ Լիբանան 30 Ս. Դ.
Արտասահման 10 Ֆր. Ֆրանք

Կեդրոնատեղի՝
ՍԵՊՈՒՀ ՍԼԻԱԶԱՐԵԱՆ
c/o Imq. G. Doniguian Rue Nahr Beyrouth (Liban)